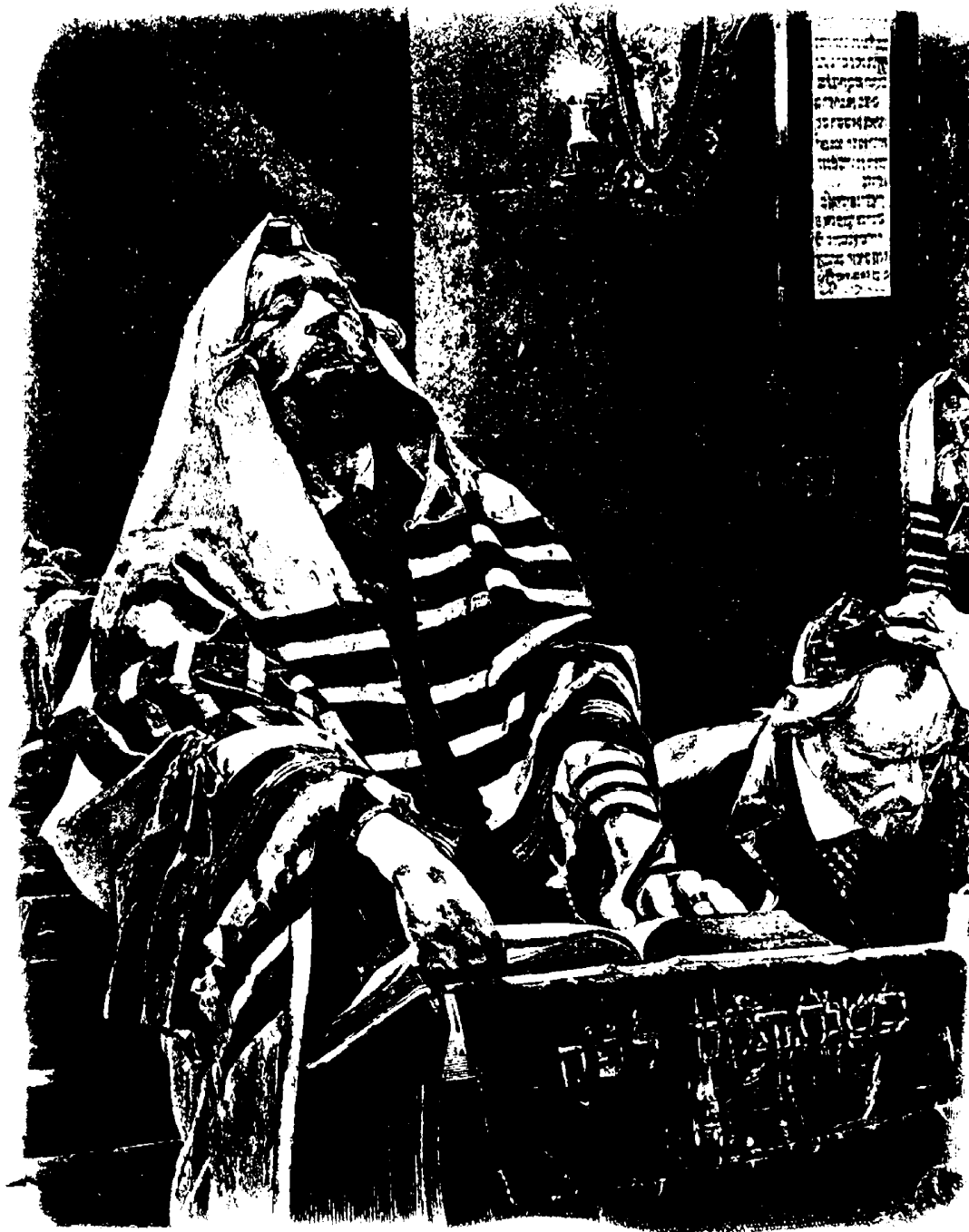

המסע

המוסף התורני של
מִשְׁפָּחָה

תשרי תשס"ה

מחיר: 9 ש"ח 53 N.Y. mishpacha

רק לפני 300 שנה

רק לפני שלוש מאות שנה החלו באמירת "לדוד ה' אורי וישעי". אך זה התחיל?

אוכלים קרעפלך

מה מקור מנהג זה? ואילו סודות מצאו גדולי עולם בבשר הזה המכוסה בבצק?

האם אנו מבינים?

מה זה "לערבב את השטן"? למה בני קורח מופיעים בתפילה לפני התקיעות? שלל הסברים לתפילות לא מובנות?

ה"כוזרי" שנוולד בלונדון

רבי דוד ניטן, רבה של לונדון לפני 300 שנה. אישיות מרתקת. גדול בתורה. גדול ברפואה ובעוד מדעים. גדול במלחמתו נגד מסלפי היהדות.

תשרי

החולי והרפואה

"מצינו שהתשובה נקראת רפואה. הוא שכתוב (ישעיה ו), ושב ורפא לו, (הושע יד), הארפא משובם אהבם נדבה כי שב אפי ממני, (תהילים נז, יח), דרכיו ראיתי וארפאהו. ולמה נקראת רפואה, לפי שהעוון הוא חלי הנפש, ועל זה אמר (שם לג, כד), ובל יאמר שכן חליתי וגו'. כי כשם שהגוף יש לו בריאות וחולי, כן הנפש יש לה בריאות וחולי, בריאותה: המעשים הטובים וחליה הוא הפכה. וכשם שהגוף החולה, מניח המאכלים הטובים ואוכל העפר והפחם ושאר דברים שאינן ראויין לאכילה, כן הנפש החולה תרחיק ותמאס המידות הטובות, ותבחר המידות הרעות והמעשים שאינן ראויים לעשותם. וכשם שחלי הגוף אינו מתרפא כי אם בהפכו, כן חלי הנפש החוטאת אינו מתרפא אלא בהפכו. כלומר, שיהיה לו צער בתשובה כנגד מה שנהנה מן החטא. כי יש בני אדם אשר עיניהם כהות מראות אור התשובה, הוא שכותב (איוב לח, ט) ווימנע מרשעים אורם. ויקרה להם כמו החולה שלא יבין ולא ירגיש בחליו ולא יחשוב אל הרפואה עד יכבד עליו חליו. זהו שאמר (משלי טז), ובחסד ואמת יכפר עון, כלומר עון הרשע והשקר, שהן בהפך ממידות חסד ואמת והוא החולי המתרפא בהפכו:

(כד הקמח מהרב רבנו בחיי ז"ל תלמיד הרשב"א ז"ל בענייני אמונה ובטחון מועדי השנה, מצוות השם, מדות טובות)

התוכן

4

רק לפני 300 שנה!

המנהג לומר "לדוד ה' אורי וישעי", הוא חדש יחסית. אין הוא מופיע בספרי הפוסקים הקדמונים. הרבה סגולות נקשרו מסביב לאמירתו בוקר וערב בחודש אלול עד סוף חג סוכות.

11

סוד הבשר המכוסה בבצק

קרעפלאך. אין בית חרדי אשכנזי שלא מכיר מושג זה. "חטיפים" אלו עשויים מבשר אותו מצפים בבצק, נהגו לאכלם במועדים שונים הכתובים בכתבה. סודות רבים תלו גדולי ישראל להסברת הסיבה מדוע מסתירים את הבשר מאחורי שכבת הקמח שהפכה לבצק.

14

ההסבר לתפילות לא ברורות

ההרגל עושה את שלו. הלשון יודעת כבר לרוץ בין בתרי המחזור ואפילו לא להבין שישנן מלים שצריך להבין אותן. לפנינו אסופה מתוך הספר החדש בסדרת כמוצא שלל רב, ובו שלל רב פירושים והבהרות המסבירות כל סתום במחזור התפילות של הימים הנוראים.

20

האור שזרח בלונדון

רבי דוד ניטו היה פלא. איש האשכולות היה. גם גאון בתורה, גם רופא מומחה, גם דיין ומתמטיקאי, אסטרונום, שלט בשמונה שפות וגולת הכותרת - רבה של לונדון. שם, בעיר זו, ניהל מלחמות חרמה נגד השבתאות ששבה בימיו והרימה ראש. ושם יצר את יצירתו הגדולה "הכוזרי השני". שהפכה לטובה שבהגנות על אמיתות התורה שבע"פ. גדול וקדוש אצל היהודים ונערץ אצל הגויים.

25

מן הזוהר אל סידור התפילה

"כגונא" אינה בכלל תפילה, איך התגלגלה אל תוך סידור התפילה כשהחסידיים אומרים אותה בקול רם ובהתלהבות? זהו קטע מן הזוהר הק' המדבר בשבחה של השכינה הקדושה המתעלה עם קבלת השבת על ידי בני ישראל - כל ערב שבת. באילו נסיבות נולד המנהג לומר קטע זה? אשר כמו פרק התהלים לדוד אורי וישעי ירדו לעולם כמעט באותה תקופה - לפני 300 שנה.

חשבועון רבית חימודי

מ"ל: תקשורת וחינוך דתי - יהודי
משפחה 1997 בע"מ בית הדפוס 7
ירושלים 95483
טלפון: 02-6520555 (רב קווי)
פקס מערכת: 02-6523093
E-mail: mish@mishpachaw.com

עורך אחראי: אלי פלי

עריכה: משה גרילק

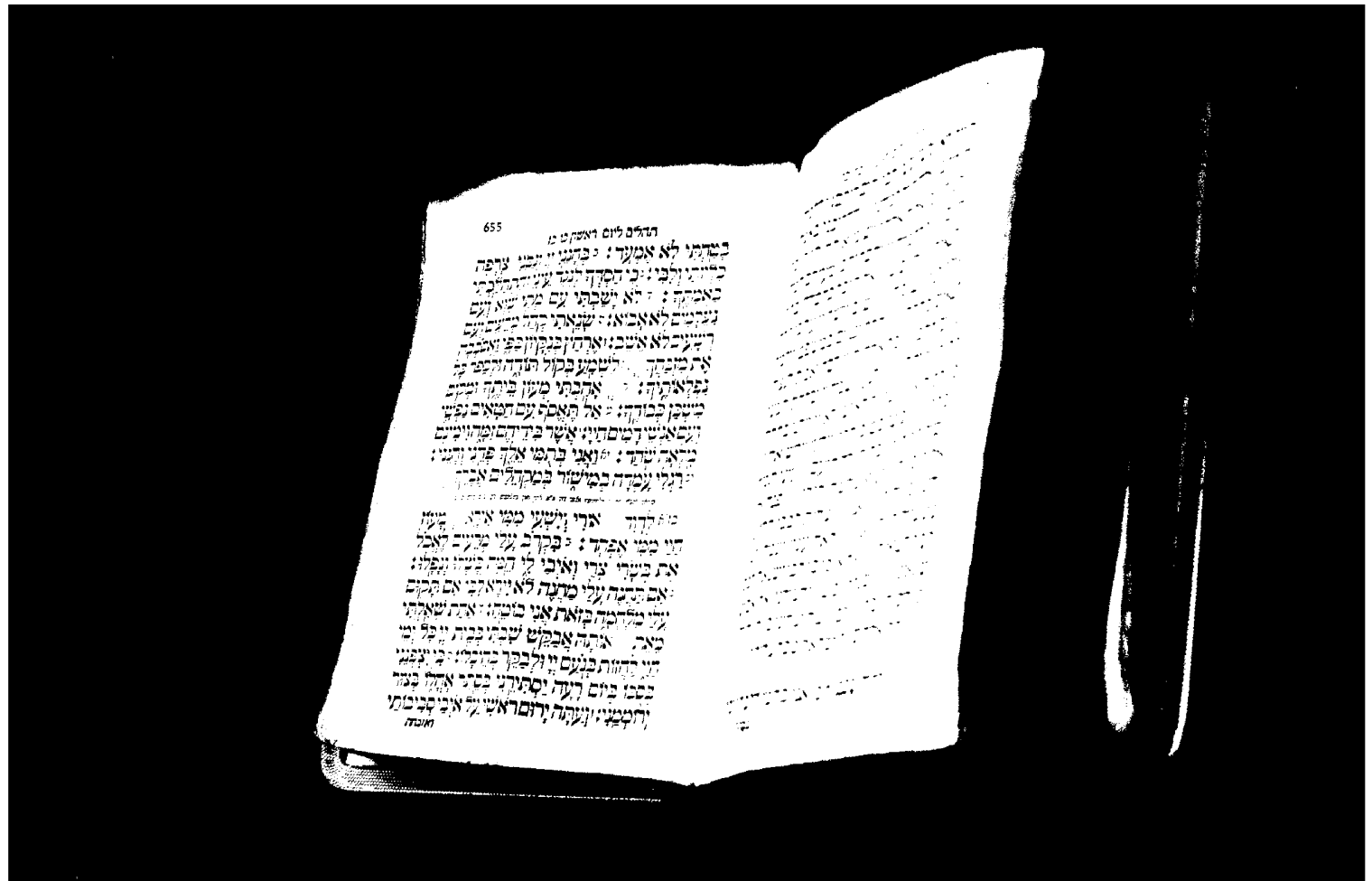
משתתפים: הרבנים

נפתלי אבן צור, דב בן נון,
יצחק פרנקל, ירחמיאל לוי,
יצחק צבי אושינסקי,
יוחנן פלטיאל, דוד קליינר,
צבי פרל

גרפיקה: שלומית ניאווף
חור סין שלום
נחמה לייבלר
פנינה דביר

קולמוס

המוסף התורני של
אשכנז

במחלוקת יש שהאשימו את המחבר העלום בשבתאות ויש ששיבחו היללו ורוממו אותו) אשר הודפס בשנת תצ"א (1731) שכתב בח"ד פ"ד עניני סליחות עמוד ט"ו וז": "תאמר בתחילה מזמורי תשובה, תפילה לדוד וכו' שמעה ה' וכו'. ואני נהגתי לומר גם מזמור כ"ז לדוד אורי וכו' ומזמור רננו צדיקים וכו' שנזכר בכל אחד מהם י"ג שמות הויה וכו', ונכון לאמרו באשמורת הבוקר בסליחות לעורר רחמים וכו' עכ"ד.

אם נסתמך על מקור זה עדיין עלינו להבין מדוע אנו נוהגים לומר רק מזמור כ"ז? הרי כפי שפירט בעל ה"חמדת הימים" הרי יש עוד מזמורים אותם ציין בדבריו. מלבד זאת מנהגו היה לומר אותו באשמורת הבוקר בשעה שאמרו סליחות ואילו מנהגינו לאמרו בתפילת שחרית וערבית (או מנחה תלוי במהגנים כאשר יבואר להלן). מכל אלו עולה שמנהג הוא מזמן הארז"ל (וראה עוד בספר מועדים לשמחה להרב טוביה פריינד, ח"א, אלול תשרי, עמו' ס"ג ובספר דברי יוסף, מאמרו של הרב ברוך כ"ץ).

מנהג אמירת "לדוד ה' אורי", עשה לו כנפיש

ים והחל להתפשט בקרב תפוצות ישראל. זאת, בעקבות הצועדים בנתיבות הקבלה ובתורת הנסתר. ורק לאחר מכן הסכימו לאמירתו גם

אחד המקורות ראשונים למנהג זה מצאנו בספר "שם טוב קטן". מחברו הוא הרב בנימין ביינוש הכהן, בעל שם טוב מקראטשין. הספר מיוסד עפ"י כתבי הארז"ל. הוא נדפס בזולצ' באך שנת תס"ו (1706). ספר זה זכה בזמנו לתפוצה רחבה והודפסו ממנו למעלה מעשר מהדורות) וכך נאמר בו בעניין דידן: "הא לך סוד גדול: כל האומר רז זה מר"ח אלול עד אחר שמחת תורה, אפילו גזירה רעה נתונה על האדם מן השמים יכולנה לבטלה, ומבטל ומעביר מעליו כל המקטריגים ושטנים ומארי תריסן, ומבטל מעליו כל גזירות רעות וקשות, ויוצא בדימוס זכאי בדין, עכ"ל.

מאותה תקופה מצאנו מקור נוסף. הוא בספר זכירה (הנדפס לראשונה בהמבורג שנת תס"ט - 1709) הכותב בח"ב ד"ה ר"ח אלול בהאי לישנא: "סוד גדול האומר מזמור כ"ז מר"ח אלול עד אחר שמחת תורה בערב ובוקר אזי הוא מובטח שיוציא ימיו ושנותיו בטוב ומעביר כל המקטריגים".

מקור מעט מאוחר יותר מצאנו בספר המוסר המיוחס לאחד מתלמידי הארז"ל נדפס בברלין שנת תפ"ד (1724) וכך נכתב שם: "מצאתי כתוב סוד גדול האומר מזמור כ"ז, מר"ח אלול עד אחר שמחת תורה בערב ובוקר, מובטח שיוציא ימיו ושנותיו בטוב ומעביר כל המקטריגים".

בנוסף אחד המקורות הראשונים לאמירת מזמור זה הוא בספר חמדת ימים (ספר שנוי

"ה' אורי וישעי"

אחד המנהגים הנפוצים ביותר ברוב קהילות ישראל הוא לומר בימי הרחמים והסליחות, הן בתפילות ערבית והן בתפילת שחרית, את המזמור כ"ז שבתהילים - הוא מזמור "ה' אורי וישעי". לא מצאנו בספרי הפוסקים הראשונים אזכור למנהג זה. רק מאוחר יותר השתרש המנהג בתפוצות ישראל. מדוע אומרים מזמור לדוד ה' אורי וישעי מראש חודש אלול ועד להושענא רבה? הרי זה לא מופיע בספרי הפוסקים הראשונים. מהיכן צמח המנהג? ולמה לא התקבל המנהג בכל קהילות ישראל?

ח. פרידמן

המזמור והנהיגו לאמרו בכל יום וכדברי החיד"א. כך נוהגים בכמה מקהילות ספרד הנוהגות לסיים התפילה במזמור לדוד ה' אורי. בדברי יוסף (כ"ץ) הנ"ל עמו' קס"ז כתב שכן המנהג בצפון אפריקה. וכן נדפס בכמה סידורים עתיקים. ומהם בסידור עולת תמיד לעדת ג'רבה שבתונים. בסידור בית עובד שהדפיסו לפני המזמור: "נוהגים אנשי מעשה לומר מזמור זה אחר התפילה". אמנם יש מקומות שנהגו לאמרו בכל יום בין מנחה לערבית. וכן הוא בספר שערי תפילה לר' יעקב רקח, תרכ"ד, עמו' ל"ח סעי' י"א שהמנהג נובע מדברי השערי ציון הנ"ל לר"ח כהן בתוספת דברי החיד"א שראוי לאמרו בכל יום, ומס' יים: "והאי דקבעו מתחילה מר"ח אלול ואילך יען שהוא מתקרב ליומא דדינא דראש השנה ואז יהיה עת לחננה".

מנהג אמירת מזמור זה מוזכר גם בסידור רבי שבתי מראשקוב, (שנדפס לראשונה בשנת תקנ"ד בקאריץ. ונתקבל מאוד אצל ההולכים בנתיבות החסידות, שכן מחברו היה תלמיד הבעש"ט והמגיד הגדול ממעזריטש) ובסדר כוונת ר"ח אלול הביא את כל הכוונות והסודות הכתובים מתלמידי האריז"ל, ומהם מהמקורות שהבאנו לעיל. ואחרי שיצא לאור סידור זה פשט המנהג ונקבע בכל סידורי האשכנזים המתפללים נוסח ספרד לומר מזמור זה ערב ובוקר וראה בספר 'מלט נפשו לר' אברהם חמוי, תרמ"ד, שכתב: סוד גדול ונורא וסגולה נשגבה מצאתי באמתחת כתבי רבנו שאלוניקי יע"א, מי שהוא בעל נפש יתוב לו מזמור זה על גיל או קלף כשר המעובד לשם ספר

הפוסקים האחרונים ההולכים לאור תורת הנגלה. הם הוסיפו טעמים נוספים לאמירת פרק זה. כאמור, מאז פשט המנהג בכל תפוצות ישראל. מצאנו מדווח על כך בספר שער המלך (דרשות מוסר מרבי מרדכי אב"ד וילעקאטש שיצא לראשונה בשנת תקכ"ב 1762) בשער א' לחודש אלול פ"ח כתב: "באתי לדבר בענין המנהג היפה ונכון שנתפשט ברוב הקהלות גדולות וקטנות שאומרים תיכף אחר התפילה פרשה ז"ך שבתהילים לדוד ה' אורי וישעי, באתי להחזיק בשתי ידים במנהג הזה שלא יזיזו מזה הפרשה, וכל העם יודעים הטעם לשמש בזה הפרשה לפי שנאמר בה "לולא האמנתי לראות" המרמז על אלול, ואני באתי לפרש הפרשה היטב וכו'..." והמ"חבר מאריך בכוונות ורמזים עפ"י דרך הנסתר המרומז במזמור זה. ומסיים: "לכן תהא הפרשה הזאת חביבה על כל העולם ובפרט לבאים בסוד ה'". מאוחר יותר אנו מוצאים להחיד"א בסוף ספרו "סנסן ליאיר" (אשר ראה אור הדפוס בשנת תק"ן 1790) המספר על המנהג ומבטיח גם הבטחה גדולה: "יאמר מזמור לדוד ה' אורי וישעי כלו אחר כל תפילה מהשמ"ע מר"ח אלול עד מוצאי יוה"כ, וכן בהושענא רבא, וכן הוא מנהג בעיה"ק חברון שהש"ץ אומר אותו אחר עלינו לשבח וכו' בקול רם. ומה טוב לאומרו כל השנה אחר שחרית, מנחה, ערבית, ולפחות כל יום האומרו בכוונה אחר תפילת שחרית ימצא חיים", עכ"ל. כמו"כ כתב בספרו מורה באצבע סי' ל"ז: "מנהג טוב לומר אחר כל תפילה מזמור לדוד ה' אורי וישעי ובפרט מר"ח אלול עד הושענא רבא". (ישנן קהילות אשר סמכו ידיהם על חשיבות

תורה, ובכל יום יפתח ההיכל ויקרא המזמור הנזכר בכונה עצומה, ועיי"ש בסודן של דברים.
כן הוא בס' דרך ישרה (לרבי ראובן ב"ר אברהם מאישטיף, שאלוניקי תקמ"ה, ונדפס בשנית בליוור-נו שנת תקמ"ח בדף כ"ט ע"ב "שאחר עלינו לשבח יאמר אל תירא... וראיתי לאנשי מעשה שאומרים אחר התפילה מזמור כ"ז לדוד ה' אורי וישעי וכו'. ונ"ל שכך ראיתי בכתבי הרב ז"ל [הכונה לאחד מתלמידי האריז"ל המוזכרים לעילן סוד גדול האומר מזמור כ"ז מר"ח אלול עד אחר שמחת תורה ערב ובוקר אזי הוא מובטח שיוציא ימיו ושנותיו בטוב ומעביר כל המקטרגים", עכ"ד.

טעמים רבים נאמרו באמירת מזמור זה. בספר "פנים יפות" מביא בשם בעל הפלאה כדברים הבאים: "והנה נהגו לומר מן ר"ח אלול עד לאחר הסוכות מזמור כ"ז, ושמעתי הטעם מפני שיש בו י"ג שמות הוי"ה כנגד י"ג מדות האמורים באלול. ועיי"ש שמארין לרמז כל המזמור על סדר הימים האלו.

וכתוב בספר מטה אפרים סי' תקפ"א ס"ז: נוהגין במדינות אלו מר"ח אלול ואילך עד יום כיפור לומר בכל יום אחר גמר התפילה מזמור כ"ז בתהילים לדוד ה' אורי וישעי בוקר וערב, ואומרים

המטה אפרים וכתב שיסוד המנהג הוא מהמדרש הנ"ל אינו נחא, דאטו כל הפסוקים שבתנ"ך שנמצאו נדרשים על ראש השנה ויו"כ יקבעו בסדר לאמר את כל המזמורים פעמיים בכל יום?
רבי ברוך עפשטיין בעל "תורה תמימה" בספרו "ברוך שאמר" על עניני תפילה דף ר"א תמה אף הוא בדומה: "במדרש (ויקרא רבה כ"א, א') נדרש (פרק זה) גם על ענין יציאת מצרים: 'אורי בים שנאמר ויאיר את הלילה, וישעי, התיצבו וראו את ישועת ה' וכו', ולכן אני מתפלל שלא תקנו לומר מזמור זה גם בחג הפסח, וביותר ביום שביעי של פסח אשר כל ענין המזמור נדרש ומתבאר ביחס זה היום", ונשאר בצ"ע.

והנראה לומר שגם הפוסקים אשר קבעו את דברי המדרש שוחר טוב כסיבה ורמז לאמירת מזמור זה גם הסכימו לטעמים ולמקורות שהובאו לעיל רק שהוסיפו עוד טעם מתוך דברי חז"ל.
אכן הרבו גדולי ישראל לדורותיהם להוסיף כהנה וכהנה טעמים לאמירת מזמור בתקופת זו של ימי הרחמים והסליחות
(א) בספר "פרי צדיק" לרבי צדוק מלובלין ח"ה עמו' מ"ד, הביא את דברי בעל הטורים עה"פ ומל ה' אלקין את לבבך ואת לבב זרעך (דברים ל' ו') שכותב: א"ת לבבך ואת לבב ר"ח אלול. לכך נהגו להשכים להתפלל סליחות מר"ח אלול ואילך, וכן לולא האמנתי לראות בטוב ה', לולא אותיות אלול,

ביום קריאת התורה, יש נהגו לאמרו עם פתיחת הארון, והטעם לזה כתב בליקוטי מהרי"ח הנ"ל בין שאמירת לדוד ה' אורי הוא כמו י"ג מדות, לכן יש לו מקום לאמרו בפתיחת הארון, וכמו שאומרים ביו"ט הי"ג מדות בעת פתיחת הארון, ועיין בא"ר דבשמתענה מר"ח אלול ואילך יאמר הי"ג מדות בהוצאת הס"ת, וזה סמך לדברים הנ"ל. ובכמה מקומות נהגו לומר בעשרת ימי תשובה בפתיחת הארון י"ג מדות. וכן היה מנהגו של הרה"ק רבי מיכל מולאטשוב והרה"ק מסטראטין (מועדים לשמחה ח"א סימן ב' הערה 29)

שמאלול ואילך חרדתי נגד ה', עכ"ל הבעה"ט. וכתב על כך הפרי צדיק: שנרמז בפסוק ומל, שבחודש אלול הוא זמן התשובה. וכן בתיבת "לולא" נרמז אותיות אלול, שאז הזמן לתקן מעשיו כדי שלא יגרום החטא, כמו שנדרש מפסוק זה בגמ' (ברכות דף ד' ע"א: למה נקוד על לולא, אמר דוד לפני הקב"ה: 'רבש"ע מובטח אני בך שאתה משלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבוא, אבל איני יודע אם יש לי חלק ביניהם אם לאו שמה יגרום החטא) וזה כוונת הבעה"ט שכתב שמאלול ואילך חרדתי נגד ה' שזה נרמז בלולא כאמור, ומטעם זה אומרים מזמור הזה בחודש אלול מפני שנזכר בו פסוק זה, שמטעם שנדרש אורי בר"ה וישעי ביהכ"פ לא היו צריכין לאמרו רק בר"ה ויהכ"פ, רק מפני שבו נרמז שבאלול צריך לתקן מעשיו שלא יגרום החטא, שמר"ח אלול מתחילין ימי רצון, ולכן מתחילין לומר מזמור זה דכתיב בו: "לולא האמנתי" וגו', עכתו"ד.
(ב) בספר "שארית מנחם" מהרה"ק מוישווא, בח"ב עמו' רי"ד הסביר, עפ"י פירושו של ה"פנים יפות" להפלאה על הפסוק אחת שאלתי מאת ה'

אחריו קדיש יתום, ואנו נוהגין לאמרו עד שמיני עצרת ועד בכלל.

ובאלף למטה מסביר בעל המטה אפרים את טעם הדבר. על פי דבריו יסוד המנהג הוא המדרש שוחר טוב המייחס מזמור זה הימים הנוראים: "אורי בר"ה וישעי ביה"כ, ואח"כ כי יצפנני בסוכה שהוא רמז לסוכות" עכ"ד. (אכן, במדרש לא נמצא המשך "רמז לסוכות" ובעל המט"א הוסיף זאת מעצמו. מובן מאליו אם "אורי" הוא ראש השנה וישעי' הוא יום כיפור הרי ש'סוכו' זה סוכות. אם כי לשון המדרש שם הוסיף ש"ממי אירא" זה הו"ר. ותיבות "לולא האמנתי", לולא אותיות אלול).

כדבריו הובא בקיצור שולחן ערוך סי' קכ"ח סעי' ב': "שנוהגין במדינות אלו מיום ב' דר"ח אלול עד שמיני עצרת שאומרים בבוקר ובערב לאחר התפילה את המזמור "לדוד ה' אורי וישעי" הוא ע"פ המדרש ה' אורי בר"ה, וישעי ביה"כ. כי יצפנני בסוכו רמז לסוכות עכ"ד.

מיהו טעם זה לא מצא חן בעיני רבי אברהם דוד לאוואיט. בספרו "שער הכולל" העיר על דברי

אבקש וגו' הכוונה דאיתא בגמ' (תענית דף ח' ע"ב) דאין לבקש על שני דברים כאחד דאינו נענה אפי' על אחד מהם. והנה אנחנו שואלים בר"ה ויוה"כ כמה וכמה בקשות? אך הענין הוא שכל הבקשות כוונתם לדבר אחד לעבודת השי"ת ולישב ולקבל פני השכינה שלא יהיה שום מניעה לעבודת השי"ת ולישב בבית ה' ולחזות בנועמו, וזה שאמר דוד המלך ע"ה אעפ"י שביקשתי הרבה בקשות, אבל אחת היא, וזהו "אחת שאלתי מאת ה'" ולא יותר: "שבת בבית ה' כל ימי חיי", עכ"ד הפנים יפות. ולפי כן בחודש אלול ותשרי שאנו מבקשים מהשי"ת הרבה בקשות ואומרים לדוד ה' אורי, ובו הפסוק "אחת שאלתי מאת ה'" מגלים אנו דעתנו שבקשתנו אחת היא וכדאי שתתמלא. (עוד טעמים נוספים עפ"י שיטת חסידות ראה בס' מועדים לשמחה ח"א, אלול - תשרי, עמו' ס"ח).

מתי מתחילים לומר מזמור זה?

יש המתחילים לאמרו ביום א' דר"ח (כ"ה בסי' דור התניא, והוא מהוספות לשו"ע הרב, וכן הוא מנהג קארלין דברי אהרן עמו' רכ"ג. וכ"ה במשמרת שלום, קוידנוב, סי' מ"א אות ב'). ויש מתחילים ביום ב' דר"ח (כן הוא בקיצור שו"ע סי' קכ"ח סעי' ב', וכ"כ בסידור צלותא דאברהם עמו' ת').

בזמן אמירת לדוד ה' אורי יש מנהגים שונים בזה הן בבוקר הן בערב, ונפרט אותם כאן על הסדר: בתפילת שחרית: יש נוהגין לאמרו אחר חזרת הש"ץ ותחנון שלאחריה, קודם חצי קדיש (קצה המטה סי' תקפ"א ס"ק ט"ז). אחרים נוהגין לאמרו אחר חצי קדיש (כ"ה בסידור בית אהרן מנהג קארלין. ובסידורי מנהג סלאנים. ושבת ור"ח אחר קדיש שלום). יש האומרים אותו אחר שיר של יום (מט"א תקפ"א ס"ו, ובסידור הרב, וכ"כ בערכי יהושע אות ק"ע, וכ"כ בסידור צלותא דאברהם הנ"ל). ונוהגין להפסיק באמירת קדיש בין שיר של יום לבין לדוד ה' אורי, שלא יהא נראה שגם לדוד ה' אורי הוא משיר של יום. (מט"א סי' תקפ"א ו'). גם יש הנוהגין לאמרו אחר "עלינו לשבח" כדי להסמיכו לתקיעת שופר (זהו לפי המתפללים נוסח ספרד, שתפילת עלינו נאמרת בסוף התפילה, ועיין בקצה המטה ס"ק ט"ז).

ביום שמתפללים בו מוסף: אומרים אותו אחר גמר תפילת שחרית, קודם אמירת "אין כמוך" או "אתה הראת" (כ"ה במטה אפרים שם).

והנוהגים (לפי נוסח ספרד, ולמנהג אשכנז הוא אחר עלינו של מוסף) לומר שיר של יום אחר תפילת שחרית מקדימים שיר של יום לפני לדוד ה' אורי.

בשבת יש שנהגו לאמרו אחר תפילת מוסף, ובשור"ת באר משה (להגר"מ שטרן זצ"ל מדעברצין) נשאל אם יאמרו אותו תיכף אחר עלינו קודם שיר הכבוד, או לומר קודם שיר הכבוד ואח"כ עלינו. ותלה הוא הדבר במחלוקת קדומה שבין השאגת אריה והנוודע ביהודה בדיני תדיר של תורה ודרבנן. היוצא מדבריהם הוא, שלדברי השאגת אריה שיר הכבוד לגבי לדוד ה' אורי שהוא מזמור תהלים כרשות דמי ויכול לומר מתחילה מה שרוצה, אולם להנוב"י בודאי יש להקדים אמירת לדוד ה' אורי שהוא מקודש דהוא מזמור בספר תהלים מול שיר

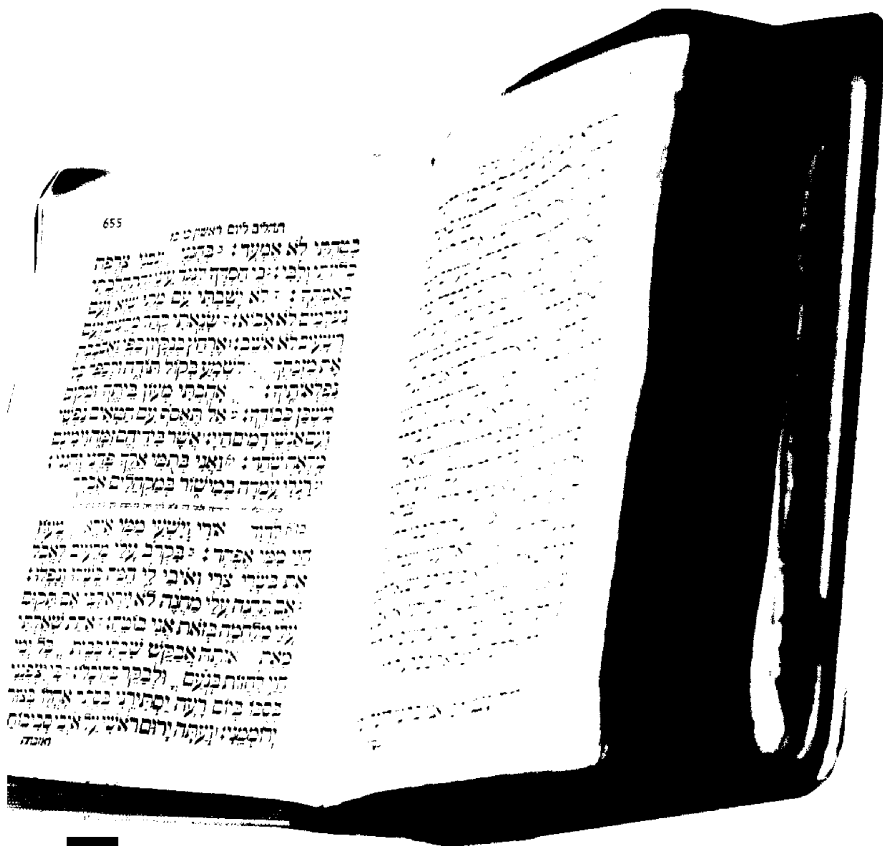
הכבוד, ולכן במקום שעדיין אין מנהג יותר טוב להקדים לדוד ה' אורי וישעי לפני שיר הכבוד וכמו הנוב"י. אולם במקום שכבר נהגו לומר תחילה שיר הכבוד ואח"כ מזמור לדוד ה' אורי כדאי הוא השאגת אריה לסמוך עליו אפילו שלא בשעת הדחק. אבל ברור שגם להשאג"א טוב ליותר להקדים לדוד ה' אורי.

ביום קריאת התורה, יש נהגו לאמרו עם פתיחת הארון, והטעם לזה כתב בליקוטי מהר"ח הנ"ל כיון שאמירת לדוד ה' אורי הוא כמו י"ג מדות, לכן יש לו מקום לאמרו בפתיחת הארון, וכמו שאומרים ביו"ט הי"ג מדות בעת פתיחת הארון, ועיין בא"ר דכשמתענה מר"ח אלול ואילך יאמר הי"ג מדות בהוצאת הס"ת, וזה סמך לדברים הנ"ל. ובכמה מקומות נהגו לומר בעשרת ימי תשובה בפתיחת הארון י"ג מדות. וכן היה מנהגו של הרמ"ק רבי מיכל מזלאטשוב והרה"ק מסטראטין (מועדים לשמחה ח"א סימן ב' הערה 29).

בראש חודש: הנוהגים לומר "לדוד ה' אורי" אחר גמר תפילת מוסף, וגם אומרים "ברכי נפשי" אחר תפילת מוסף, אומרים "ברכי נפשי" קודם לדוד ה' אורי" (משנ"ב סי' תקפ"א ס"ק ב').

בערב: יש נוהגין לאמרו בתפילת מנחה (מט"א ס"ו ומשנ"ב הנ"ל) ויש נוהגין אחר תפילת ערבית (אלף המגן תקפ"א ס"ק י'), וכן נוהגין מתפללי נוסח אשכנז.

בדברי מלכאל ח"ו סי' כ"ג אות ב' כתב להס' ביר את שני המנהגים: "הנה אצלינו [הכוונה לעירו] לומזא שכן נהגו בליטא ופולין המנהג לאמרו בערבית ולא במנחה, ומנהגים הללו הזכרו באחרוני ים, וטעמם נראה דהנה מה שאומרים זה באלול עד שמיני עצרת הוא בשביל דבמדרש פרשת אחרי דרשוהו על יום הדין, שבאים שרי אומות העולם ללמד חוב על ישראל ע"ש. ואיתא בר"ה ח' שלמעלה יש דין ביום ולא בלילה, וכמו בב"ד של מטה, ומצי-

בכמה מקומות (וכן
נהגו כמה צדיקים) שלא
לומר מזמור זה. בסידורו
של השל"ה שער השמים
לא הוזכר המנהג לומר
לדוד ה' אורי. גם בסידור
עמודי שמים להיעב"ץ
לא מוזכר מנהג זה (ומה
שנמצא בסידורי השל"ה
ובית יעקב שבידינו, זוהי
הוספת המדפיסים
בתקופות מאוחרות,
ואינה קשורה כלל
למחברים עצמם, וכמו
שיש בסידורים אלו נוסח
אשכנז וספרד)

נו בסנהדרין פ"ח שב"ד היו יושבים עד אחר תמיד
של בין הערבים, ולזה הנוהגים לאומרו במנחה
סבירא ליה לאומרו בתחילת הדין ובסוף זמן הדין,
והאומרים בערבית נראה טעמם משום שיש מדינות
שאצלם יום בשעה שאצלנו לילה, וצ"ל דהכל תלוי
כפי שהוא בירושלים, וכ"כ האחרונים. וא"כ יש
בשאר מדינות בכל לילה איזה עת שאז הוא יום
בירושלים, לזה קבעו לאומרו גם בערבית, ועכ"פ
אצלם שתפסו לאומרו בסוף זמן הדין, א"צ לאמרו
בלילה, דאז לאו זמן דין הוא כלל לפי מנהגם, ובדרך
כלל אין להקפיד בענינים כאלה, וככל מאן דעבדי
לא משתבשי, עכ"ל.

הנוהגים לאמרו במנחה, יש שנהגו לאמרו קודם
עלינו לשבח" (כ"ה בסידור הרב בעל התניא,
ובדברי אהרן מנהגי קארלין עמו' רכ"ג, וכן
במשמרת שלום, קוידנוב ס' מ"א אות ג' כתב: ופה
המנהג לומר לדוד ה' אורי, קודם הקדוש שלאחר
השמו"ע הן בשחרית הן במנחה והוא מנהג נכון
לענ"ד...). ויש נהגו אחת תפילת "עלינו" (ראה בס'
מועדי קודש להגר"ב אדלר עמו' ט"ז הערה 147.
וראה ברבבות אפרים ח"א ס' שצ"ב דעתו לאמרו
אחר עלינו משום דתדיר קודם, ועלינו תדיר. ועיי"ש
מדוע בספירת העומר סופרין קודם עלינו, שכתב
לחלק).

הנוהג לאמרו במנחה ושכח, יאמרו אחר תפילת
ערבית (דברי מלכאל הנ"ל). להנהיגין לאומרו
בתפילת ערבית כמנהג נוסח אשכנז האם לאמרו
קודם ברכו בתרא או לאחריו.

ובס' דברי יוסף עמו' קפ"א הביא בשם הגר"ח
קנייבסקי שליט"א שמנהגו של בעל החזון איש היה
לומר בתחילה לדוד ה' אורי ואח"כ ברכו בתרא.
וטעמו הוא, כיון דברכו בתרא נתקן למאחרים
לבוא, לכן כל מה שאפשר לאחר את אמירתו טוב
יותר.

אך הביא שם את דברי הגאון רבי שריה
דבליצקי שליט"א שמן הראוי להקדים אמירת ברכו
בתרא לפני לדוד ה' אורי, כדי להראות שאמירת
לדוד אורי הוא הוספה מיוחדת.

הנהגתו של הגאון רבי שריה דבליצקי

גם בכך מצאנו מנהגים שונים ומיוחדים. בעל
התניא בסידורו כתב שאומרים אותו עד הושענא
רבה. בשער הכולל פרק מ"ה סדר הושענות ס"ק ו'
מבאר הטעם, שהיות והושענא רבא הוא יום כ"ו
לבריאת העולם, הרי בכ"ה באלול נברא העולם,
ולאחר ששלמו כ"ו ימים כמנין שם הוי"ה הגדול שם
הרחמים זהו סיומא דדינא ואין צריך עוד לבקשת
סגולת אמירת לדוד ה' אורי. ולכן גם בהושענא רבא
במנחה אע"פ שכבר השלימו בשחרית כל סדר
הפיוטים, צריך לומר לדוד ה' אורי. אבל, בליל
שמיני עצרת שמקיפין בתורה עצמה לא יוכלו עוד
החיצונים לקבל יניקה...

אך בכל הספרים שהבאנו לעיל מוכח שאומרים
אותו גם בשמיני עצרת, וכן הדגיש במטה אפרים
תקפ"א ס"ק ו' שמנהג לאמרו עד שמע"צ ועד בכלל.

הנהגתו של הגאון רבי שריה דבליצקי

בכמה מקומות (וכן נהגו כמה צדיקים) שלא

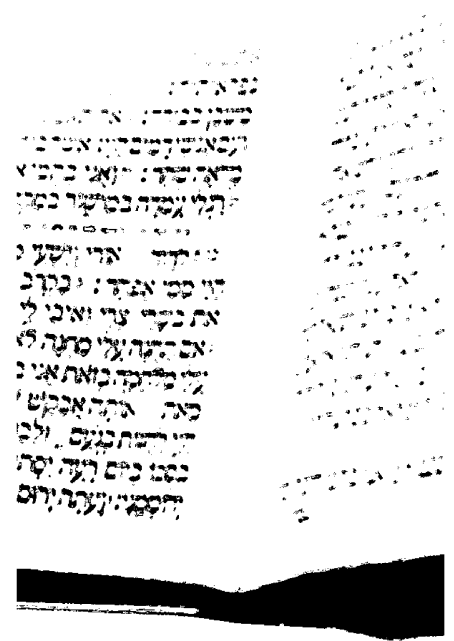
לומר מזמור זה. בסידורו של השל"ה שער השמים
לא הוזכר המנהג לומר לדוד ה' אורי. גם בסידור
עמודי שמים להיעב"ץ לא מוזכר מנהג זה (ומה
שנמצא בסידורי השל"ה ובית יעקב שבידינו, זוהי
הוספת המדפיסים בתקופות מאוחרות, ואינה
קשורה כלל למחברים עצמם, וכמו שיש בסידורים
אלו נוסח אשכנז וספרד).

במעשה רב מנהגי הגר"א אות נ"ג נכתב: גם
מר"ח אלול עד יום הכפורים אין אומרים קאפיטל
כ"ז (ומטעם זה לא הובא בסידור הגר"א הישן עם
פירוש הקבלה מר' נפתלי הירץ מיפו. אך בסידור
הגר"א אשי ישראל ובשאר הסידורים שמוזכר
לאמרו זהו הוספת המדפיסים וכנ"ל בסידורי
השל"ה והיעב"ץ).

כן נהגו כמה מהאדמו"רים מצדיקי גדולי החסיד
דו"ת שלא לאמרו, וכן נכתב בילקוט אוהב ישראל
מנהגי הרה"ק מאפטא עמו' קנ"ג שלא נהג לאמרו,
וכן נהגו צאצאיו אחריו. גם בעל הדברי חיים מצאנז
לא אמר מזמור לדוד ה' אורי, באמרו: מה שלא
הובא בשו"ע ובכתבים איני אומר... (ראה באוצר
החיים מנהגי צאנז אות רכ"ו ובהערה שם. ומה
שאמר שאינו מובא "בכתבים" הכוונה לכתבי
האריז"ל. ועיין בדברי חיים ח"ב ס' ד' ב' וז"ל:
"מבואר בפוסקים ובשו"ע דמצוה לתקוע בשופר
בר"ח אלול ומנהג ישראל לומר סליחות ותחנונים,
ומצינו בברייתא שמביא הטור א"ח ס' תקפ"א
רמזים לזה. אבל תמוה טובא שאין בגמרא שום רמז
לזה, וגם לא הוסיפו אנשי כנסת הגדולה שום
תפילה נוספת כמו שעשו בעשרת ימי תשובה ובכל
מועדי ה', ועל אלול אין זכר דבר מאנשי כנסת
הגדולה... עיי"ש).

והסביר נכדו האדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל
(בקובץ אגרות קודש מכתב ח', ובשפע חיים ח"א
מכתבים פ"ו) שביאור הדברים הוא היות ובעוה"ר
כשל כח הסבל וכל תפילתנו רק משפה ולחץ, וכבר
אמר רבינו רמ"ל מסאסוב שאלמלא לא חטאתי
אלא מה שאני מברך מאה ברכות בכל יום ד', ומה
יענו איזובי קיר. וזוהי כונת ה"דברי חיים" שרק
ההכרח לא יגונה מה שמוזכר בשו"ע ובכתבים אין
ברירה, אבל מה שאפשר לפטור ממנה יותר טוב
לכונן דין שאין כדאין, עכ"ל.

ובריש ספר "לב שמח החדש" נדפס מכתב
מהרה"צ ר' פנחס חיים טויב מראזלא, שכתב לבנו
ר' יהודה יחיאל, ושם שולל לגמרי את אמירת לדוד
ה' אורי וכותב: "אודות לדוד ה' אורי בר"ח אלול,
הלא ידוע לך שאין אנחנו אומרים לדוד ה' אורי
כמנהג קצת מקומות. תדע בני, שכל הדברים
(הכוונות הנאמרים שם) בספרים דלעיל ש"ט קטן
וסידור ר' שבתין הם אינם מרבינו האר"י הקדוש
זצ"ל לא מיניה ולא מקצתו. רק בכל הדברים האלו
הם מועתקים מספר "חמדת הימים" אשר אנחנו
מקובלים מאבותינו, רבותינו הקדושים, שלא
להשיגח על הדברים האלו. ולזה תראה בני יחי'
אשר ביה רצון שהוא קודם אמירת תהילים מייגע
עצמו הגאון מאור הגולה מרא"ז מרגליות זצ"ל
בספר מטה אפרים וכן רבינו הגה"ק הישמוח משה
ז"ל מפרשים בזה פירושים, ואילו היו יודעים שזה
היה רצון הוא מספר הנ"ל לא היו אומרים כלום
בזה. באמירת לדוד וכו' ידוע בוודאי אלי שרבינו
הקדוש מאור הגולה החוזה מלובלין ז"ל לא היה
אומרו, וכן תלמידיו הקדושים היהודי הק' ורבינו

זקני הק' מזידיטשוב ז"ל ורבינו חז"ל מראפשיץ ז"ל לא היו אומרים לדוד מחמת טעם זה. וכשהייתי בשנת תרפ"ז בקארלסבאד והיה שם הגה"צ מפאריסוב בארץ פולין נכד של היהודי הק' ז"ל ואמר לי שמקובל בידו בוודאי מרבינו היהודי הקדוש זקינו, איש מפי איש שלא אמר לדוד ה' אורי מחמת ששמע מרבו הקדוש מלובלין ז"ל שזה הדבר אמירת לדוד הוא מן הספר חמדת ימים. ושמתתי מאוד בזה כמוצא שלל רב. וגם הגה"ק מצאנו ז"ל לא אמר לדוד, והצדיקים שאמרו לדוד בודאי לא היו יודעים שהוא מן הספר הנ"ל, שאילו היו יודעים לא היו אומרים רק היו רואים בהסידור היו סוברים שהוא מרבינו האר"י הק' ז"ל, אבל לא כן הוא"ע"כ לשונו.

ובספר "מועדים לשמחה" הרבה לתמוה, עפ"י מה המקורות (המובאים לעיל):

א. מקור הראשון לאמירת מזמור זה הוא בס' שם טוב קטן הנדפס בזולצבאך שנת תס"ו, לאחריו הוא בס' זכירה שיו"ל באמבורג שנת תס"ט. לאחר שנים מספר שנת תפ"ד נדפס ספר המוסר ושם נעתק את דברי הספר זכירה. ואילו הספר חמדת ימים יצא לראשונה בשנת תצ"א, הרי לפנינו שלשה מקורות לפני החמדת ימים לאמירת מזמור זה.

ב. הגר"מ הלברשטאם בתשובתו בשו"ת דברי משה סי' ל"ד כותב: ולא תקשי לך דהא ראינו דכבר הוזכר ענין אמירת לדוד ה' אורי בשם טוב קטן ובסידור ר' שבת, ואשר הפליגו מאוד בחשיבות אמירתו עפ"י רז וסוד, ואיך אפשר לומר דמקור המנהג הוא מהחמדת ימים. ובפרט אשר הספרים הנ"ל הופיעו עוד לפני החמדת ימים. דהנה אף דהספרים הק' הזכירו כבר חשיבות הענין באמירת לדוד ה' אורי, מ"מ לא הוזכר בספרים הנ"ל לאמרו בתפילה בציבור, והמנהג לאמרו בציבור בשעת

אחר התפילה עפ"י מקורות הנ"ל אין לו קשר כלל עם דברי ה"חמדת ימים" שנהג לאמרו לפני הסליחות. וכל אלו שהביאו לאמרו לא הזכירו כלל מנהג זה. וכן מדברי החמדת ימים משתמע שזה היה מנהגו הפרטי שהנהיג לעצמו ולא קבלה מרביתו. ע"כ יש לקבוע שמקור המנהג לאמרו הוא מן המובא בספר שם טוב קטן וס' זכירה.

ג. עוד יש להעיר בסתמא על דברי הרה"ק מראזלע שכתב: "והצדיקים שאמרו לדוד בודאי לא היו יודעים שהוא מן הספר חמדת ימים, שאילו היו יודעים לא היו אומרים", והרי היו צדיקים שהחזיקו מהספר "חמדת ימים"! ומסתבר שגם אם היה מקורו מן הספר הנ"ל אף בלא המקורות שקדמו לו שהבאנו לעיל, נראה שהיו מקבלים את דבריו ואומרים מזמור זה. דהרי כמה וכמה תפילות נלקח מן הס' חמדת ימים, מהם תפילת זכה, והיה רצון הנאמר ביו"ט בעת פתיחת הארון וכדו' שנתפשט בקהילות ישראל לאמרו.

אולם בכל זאת מה הטעם שהיו גדולי עולם שנמנעו ולא אמרו מזמור זה הטעם הוא ככל הנראה שונה. וכפי שמצאנו בדבריו של הרה"ק מצאנו שהבאנו לעיל דמה שלא מצאנו בשו"ע ובכתבי האר"י ז"ל אין רצונו לומר.

ד. וביותר יש לתמוה על דברי הרה"צ מראזלע: "ששמע מהרה"ק מפאריסוב ששמע מנכד היהודי הקדוש שמקובל בידו "בוודאי" מרבינו היהודי הקדוש זקינו איש מפי איש שלא אמר לדוד מחמת ששמע מרבו הקדוש מלובלין ז"ל שהוא מן הספר חמדת ימים. אם כן מדוע לא מובא ונדפס מהם או מבניהם או מנכדיהם של הצדיקים הנ"ל שלא אמרו מזמור זה מטעם זה.

ורק הרה"ק מפאריסוב התייחס לספר "חמדת ימים" וגם הוא מפי השמועה? ועוד יש לתמוה אם

והסביר נכדו האדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל (בקובץ אגרות קודש מכתב ח', ובשפע חיים ח"א מכתבים פ"ו) שביאור הדברים הוא היות ובעוה"ר כשל כח הסבל וכל תפילתו רק משפה ולחוץ, וכבר אמר רבינו רמ"ל מסאסוב שאלמלא לא חטאתי אלא מה שאני מברך מאה ברכות בכל יום די, ומה יענו איזובי קיר. וזוהי כונת ה"דברי חיים" שרק ההכרח לא יגונה מה שמוזכר בשו"ע ובכתבים אין ברירה, אבל מה שאפשר לפטור ממנה יותר טוב לכגון דידן שאין כדאין, עכ"ל.

זו הסיבה והטעם שהחזקה מלובלין לא אמר מזמור זה, א"כ מדוע נהגו תלמידיו ובפרט רבו הנועם אלימלך ושאר תלמידי המגיד כן לאמרו? יתירה מזו מפי כל הלוחמים בכת השבתי צבי ימ"ש ותלמידיו לא שמענו שיצאו כנגד האומרים אותו. ואם קבלה נקבל עדותו של הרה"צ מפאריסוב שלא אמרו אותו, אבל בטעמם אינו ברור, ואפשר שיש שיבוש בשמועה.

ה. והתמיה אחרונה היא כעין ראשונה, שכתב הרה"צ מראזלע: "ולזה תראה בני יחי' אשר ביהי רצון שהוא קודם אמירת תהילים מייגע עצמו הגאון מאור הגולה מהרא"ז מרגליות בספרו מטה אפרים, וכן רבינו הגה"ק הישימח משה מפרשים בזה פירוש"

התפילה מקורו בחמדת ימים.

ומחמת מסורת בית אבותיו לא עיין בס' חמדת ימים, והמעניין שם יראה שדבריו נשמעים אחרת ואינו מהוה מקור למנהגינו כלל, וזהו דבריו בח"א דף ק"ו ע"א פ"ד סליחות: "אבאר לך סדר נוסח הסליחות... תאמר בתחילה מזמורי התשובה תפלה לדוד שמעה ה' וכו', ואנכי נהגתי גם מזמור כ"ז לדוד ה' אורי וישעי, ומזמור ל"ג רננו צדיקים, שנזכר בכל אחד מהם י"ג שמות הוי"ה כנגד י"ג מכילן דרחמים שמתגלים ומאירים מר"ח אלול ואילך כנודע. ונכון לאומרם לראש אשמורת בסליחות לעורר הרחמי ים..." עכ"ל.

והמעניין בדברים אלו יווכח שמנהגו לאמרו

לדוד אורי מר"ח אלול, היות ולא הזכירו בספרו.

הנהגה בתלמוד בבלי

המנהג בתלמוד: בקהילות הבלדי שהולכים על פי נוסח תימן הקדום לא נתקבל מנהג זה כלל, כשם שלא נתקבלה אמירת מזמור שיר המעלות ממעמקים בעש"ת בין ישתבח ליוצר. והנראה שטעמם הוא כיון שלא מופיע ברמב"ם, או מטעם הגר"א שאין להטריח על הציבור מה שלא תיקנו רבותינו.

(יש שרצו לומר שספרי המקובלים לא הגיעו לתימן ולכן לא אמרו את מזמור לדוד אורי. והרב

ים, ואילו היו יודעים שזה היה"ר הוא מספר חמת ימים לא היו אומרים כלום בזה".

יש לציין שגם זה אינו מדויק, דמצינו יהי רצון זה לראשונה בסידורו של השל"ה בדפוס ראשון שנדפס באמשטרדם שנת תע"ז, ואילו הספר חמדת הימים הופיע לראשונה בשנת תצ"א. על כן, נראה שרבוה"ק שנהגו לאמרו סמכו על כתבים נאמנים מרבינו האריז"ל ותלמידיו.

לסיכומם של דברים אף אלו הצדיקים שנהגו לא לאמרו לא מטעם איסור לאמרו משום שמקורו בספר השנוי במחלוקת "חמדת ימים". טעמם וניי מוקם עמם, אף כי לנו הוא לא ידוע בבירור. על כך נאמר נהרא נהרא ופשטיה וכל אחד כמנהגו.

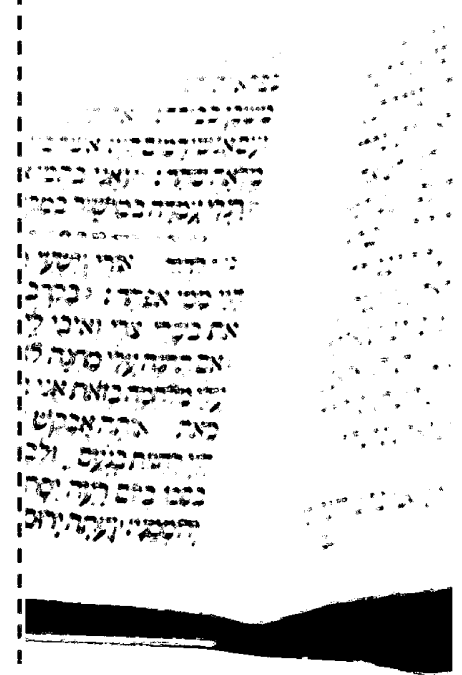
ובס' דברי יוסף כתב לשער שגם אמירת לדוד אורי בעיה"ק חברון נתקנה ע"י הרב הנ"ל שבא משאלוניקי. כי לפי המובא בס' ימלט נפשו היו אצל רבני שאלוניקי כתבים מקדמונים בשבח סגולת המזמור וכן הספרים שערי ציון ודרך ישרה (המובא לעיל) נדפסו לראשונה בעיר זו. כך שלעיר שאלוניקי חלק נכבד בהפצת המנהג. אך מדברי הבן איש חי משמע שבעירו בגדאד לא היה נהוג לומר לדוד אורי מר"ח אלול, היות ולא הזכירו בספרו

יצחק רצאבי (בעמח"ס עולת יצחק ועו"ס) כתב לדחות דברי האומרים כן, וגם האריך להוכיח דמה שאינו מופיע ברמב"ם אין ראיה למה שלא אמרוהו, ואין שום קהילה בתימן שנוהגים אך ורק כסדר התפילות שברמב"ם, ודוגמא פשוטה, שאין בית הכנסת בתימן שלא יאמרו בערב שבת ששת המזמורים לכו נרננה ופיוט לכה דודי וכדו' אעפ"י שהם לא נזכרו ברמב"ם ואף לא בשום ספרי הקדמונים יען כי עדיין לא נתקנו בזמנם, וק"ו שהמהר"ש אלקבץ מחבר לכה דודי אפילו לא נולד. ונכון שקהילות תימן הנוהגות בנוסח בלדי, מחזיקות מימי קדם ועד היום בנוסח הרמב"ם עפ"י מהרי"ץ בתכלאל "עץ חיים". אך זה אינו אלא לגבי הברכות והתפילות העקרויות שמיסוד אנשי כנה"ג. ולפיכך לא נמנעו מלהכניס הרבה מזמורים ופיוט ים במקומות שונים בתפילות כיון שאין בהם חשש הפסק וכיו"ב, וכמו שבאר מהרי"ץ בהדיא במק"ו ומות רבים מספרו הנזכר. וברור שיש הפרש גדול בין לשנות מן המקובל לבין להוסיף.

גם הרבה להוכיח בחבילה ראיות שאכן קבלו וראו את דברי וספרי המקובלים. ואף הוסיף חידוש שאינו ידוע לרבים, כי גם ספרי גדולי החסידות הופעו בתימן כגון תולדות יעקב יוסף, רל"י מבאר דיטשוב, נועם אלימלך, אגרא דכלה, אוצר החיים היכל הברכה, וא"צ לומר שו"ע הגר"א. ע"כ מה שאומרים שספרי המקובלים לא באו לידם אינו נכון. והטעם שלא אמרוהו הוא מטעם הנ"ל מיהו נוסח שאמי שהם כמנהג עיר רדאע היו נוהגים לאמרו כמו שהובא בשלחן ערוך המקוצר [מנהגי תימן שיו"ל עתה] ובס' ק"ט סוף סעיף ד' נכתב: קצת מהשאמי נוהגים מר"ח אלול עוד השע"ר לומר שחרית ומנחה לאחר התפילה את המזמור לדוד ה' אורי וישעי ע"כ.

וכאן המקום להזכיר את פסקו של הגר"מ הלברשטאם בספרו דברי משה סי' ל"ה, שהמתפלל בבית המדרש ששם נוהגים לומר לדוד אורי בחודש אלול, ואינו אומר עמהם, אין בזה משום לא תתגודדו. ולציין שהיו קהילות אצל אחב"י הספרדים שגם אצלם לא היה נהוג אמירת לדוד ה' אורי, וכן משמע מדברי הבן איש חי שנה ראשונה פ' פקודי אות ו' שכתב וז"ל: "ונוהגים פה עירנו (בגדאד) לומר אחר עלינו לשבח (של תפילת ערבית) ודוי ומזמור שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון... וכתבתי להרה"ג ר"א מני נר"ו להודיע" נו מנהג עה"ק תוב"ב, וכתב לי דבעה"ק חברון תוב"ב נוהגים לומר אחר ערבית ודוי ושיר המעלות בשוב ה' וכו' והוא שמע שם שזה המנהג נתייחד שם ע"פ רב שבא מעיר שאלוניקי ונעשה רב בחברון, וטעמו כי בעיר שאלוניקי היה חולאים גדולים ומיתה פתאומית וחלם צדיק אחד שיתקנו ודוי אחר ערבית ותתבטל הגזירה, וכן עשו ונתבטלה, ומאותו זמן נוהגים כן בשאלוניקי יע"א, ובבואו לעיה"ק חברון ת"ו הנהיג אותם בכך. ובערבית שאין בה ודוי אומרים שיר המעלות בלבד וקדיש, ומר"ח אלול עד שמיני עצרת אומרים אחר שחרית וערבית מזמור אורי וישעי ואחריו קדיש". עכ"ד נר"ו.

ובס' דברי יוסף כתב לשער שגם אמירת לדוד אורי בעיה"ק חברון נתקנה ע"י הרב הנ"ל שבא משאלוניקי. כי לפי המובא בס' ימלט נפשו היו אצל רבני שאלוניקי כתבים מקדמונים בשבח סגולת המזמור וכן הספרים שערי ציון ודרך ישרה (המובא לעיל) נדפסו לראשונה בעיר זו. כך שלעיר שאלוניקי חלק נכבד בהפצת המנהג. אך מדברי הבן איש חי משמע שבעירו בגדאד לא היה נהוג לומר

סוד הקרעפליך בסעודות של חג

ערב יום כיפור

מנהג חב"ד¹² לאכול "קרעפליך" בערב יוה"כ¹³. וכן הוא מנהג כמה חסידים לאכול בערב יום כיפור קראפליך¹⁴. המנחת אלעזר¹⁵ היה נוהג אחר חצות בערב יום כיפור לשבת לסעודת היום במלבושי שבת ויו"ט, ובסעודה זו היו אוכלין לביבות של בשר (קרעפליך) ברוטב, וכן היה בהו"ר ובפורים, וכן הוא מנהג ספינקא¹⁶. בספר ביתו נאווה קודש¹⁷ מסופר על האדמו"ר רבי אהרן מבעלזא: "הרבנית תליט"א הכינה קרעפליך והניחום בתוך המרק, והביאום לפניו בעת השולחן של ערב יו"כ"פ כנהוג".

יהודים אוכלים ביסנים

"קרעפלאך" בזמנים

קבועים, בערב יום

הכיפורים, הושענא

רבה, פורים, חג

השבועות, כל עדה,

ומנהגיה. אולם, מה

מקור המנהג לאכול

בשר מכוסה בבצק?

הושענא רבה

נוהגין לאכול קרעפליך בהושענא רבה¹⁸, אכילת ה'קרעפליך' נזכרת גם בלקוטי מהרי"ח¹⁹. ובספר ישרש יעקב²⁰ נתן טעם לאכילת קרעפליך בהושענא רבה וז"ל: "...לפמ"ש בספרים בעת שיש הרבה דינים ומקטרגים, על האדם השי"ת רוצה לרחם ולא יוכל ממשטינים, הולך למקום נסתר ומכוסה מכולם וחותרם לטוב, ע"כ בהוש"ר בעת הגמר, שעדיין יש משטינים, עושה הקב"ה כן, ולכן אוכלים קרעפליך שהם מכוסים למה שבפנים ונעלם ואינו נראה מה שבפנים, כן נעלם ומכוסה מה שהשי"ת הולך לחתום לטוב מה שמכוסה ממשטינים ע"כ".

מנהג עתיק בקהילות אשכנז לאכול כיסני בצק ('קרעפלאך') ממולאים, בדרך כלל בבשר, בערב יום כיפור, בהושענא רבה, ובפורים. יש שכתבו²¹ טעם לכך, שבימים אלו נוהגים רק מקצת יום טוב, שכן מרביתם בתפילה אך עושים מלאכה, וזהו יום טוב מכוסה, שאוכלים בשר (לשמחת יום טוב), אך הוא מכוסה בבצק. וידוע כי כתיב: "ושמחת בחגך" ודרשו חז"ל: "אין שמחה אלא בבשר". ועל כן בימים אלו הבשר באתכסיא, שאוכלים בשר אבל הוא מכוסה בבצק. יש שפירשו שבשר (אדום) רומז ל'דין' ובצק (לבן) ל'רחמים', והיום ממזגים וממתקים את כל ה'דינים'. בעל התניא פירש שבימים אלו מתגלים 'החסידים המכוסים' - היינו שהבשר, שהוא כנגד המידות, מכוסה חיסה, שהיא כנגד התורה.

יש שכתבו²² שהיסוד לכיסנים משולשים - זכר לתורה המשולשת (תנ"ך) שניתנה לעם משולש (כוהנים, לוויים וישראלים) לאחר 'שלושת ימי הגבלה'. וביאר המהר"ל²³ "שדבר זה מורה על היושר של תורתנו הק' שכל מצוותיה הם ישרים ואמתיים, כי כל שיש בו שלישי יש בו היושר מצד שהשנים הם ב' קצוות והשלישי שביניהם הוא היושר מבלי נטות אל אחת הקצוות". ובספה"ק²⁴ כתבו, "שבא להורות על מידת האמת שנתן לנו תורת אמת, כי המספר שלש רומז למדתו של יעקב אבינו שהוא שלישי לאבות שמדתו אמת"²⁵. חובבי חידושים אמרו²⁶ ש"הכה תכה" - ראשי תיבות "תאכל כרעפלאך הרבה", ולכן אוכלים זאת הן כשמכים 'על חטא' (ביום כיפור), הן כשחובטים הושענות (הושענא רבה), והן כשמכים את המן (בפורים).

מעשה בקרעפלך

בספר שמועות וסיפורים מסופר:

בימי אדמו"ר הזקן היה איש אחד שלמד קבלה והעריך את עצמו כידען. פעם אחת היה לו קושיות בקבלה והחליט לנסוע אל אדמו"ר הזקן ולנסותו אם אמנם אדם גדול הוא כפי שמפורסם. בדרכו נפגש עם החסיד ר' שמואל מונקס, וישאלהו ר' שמואל מי הוא ולאן הוא נוסע? סיפר לו ה'מקובל'. אמר לו ר' שמואל גם אני נוסע ללונזא לתהות על קנקנו, ומה טוב ומה נעים שנפגשנו.

ר' שמואל ביקש שישפר לו מהן שאלותיו, וסיפר לו: אחר כך אמר לו ר' שמואל כי יש לו שאלה נפלאה בקבלה והיא: כתוב באחד מספרי הקבלה: בתחילה היה מפורד ומפורד ואחר כך נעשה דבוק ובא בבחינת עיגול גדול ואחר כך נמשך קוים קוים ונעשה בבחינת תלתא קרנתא ונקודה באמצע, ועל ידי התכללות יסוד המים ביסוד האש נגמר ונעשה טוב. לשון זה נמצא כתוב שם והוא תמוה. והואיל וכבוד תורתו גדול ממני, הרי אבקשהו שבהכנסו לרבי ישאל גם על שאלתי זאת. הסכים האדם, ובהגיעו שאל את הרבי גם שאלה זו. בשמוע אדמו"ר הזקן את השאלה ענה בשחוק ואמר: זהו 'קרעפל' (כיסן). בתחילה זה קמח, לאחר הלישה נדבק, אחר כך מגלגלים את העיסה, מעגלים וחותרים לקוים, ממלאים בבשר ונוצרת נקודה באמצע, ועוגיה זו היא בעלת שלוש קצוות, לבשלם במים על גבי האש, וטובה למאכל. ויכלם האיש. כשנכנס אחריו ר' שמואל מונקס שאלו אדמו"ר הזקן זוהי עבודתך?...

האדמו"ר בעל ה'דברי חיים' מצאנו סיפר 45 את המעשה הידוע שסיפר רבו הק' מראפשיץ, וכן נהג אחריו כ"ק מרן אדמו"ר בעל ה'שפע חיים', כשעיניו הקדושות זולגות דמעות שליש ובדביקות עצומה היה מספרו בפירוט רב כשנראה בעליל שיש בזה כוונות נסתרות מרזין דרזין.

תוכן הסיפור הוא: יהודי אחד ידע שמגיע חג, אך לא ידע איזה חג בא, אם חג הפסח שבו אוכלים 'קניידלעך', או חג השבועות שאוכלים 'קרעפלעך', וציוה לאשתו שתכין את שניהם, והוא ייצא לחוץ ויראה איזה חג בא, ולפי זה יידע מה לאכול. בהגיע ערב פסח אחה"צ יצא לחוץ ולא ראה שום סימן של פסח, נכנס לביתו ואמר לזוגתו הרי נראה שלא בא חג הפסח, אם כן הביאי את הקרעפלעך. בתוך כך נכנס ובא לבית הפריץ ואמר לו: 'מושקה' (כך כינו לכל היהודים על שמו של משה רבנו), אני בא כעת מה'מושקה' האחר שדר בכפר אחר, וראיתי שיושב ליד השולחן עם בגד לבן ארוך, ומתנענע ואומר, וכל הבית מלא אורה, ואתה יושב כאן ואין רואים אצלך שיש איזה חג. בשמעו כך פנה ואמר לאשתו: אם כן הדבר, הסירי מהשולחן את הקרעפלעך והביאי את הקניידלעך.

חג הפורים

נוהגין²² לאכול "קרעפכין" בסעודת פורים, ומנהג זה מוזכר כבר בט"ז²³ ומעיר²⁴ כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זצ"ל: "מצאתי בדא"ח טעם מנהג זה, וכנראה הוא לרבינו הזקן²⁵ וז"ל: ענין המנהג שאוכלין ערב יו"כ קרעפכין, שעניינם שמכסין הבשר בעיסה מקמח חיטים, י"ל מדרוש²⁶, לכן הבשר מכוסה בלחם גם באכילה ערב יוה"כ²⁷. ועוד, דשתי הלחם על גבי שתי הכבשים בשבועות מתן תורה, וכמו כן ביוה"כ²⁸ לוחות אחרונות. לכן בערב יוה"כ²⁹ אוכלים כה"ג וד"ל³⁰, עכ"ל.

ומסיים הרבי מליובאוויטש זי"ע את הערתו: "והנה טעם זה שייך גם בפורים, על פי המבואר בכ"מ ענין דיום הכפורים הוא כפורים... ועיין גם כן בס' זרע קודש³¹ ובס' טעמי המנהגים³² למנהג הנ"ל באופן אחר". עכ"ל ההערה.

הטעם שבס' גאולת ישראל³³ שייך גם הוא לפורים, שלדבריו אין שמחה ביו"ט אלא בבשר, אבל מפני שפורים (וערב יו"כ³⁴) הוא יו"ט שבאיתכסיא - שהרי מותר במלאכה - לכן מכסים את הבשר.

אבל הטעם שבס' זרע קודש³⁵ שייך לכאורה רק בערב יו"כ³⁶, שכתב: שבאכילת קרעפלך מחברים חסד וגבורה למזג ולהמתיק הגבורות, כי האכילה הזאת היא הכנה לתענית יום הכיפורים שאמרו ז"ל שגם האכילה הזאת נחשבת לעינוי דיוה"כ³⁷.

מנהגו³⁸ של רבי אהרן מבעלזא: "שהביאו לפניו במהלך ה'טיש'... שאר מאכלי פורים... וקרעפלעך". גם על האדמו"ר בעל ה'אמרי חיים' מויז'ניץ מסופר³⁹ כי בסעודה זו אכל מאכל המכונה קרעפלעך. וכן הוא מנהג צאנז⁴⁰ לאוכלם בסעודת הפורים.

האדמו"ר רבי יקותיאל יהודה הלברשט⁴¹ אם מצאנו נתן טעם⁴² לאכילת הקרעפלעך: "מהתוספות במסכת כתובות⁴³ - עד שאדם מתפלל שיכנס תורה לתוך גופו יתפלל שלא יכנסו מעדנים לתוך גופו, וכיון דפורים הוא זמן קבלת התורה כמ"ש⁴⁴ קיימו מה שקבלו כבר מרמזו הקרעפל דרך אם טעם בשר שוה אצלו כטעם עיסה הסובבו, יזכה לכתרה של תורה".

ובשו"ת שבות יעקב⁴⁵ סיים: "נוהגים הנשים לשלוח אשה לרעותה מיני קרעפלך ויוצאת בזה", ע"ש.

ומעשה⁴⁶ שפעם בא אחד בפורים אל מרן הדברי חיים מצאנז וסיפר כי בעוד ימים אחדים עליו להתייצב לגיוס ורק על ידי שוחד של שמונה מאות גילדען יוכל להשתחרר, ואמר לו מרן הדברי חיים: "אל דאגה כעת אין לי אולם בקרוב אשיג הסכום ויהיה לך", ויהי בעת השולחן הטהור בחג הפורים כשהניחו לפני הדברי חיים את המרק עם קרעפלך כנוהג, הכריז שהוא מוכר לקהל כל קרעפלעך במאה גילדען, והוסיף שתיבת הקרעפלעך בגימטריא פרנסה, וכמובן שמיד אצו העשירים המסובים לקנות ממרן הקרעפלעך, ושמונה אנשים קנו ממרן הקרעפלעך, וכך מסר הדברי חיים הסכום הנ"ל להווא. והנה אחד מהגבירים שהיו שם וקנה היה החסיד המפ' ר' קלמן כהנא מסיגעט שהיה בר אוריין, וחישב את הגימטריא ומצא שיתר הקרעפלעך על פרנסה, מאה, וכששאל זאת למרן הדברי חיים ענה אותו כי חישב גם את המאה שכל אחד שילם עבור הקרעפלעך...

חג השבועות

האדמו"ר רבי יקותיאל יהודה הלברשט⁴⁷ אם מצאנו כתב⁴⁸: "אודות מנהג ישראל לאכול קרעפלעך, מאכל המורכב מבצק ממולא בגבינה ודבש, בחג השבועות. מאכל זה", מטעים האדמו"ר מצאנז, "מרמז על דרך קבלת

התורה. האדם הנוגס ב'קרעפל', מתמודד בתחילה עם הבצק התפל, ורק לאחר מכן הוא נהנה מן הדבש והגבינה הטעימים. כך, גם במתן תורה התקשו היהודים לקבלה מרצון, אך לאחר שהכירוה, התענגו עליה וקיבלוה באהבה ובחשק רב. ובנו האדמו"ר רבי צבי אלימלך שליט"א (צאנז - אה"ק) נתן טעם נוסף³⁸ לאכילת קרעפלך בחג השבועות וז"ל: "...דהנה כל ענין ההיתר של שתיית חלב הוא רק מדרשת חז"ל בבכורות³⁹ דמן התורה לכאורה נראה דאסור דהוי איבר מן החי, וכן איסור אכילת בשר וחלב אינו מפורש בתורה להדיא⁴⁰ וגם רק מדרשת חז"ל, והמלאכים שאכלו אצל אברהם אלמלי ידעו מדרשת חז"ל לא היו יכולים לאכול בשר בחלב, והנה הקב"ה השיב למלאכים על טענתם 'תנה הודך על השמים' היה שאכלו בשר וחלב אצל אברהם כמש"כ במדרש, ולכן מכסים הגבינה להראות שרק בגלל שמכוסה מקור החלב מהתורה זכינו לקבלת התורה".

ובספר כנסת ישראל כתב⁴¹ אף הוא לקשר את אכילת הקרעפלעך בפורים עם ענין מתן תורה, וכתב שהטעם לאכילתם הוא שכמו שכיסו ישראל מהס"מ שישראל קיבלו את התורה.

בספר מנהג ישראל תורה⁴² מביא: שהמנהג לאכול קרעפלעך, היינו עיסה ממולאת עם מאכלי חלב. ובספר שייח שרפי קודש הביא דהעולם אומרים שאוכלין קרעפלעך בעת שמכין, בפורים מכין המן, בהוש"ר - הושענות, בעיור⁴³ - כפרות, אולם בשבועות למה אוכלים קרעפלעך? אמר הרה"ק מגאסטנין

זי"ע, בראתי יצה"ר בראתי תורה תבלין, ומכים בזה היצה"ר ע"כ.

מה מברכים על קרעפלך

בסדר ברכת הנהנין כתב אדמו"ר הזקן: "...עיסה שנתבשלה בקדירה אין עליה תורת לחם כלל גם לסברא הראשונה, ומברכין עליה בורא מיני מזונות ומעין ג' לעולם אפילו בקביעות סעודה ואפילו הן חתיכות גדולות (שקורין קניידליך או קרעפלך).

אך אם חזר ואפאה בתנור או במחבת בלי משקה, חזר וירד עליו תורת לחם גמור. ואפילו הן חתיכות קטנות מכיית ומברכין עליה המוציא וברכת המזון בכזית, ולפי סברא הראשונה שהטיגון במעט משקה דינו כאפייה הוא הדין אם חזר וטגנה במחבת במשקה מעט.

ולכן מיני עיסה ממולאים בגבינה (שקורין קרעפלך) שמבשלין אותן במדינתנו ואחר כך מטגנין בחמאה במחבת, או אפילו בקדירה אלא שהחמאה הוא דבר מועט לפי ערך ריבוי העיסה והגבינה, אין לאכול מהם כדי שביעה כי אם בתוך הסעודה לחוש לסברא הראשונה. אבל אם משימים לתוך הקדירה שנטגנים בתוכה הרבה שומן הצף על פני החלב (שקורין סמעטינע) הרי זה כמין בישול גמור ומברך בורא מיני מזונות ומעין ג' לעולם. וכן אם טגנה באלפס או בקדירה בחמאה הרבה כעין בישול במים, אף על פי שאחר כך סינן מהם החמאה".

העדות:

1. ספר מטעמים, הרב יצחק ליפיעץ, עמ' פא
2. דברים טז, יד
3. פסחים קט, א
4. לוח דבר בעתו (תשנ"ז) עמ' תרצה
5. מאמרי אדמו"ר הזקן, ענינים, עמ' קפ וש"ג.
6. ספר שיחות חכמים בח' מנהג ישראל תורה אות מז, נדפס בספרים הקדושים חל"א, והובא בספר מנהג ישראל תורה ס' תצד סעי' ט.
6. תפארת ישראל פרק יא.
7. עיין בשו"ת מחולת המחנים (להרב ישראל דוד מרג' ליות יפה) ס' ו.
8. באר משה (להאדמו"ר רבי משה אליקים בריעה מקאזניץ), וישמח ישראל (להאדמו"ר רבי ירחמיאל ישראל יצחק מאלכסנדר).
9. וע"ע בבני יששכר (להאדמו"ר רבי צבי אלימלך שפירא מדינוב) מ' חודש סיון אות ח.
10. הרב צבי כהן, פורים וחודש אדר, עמ' קיז אות מ
11. ספר המנהגים (חב"ד) עמ' 58
12. ראה הטעם לכך בספה"ק גאולת ישראל בשם הרה"ק ר"פ מקאריץ, ובזרע קודש (להאדמו"ר רבי נפתלי צבי הורביץ מראפשיץ - נד, ע"ב), ובפרי צדיק (להאדמו"ר רבי צדוק הכהן מלובלין - קח, ע"ב).
13. האדמו"ר רבי חיים אלעזר שפירא ממונקאטש,

טעם לאכילת קרעפלך

בהושענא רבה וז"ל:

"...לפמ"ש בספרים בעת

שיש הרבה דינים ומקטרגים,

על האדם השי"ת רוצה

לרחם ולא יוכל ממשטינים,

הולך למקום נסתר ומכוסה

מכולם וחותרם לטוב, ע"כ

בהוש"ר בעת הגמר, שעדיין

יש משטינים, עושה הקב"ה

כן, ולכן אוכלים קרעפלך

שהם מכוסים למה שבפנים

ונעלם ואינו נראה מה

שבפנים, כן נעלם ומכוסה

מה שהשי"ת הולך לחתום

לטוב מה שמכוסה

ממשטינים ע"כ".

24. נד, ע"ב.
25. עמ' שכת.
26. מובא בלקוטי מהרי"ח, סדר עיור⁴⁴ כ.
27. מובא בס' טעמי המנהגים, שם.
28. ביתו נאווה קודש עמ' רמא.
29. עדות ביהוסף (פורים) עמ' שכ.
30. מובא בספר מגילת אסתר - דברות חיים, עמ' כח.
31. בשיעור חורש"י פר' תרומה תשל"ב, הובא בדברות חיים, עמ' כט.
32. קד, א.
33. שבת פח, א.
34. להרב יעקב רישר, ח"א ס' מא.
35. דברות חיים, שם.
36. שו"ת דברי יציב אה"ע ס' ס.
37. בחצרות החיים (צאנז) גל' לו עמ' לו
38. ז, ב
39. דמן התורה רק דרך בישול אסור כמ"ש בסנהדרין (ד, ב), ומדרבנן אסור גם אכילה מדכתיב ג"פ לא תבשל גדי וגו', דאיתי לאסור גם אכילה והנאה.
40. להרב אשר יונה וויינברגר, עמ' רכו.
41. ס' תצד סעי' ט.
42. פרק ב סעי' יב.
43. להרב רפאל נחמן הכהן, ח"א עמ' 34.
44. צאנז גל' שלד.

דרכי חיים ושלום, אות תשמד

14. מנהגי ספינקא עמ' מו
15. הרב אהרן פאללאק, עמ' קעג
16. אורות יהושע (הרב יצחק וויסבלום מתאר את ההנהגות בחצר זקינו הרה"ק רבי יהושע אשר רויטבלאט משעדליץ) בתוך: תפלה למשה (סוכות - קאזניץ) הושענא רבה. ומובא שבסעודת יום הושענא רבה נוהגים לאכול לביבות - קרעפלך - ממולאים בשר. אוצר מנהגי חב"ד (הוצ' היכל מנחם) עמ' שמב אות רלז. וכתב הגה"ח הרב יוסף שמחה גינזבורג (התקשרות גל' שעו עמ' 15) שהטעם לכך שלא נזכר בספר המנהגים (חב"ד) בפ"ע ביומו (אלא בעיור⁴⁵ עמ' 58 הע' 11) הוא משום שאולי מפני שהוא 'מנהג ישראל' כללי, ולא מנהג חב"ד.
17. קו, א
18. מהרה"ק יעקב יהודה מווארק, הובא דבריו בספר מנהג ישראל תורה ס' תרסו סעי' טז.
19. אוצר מנהגי חב"ד (בתוך שערי המגילה - הוצ' היכל מנחם) עמ' רעז
20. יו"ד ס' קכ סק"ז.
21. ספר המנהגים (חב"ד) עמ' 58.
22. ראה מאמרי אדמו"ר הזקן, ענינים, עמ' קפ.
23. ראה לקוטי תורה סוף פ' במדבר. פ' מסעי ד"ה לבאר ענין המסעות פ"ב, ובכ"מ.

להבין מה

והשיב לו: "הלא האנושות כולה מפחדת ממחלות, מאסונות עולמיים, מרעידות אדמה וכיוצא באלו, וכל אדם באופן פרטי מפחד מהמוות, ממחלות ומכל מיני מרעין בישין. מה אם כן התרופה לכל אלו? אלא, ידוע שפחד קטן נעלם ונשכח כאשר יש פחד מדבר יותר גדול, ולכן אנו אומרים: כאשר יהיה הפחד מגאון עוזו של הקב"ה על כל העולם, ממילא יסורו הפחדים הרגילים המייסרים את האנושות. זהו 'ובכן תן פחדך' - וממילא לא יהיה מקום לכל פחד אחר!"

עניינם של בני קורח - והתקיעות

הצורך להתבונן ולהבין את מה שאנו אומרים בתפילה, עומד במרכזו של הכרך השמיני מסדרת "כמוצא שלל רב", כרך העוסק בתפילות וענייני הימים הנוראים, שזה עתה יצא לאור. ב-432 עמודי הספר לוקטו מאות פנינים נפלאים דווקא מספרים וממקורות שבדרך כלל לא נהוג לחפש בהם עניינים כגון אלו: מאוצרם הגנוז של מפרשי הש"ס, ספרי שו"ת, כתבי יד וממקורות נדירים אחרים. המדובר בדרך כלל בגדולי הדורות, גאונים וצדיקים, ראשונים ואחרונים, ממזרח וממערב, גאוני פולין וגליציה עם למדני ליטא וענקי הרוח מארצות המזרח, מן הראשונים ועד לגדולי דורנו. רבים מאלו שפניניהם הובאו בספר, היו מוכרים בדורם, אך מאחר ו"הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל", הרי רבים מהם לא זכו שתורתם תתפרסם, וספר זה מאיר, מחדש את תורתם, והכל - בסגנון חדש ומרתק, המתאים לבן זמננו, מבלי לשנות מאומה מתוכן הדברים.

נשוב, אם כן, לעיוני תפילות הימים הנוראים, שליקטנו מבין בתרי "כמוצא שלל רב":

לפני התקיעות, אנו עומדים ואומרים בקול

עד כמה אנו יורדים לסוף דעתם של מחברי התפילות בימים הנוראים? האם אנו משקיעים מעט זמן בטרם התקדש החג, כדי להבין אל נכון את כוונת התפילות והפיוטים? ולא, הכרח אינו **להבין** הרגיל והפשוט של המילים. חזקה על אדם מישראל שלפחות ביום הדין הוא מקפיד להבין את אשר הוא מוציא מפיו, אך מה עם הרובד הנוסף שמאחורי מילות התפילה? האם אנו נותנים דעתנו על כך, או שמא מקבלים את הנאמר במחזור התפילה כמובן מאליו, שהרי "כך כתוב במחזור"...

הנה, לדוגמא: בליל ראש השנה אנו עושים "סימנא טבא" ומבקשים מלפני אבינו שבשמך ים: "שירבו זכויותינו". האם שאלנו פעם את עצמנו: מה טיבה של בקשה זו? אם רוצים אנו שירבו זכויותינו - עלינו לקיים עוד ועוד מצוות ומעשים טובים, ולא לבקש שבורא עולם "ירבה את זכויותינו!"

עמד על כך הגאון רבי אפרים זלמן מרגלית מבראד, בעל שו"ת "בית אפרים", ויישב, שהכוונה היא שנזכה לעשות תשובה מאהבה, שיעליה אמרו חז"ל "דוגנות נעשות לו כזכויות", וזכויותינו.

אופן דומה הוא מבאר את מה שאנו עושים: "אבינו מלכנו כתבנו בספר זכויות", כאן יש להקשות ממה נפשך: אם אין בידנו זכויות - איך יכתבנו הקב"ה ב"ספר זכויות", אם יש בידנו זכויות, הרי הבקשה מיותרת? ואף כאן ניישב, שהבקשה היא שנזכה לתשובה מאהבה, ואז ייכתבו גם עוונותינו בספר זכויות...

הרי לנו דוגמא אחת, מני רבות מספור, לצורך הבסיסי להתבונן במה שאנו אומרים.

ודוגמא נוספת: בראש השנה אנו מבקשים: "ובכן תן פחדך על כל מעשיך ואימתך על כל מה שבראת". ועל כך מסופר, שאדם אחד שאל פעם את הגאון רבי יוסף דב סולובייצ'יק: "מה פשרה של תפילה זו, הרי פחד הוא ענין שלילי מאוד, ואיך נאחל לעצמנו ולעולם שיפחדו?"

שמת פללים

מה זה: "ותן פחדך"? על
איזה פחד מדובר? מדוע
מזכירים את בני קורח
לפני התקיעות? תוקעים
בשופר כדי לערבב את
השטן. מהו עירבוב זה?
מה פירוש: מלוך על כל
העולם כולו? האם "כל"
העולם הוא לא "כולו"?

בנתנה תוקף אנו
אומרים: "ותשב עליו
באמת"? וכי שייך אצל
הקב"ה לא לישוב
באמת?

ולמה, תגידו, למה שרים
את "אשמנו, בגדנו"?

וכי אנו מבינים מה אנו
מתפללים?

לפנינו הסברים "קטנים"
לנושאים גדולים.

איך לא חשבנו על זה
לבד?

אברהם ישראל רוזנטל

שכזה! הושיעה נא!
והקב"ה משיב ואומר לנו: ישועת ה' כהרף עין,
ובני קורח יוכיחו!
שהרי הארץ פתחה את פיה ובלעה את קורח,
דתן ואבירם ואת כל אשר להם, אבל בני קורח לא
מתו: הם הרימו את קולם למרום וצעקו לאביהם
שבשמים, ובתוך הגיהנום של האש הלוהטת התבצר
להם מקום ואמרו שירה וניצלו מן האש, ואף אתם,
בני, בכל פעם שתהיו בסכנה עד שתרגישו שאינכם
יכולים לסבול עוד, הגידו את "למנצח לבני קורח
מזמור", וכמו שהם ניצלו ואמרו שירה, גם
לשוועתכם יאזין הקב"ה ויושיע!

ממה מתערבב השטן?

תקיעת שופר, נימקו חז"ל בגמרא (ראש השנה
טז.), היא "כדי לערבב את השטן". האם שאלנו את
עצמנו אי פעם: מה טיבו של "עירבוב" זה, ואיך
בדיוק הוא פועל?
גדולי הראשונים דנו בענין זה. התוספות פירשו
שמאחר וכאשר יבוא משיח צדקנו במהרה בימינו,
יתקע בשופר גדול, לכן כאשר שומע השטן בראש
השנה את קול השופר שתי פעמים, סבור הוא שהג'
יעה הגאולה והגיע זמנו להתבטל מן העולם, וכך
מתערבב הוא בדעתו ואינו יכול לקטרג על ישראל
(באופן אחר פירשו הר"ן והמאירי, וכן באחרונים
הובאו ביאורים רבים נוספים).
והעולם עומד ותמה: הלא השטן הוא מלאך, ואיך
יתכן שאינו יודע שהיום ראש השנה ומצות היום
בשופר, עד שכל שנה הוא טועה לחשוב שזהו שופרו
של משיח?
בכתביו של הגה"ק רבי פנחס מקוריץ הובא
ליישוב, שבכל שנה יש שטן חדש... והוסיף על כך
האדמו"ר בעל "אמרי אמת" מגור, שלפי זה תיושב
קושיית התוספות על הגמרא (שבת פט.): בשעה
שירד משה מלפני הקב"ה, בא שטן ואמר לפניו: רבונו
של עולם, תורה היכן היא? והקשו התוספות: 'וכי לא
ידע השטן על מתן תורה?' אך לדברינו מיושב, כי
לאחר מתן תורה בא שטן חדש...

רם ובהתרגשות את "למנצח לבני קורח מזמור..."
ולכאורה יש להבין: מה ענינם של בני קורח לכאן?
הגאון רבי אלכסנדר זושא אלישביץ, בעל "אלף
המגן" (גאון ודרשן מופלא, רב בצאריי וחוטימסק
שברוסיה, ובסוף ימיו רב בתל-אביב), ביאר זאת
בדרך משל:

משל לאם שבעלה נסע למרחקים, ובינתיים חלה
בנה הקטן עד שחיוו היו בסכנה גדולה, והרופא
הודיע כי אין מנוס מלנתחו, ניתוח קשה ומסוכן.
הילד, שהיה חכם ונבון, הבין גם הוא את דברי
הרופא, וכאשר זה ניגש יחד עם צוות המנתחים
ובידי איזמל המנתחים ויתר מכשירי הניתוח, החל
הילד לזעוק מרה לאמו: "אמא, אל תתני להם לחתוך
את בשרי!"

החלה האם מתייפחת בדמעות ואמרה לו: "בני
האהוב, הלא שמעת באוזניך, אין ברירה אחרת!"
אבל הילד סירב להשתכנע, כשהוא טוען בפני אמו:
"מה זה, אמא? הלא תמיד תשמרי עלי מפני הילדים,
שלא יגעו בי לרעה אפילו באצבע קטנה, ולפתע את
מפקירה את גופי לסכני המנתחים? היכן רחמיך
עלי?"

והאם עומדת מולו, חסרת ישע וחסרת אונים.
שמע הרופא והודיע לילד: "שמעתי את טענתך,
ואמנם לא אנתח אותך כרגע", ולאם אמר הרופא:
"נמתין עד מחר, אולי יפול דבר". יצא הרופא מן
החדר ונכנס לחדר הסמוך, שם שכב במיטה ילד אחר
שעבר ניתוח דומה שבוע לפני כן, ואף הוא זעק מרה
לפני הניתוח, אולם עתה כבר החלים, כאביו חלפו
כמעט לחלוטין, והוא כבר הולך כבריא בחדרו. ביקש
הרופא מהאם ומהילד לסור אל החדר הסמוך ולספר
לילד המתייפח השוכב שם, כי אמנם קשה הניתוח
ומסוכן, אך כאשר הוא עובר בשלום, מחלים המנותח
ממחלתו וחי מעתה כבריא לכל דבר, אולי כך
ישתכנע הילד שגם אם הניתוח קשה וכואב - הוא
יביא בכנפיו מזור וישועה למחלתו.

והנמשל: במהלך הגלות האיומה והנוראה מאז
החורבן, נעקדו ונרצחו יהודים רבים בכל מיני מיתות
אכזריות ומשונות, ואנו באים וזועקים לפני יתברך:
'זיבוננו של עולם, לא נוכל לעמוד בניתוח קשה

מתבלבל, כי יודע שאין המשיח בא בשבת!
במוסף לראש השנה, ב"מלכויות", אנו אומרים:
"ונאמר לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל
בישראל". והנה, כאשר עולה בזיכרוננו מקורו של
מאמר זה - דברי בלעם בן בעור (במדבר כג, כא) -
בלי ספק תתעורר בקרבנו פליאה גדולה: איזה
מעשה טוב פעל אותו רשע, שבגינו זכה שדבריו
ייכללו בתפילת היום הקדוש?!

ולמען האמת, אותה קושיא מתעוררת מדי
בוקר, כאשר אנו פותחים את תפילתנו בדבריו של
בלעם: "מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל" -
וכי אין בנמצא די לשונות בתורה ובנביאים
המדברים בשבח ישראל ובמעלת בתי כנסיותיהם,
עד שמסדרי התפילה נזקקו לדבריו של בלעם, סמל
השנאה לישראל, ועוד בתפילת ראש השנה ובפתח
התפילה בכל השנה?!

"אלא", אמר על כך הגאון רבי ברוך עפשטיין
מפינסק, בעל "ברוך שאמר", "כבר אמרו 'קבל'
האמת ממי שאמר", והאמת אינה משועבדת לערך
אומרה, וכמאמרם (אבות ד, ב): 'אל תסתכל בקנקן
אלא במה שיש בו, כי יש קנקן יפה ומלא חומץ ויש
קנקן מכוער ובו יין עתק'.

"ואדרבה, היא הנותנת, דוקא משום שנאתו
העזה של בלעם לישראל, ראו לקבוע דוקא את
דבריו בתפילה!"

שכן כך אמרו חז"ל (סנהדרין קה:): "אהבה
מקלקלת השורה ושנאה מקלקלת השורה", וכך
הסבר הדברים: מטבע האדם, כאשר הוא מדבר על
דבר החביב לו ביותר, דרכו להגדיל ולהעריך אותו
בהפלגה יתירה, כפי שאנו רואים כאשר הורים
מדברים בשבח בניהם, ובדומה למאמרו של רבא בר
מחסיא לרב חסדא: "חביבין עליך שמעתתא דרב
כולי האי... מילתא אלבישיהו יקירא" (כשם
שהמעיל יקר בעיני מי שלובשו, כך אתה, מכיוון
שתלמידו של רב אתה ורגיל בשמועותיו, על כן
אתה מחזר אחריהן).

ומנגד - כאשר אדם מדבר אודות איש או דבר
שהוא שונא, הרי הוא מזלזל בו ומרבה עד כדי
גוזמא בגנותו ובשפלותו, כפי שראינו במלשינותו
של המן האגגי.

"כל" שהוא כל, לעומת "כל" שאינו אלא רוב או מקצת

לאור זאת, הרי על דברי התורה והנביאים
המפליגים בשבחם של ישראל, אפשר היה לומר
שאמרו זאת בשל אהבתם היתירה לישראל, אבל
בלעם, הוא הלא סמל עריצות השנאה לישראל,
ובשל רגשות אלו היה עליו להקטין ולהשפיל את
ערך מעלתם של ישראל ואת ערך בתי תפילותיהם,
שהרי השנאה מקלקלת את השורה, ומאחר שראינו
את ההיפך, שהוא עצמו מרומם ומנשא את ערכם
עד להפליא, וכמאמרם (שבת קיט:): "מלאך רע בעל
כרחו עונה אמן" - הרי דוקא דבריו הם המאמתים
את השבח לישראל הכלול בהם! (ועיין שם, שביאר
לפי זה באופן נפלא את המשנה באבות: "איזוהי
דרך טובה שידבק בה האדם, רבי שמעון אומר:

באופן אחר ביאר הגאון רבי אריה צבי פרומר
ה"ד, אב"ד קוז'גלוב:

לגבי דין יובל, הובא בגמרא (ראש השנה ח:):
"וקדשתם את שנת החמישים שנה - מה תלמוד
לומר? לפי שנאמר 'ביום הכיפורים', יכול לא תהא
מתקדשת אלא מיום הכיפורים ואילך, תלמוד לומר
'וקדשתם את שנת החמישים', מלמד שמתקדשת
והולכת מתחילתה. מכאן אמר רבי ישמעאל בנו של
רבי יוחנן בן ברוקא: מראש השנה עד יום הכפורים
לא היו עבדים נפטרים לבתיהן ולא משתעבדין
לאדוניהם, אלא אוכלין ושותין ושמהין ועטרותיהן
בראשיהן. כיון שהגיע יום הכפורים - תקעו בית דין
בשופר, נפטרו עבדים לבתיהן, ושדות חוזרות
לבעליהן.

וביאר הגאון בעל "טורי אבן", שלרבי ישמעאל,
בנו של רבי יוחנן בן ברוקא, כאשר הגיע יום הכי
פורים - חל השחרור למפרע מראש השנה, ועל כן
פסק השעבוד כבר בראש השנה, ומכל מקום לא
הלכו לבתיהם, כיוון שעדיין אין את החירות בפועל,
עד שיבוא יום הכיפורים.

"והנה", כתב אב"ד קוז'גלוב, "בזוהר הקדוש
(פרשת וישלח) כתב 'דמגו גילויא אתי לידי פני
מאה', כלומר: שהחלק הנגלה שבתורה מתאים לפני
ימיות התורה. והנה, בכל יום הכיפורים הרי זה מעין
יובל, שבו האדם יוצא לחירות מחלאת עוונותיו
ומשליטת היצר הרע, וכתב במהר"י וייל, שכמו
שביום הכיפורים אין לשטן רשות להשטין - כך אין
לו רשות ביום הכיפורים להסית לעבירה.

"מצב שכזה הוא מעין המצב שישורר לעתיד
לבוא, שבו יהיו חיים ללא יצר הרע. וכמו לענין
יובל, גם כאן מצב זה של 'מעין לעתיד לבוא', חל
כבר מראש השנה.

"ומאחר וכן, הרי השופר של ראש השנה הוא
באמת מעין השופר שלעתיד לבוא, והיצר הרע
מרגיש בזאת, ואין אם כך פלא שהוא מתבלבל..."

במה זכה בלעם בן בעור?

בספרו "יערות דבש", מקשה הגאון רבי יהונתן
אייבשיץ: "איך יחשוב השטן שזהו שופרו של משיח,
והלא אין בן דוד בא ביום טוב, שכן אליהו צריך
לבוא ביום שלפניו ואליהו אינו בא לא בערב שבת
ולא בערב יום טוב, מפני הטורח (שלא יוכלו להכין
סעודת יום טוב כראוי), כמבואר בגמרא (עירובין
מג:)?

"אלא", הוא מיישב, "מאחר והטעם שאלהו לא
בא בערב יום טוב (וממילא המשיח לא בא ביום
טוב), הוא משום שלא יוכלו להכין סעודת יום טוב
כראוי, אם כן אין טעם זה מתאים לראש השנה,
שהרי בראש השנה מצוה להתענות ואין צריך 'לכם',
ולכן המשיח יוכל לבוא בראש השנה. אולם כל זה -
כאשר חל ראש השנה ביום חול, אבל כשחל בשבת,
הלא מצד שבת צריך לאכול (עיין שם)".

ומכל מקום יוצא דבר מעניין: כאשר גזרו חז"ל
שלא לתקוע בראש השנה שחל בשבת, אין זה גורם
שהשטן יקטר משום שאין שופר שיבלבל אותו, כי
גם אם היינו תוקעים בשבת בשופר לא היה השטן

הרואה את הנולד".

ומה אנו מבינים באמרנו "מלך על כל העולם כולו בכבוד", האם איננו מבחינים שיש כאן כפל לשון, הדורש הסבר?

ואמנם, ה"לבוש" (אורח חיים, סימן תקפב) מעיר, שיש כאן כפל לשון שאינו לצורך, כי מאחר שאנו אומרים "כל העולם", אין צורך להוסיף "כולו".

אולם הט"ז (אורח חיים, שם) כותב, שנוסח זה מובא בכל הסיפורים, ולכן הוא מיישב שבהלכה אנו מוצאים פעמים רבות ש"רובו ככולו", ולכן אילו נאמר רק "כל העולם" יכולנו לטעות ולסבור שהכוונה לרוב העולם, ולכן אנו מוסיפים ומדגישים "כולו", כלומר: כל העולם ממש, ולא רובו.

הערה דומה העירו בעוד שני מקומות בתפילות ראש השנה: "וכל הרשעה כולה כעשן תכלה", וכן בשופרות שבמוסף: "גם כל העולם כולו חל מפניך" - בכל שלושת המקומות יש מחזורים שבהם המילה "כולו" או "כולה" הוקפה בסוגריים, אך כאמור, הט"ז מכריע לטובת הלשון הכפולה, כדי להדגיש שהכוונה ל"כל" ממש, ולא לרוב בלבד.

בספרו "ברוך שאמר", מביא הגאון רבי ברוך עפשטיין מפינסק דוגמאות נוספות מן התורה והש"ס שבהן מצאנו את המילה "כל" במשמעות מקצת או חלק, וכגון הדין המובא בתחילת מסכת בכורות: ישראל ונכרי שהיתה להם בהמה בשותפות, וחלק הישראל הוא מעט מאוד ביחס לחלק הנכרי, סובר ר' יהודה שחייבת בהמה זו בבכורה, ואף שנאמר "קדש לי כל בכור בישראל" - אפילו כל שהוא בחלק ישראל במשמע!

ודוגמה נוספת: בשמואל (א' כח, כ) נאמר: "כי לא אכל לחם כל היום וכל הלילה", אולם לאחר מכן (בפסוק כה) מפורש שאכל באותו הלילה, הרי לנו שמה שנאמר "כי לא אכל לחם כל הלילה" - אינו בדוקא כל הלילה ממש, אלא מקצת!

מאידך, כאשר רוצים להדגיש שהכוונה ל"כל" ממש, מוסיפים עוד לשון "כולו" או "כולה", כפי שראינו לעיל בפסוק מפרשת קורת. דוגמאות נוספות מן המשנה: "וגומר כל הפרשה כולה" (פסחים קטז.), "כל העולם כולו כדאי הוא לו" (אבות א, ו), "אפילו אמר כל התורה כולה" (סנהדרין רין צט.), "אפילו אתה מרבה כל היום כולו" (זבחים פב.) ועוד.

ביאור אחר בכפילות הלשון "כל העולם כולו", אמר הגאון רבי יעקב אורנשטיין, בעל "ישועות יעקב":

"מלך בשד ודם, למרות שהוא מושל על נתיניו, הלא אינו שולט עליהם אלא באופן חלקי: הוא יכול להטיל עליהם מיסים, לגזור עליהם גזירות או להעבידם עבודת עבד, אבל הוא אינו שולט על מה שבתוכם, על מחשבותיהם ורצונותיהם, ובודאי שאינו יכול להמית ולהחיות.

"אבל הקב"ה, מלך מלכי המלכים, הרי הוא מלך השולט באופן מוחלט, וכאשר אנו ממליכים אותו בראש השנה, אנו ממליכים אותו הן על כל הנבראים והן על כל נברא ונברא, על כל חלק שבו, בגופו, בחייו, במחשבותיו, בנפשו, בחייו בעולם הזה ובעולם הבא.

"זו הכוונה: 'מלך על כל העולם' - בכללות העולם, 'כולו' - על כל אחד ואחד בכל פרטי ענייניו!"

וכי אפשר "שלא באמת"?

בתפילת "ונתנה תוקף" אנו אומרים "ובו תנשא מלכותך ויכון בחדס כסאך ותשב עליו באמת". לכאורה: מה פשר ההדגשה "ותשב עליו באמת"? וכי יתכן אחרת לגבי הקב"ה?

ביאור נפלא כתב על כך הגאון רבי מנחם מנדל שפירא, בעל "הין צדק":
אומרים בשם קדמונים, שיש צדיקים שמראים להם קודם פטירתם את ביאת גואל צדק, וכהן מאופד באורים וותומים עומד ומקריב קרבנות, כדי לרצות אותם בעת הסתלקותם מן העולם, כי אין הקב"ה לוקח נפש צדיק אלא לרצונו (כפי שמבואר ב"אור החיים" הקדוש, פרשת האזינו, על הפסוק "ומות בהר", כדאי לעיין בדבריו).

בעל "הין צדק" מביא ששמע מפי רבו, הרה"ק בעל "יטב לב" מסיגעט, שבשנה שבה הסתלק לבית עולמו, ישב פעם בסעודה שלישית ואמר: "כל בי עשרה שכינתא שריא", וכמו שפירש האלשיך את הפסוק "עוד אקבץ עליו לנקבציו": במקום שנקבצים עשרה מישראל - עוד אקבץ עליו, ואם כן גם כאן יש עכשיו השראת השכינה, ועל כן אני אומר לכם: חיזקו ואימצו, כי בלי ספק שבשנה זו יבוא המשיח, ובא לציון גואל אמן".

"בשמעי זאת", מספר בעל "הין צדק", "שמח ליבי גם אני, אבל בעוונותינו הרבים נפטר מורי ורבי לעולמו". ועל כן אנו מבקשים: "ובו תנשא מלכותך ויכון בחדס כסאך", אבל "ותשב עליו באמת" - ולא בדימיון כמו זה שמראים לצדיקים בטרם הסתלקותם מן העולם!

בהמשך אותה תפילה, אנו אומרים, בדרך כלל כשדמעות נקוות בעינינו: "מי יחיה ומי ימות", ועל כך תמה הגאון רבי זליג ראובן בעניס, גאב"ד העדה החרדית בירושלים - די היה לומר "מי ימות", שהרי זוהי סיבת החרדה ביום הדין, ולמה אמר גם "מי יחיה?"

וביאר על פי משל: בימים קדומים היה מנהג שבכל זמן קצוב היה המלך יושב ודן מה יעלה בגורלם של האסירים. כמובן שכל האסירים היו בחרדה גדולה עם התקרב מועד הדין הגורלי, אולם עוצמת החרדה היתה משתנה מממלכה לממלכה, שכן בממלכות שבהן לא היה המלך דן בגורל כל האסירים, אלא רק ברשימה נבחרת וחלקית, הרי החרדה לא היתה גדולה כל כך, כי כל אסיר אמר לעצמו: 'אולי בכלל לא ידונו בגורלי, ואף אם ידונו - אולי אזכה בדין', אבל בממלכות שבהן דן המלך בגורל כל האסירים, גדולה ונוראה היתה החרדה בבתי האסורים.

והנמשל: אילו ביום זה לא היו נידונים אלא רק אלו שימותו, לא היתה החרדה גדולה כל כך, אבל הרי באמת כולם נידונים, כי כבר הסתיימה החיות שנקצבה בשנה שעברה, ואם כן זהו מצב גרוע מאשר במשל, כי כאן נפסקה החיות, והמלך צריך להחליט אם לתת חיים חדשים לכל אחד מברואיו!

כזריקת מים, המטהרת לגמרי, ולא כאלו שהטומאה יוצאת מגופם, כמו זב וזבה, מצורע ויולדת, שהם מחוסרי כפרה ואינם טהורים עד שיביאו כפרתם, כי אבינו שבשמיים הוא המטהר אותנו, וטהרתו היא טהרה מושלמת ומוחלטת!

צום, קול, ממון - מה זה?

בדרשה האחרונה שנשא בחייו (שבת טובה תשס"ב), העיר הגאון רבי חיים קרייזוורט, אב"ד אנטוורפן, על הסימן שהובא בשם קדמונים במחזורי התפילה: "צום, קול, ממון", ונשאלת השאלה: איזו תוספת יש בסימן זה על מה שנאמר כבר?

זאת ועוד: וכי הצום הוא עיקר התשובה, והלא הנביא אומר (ישעיה נח, ה'): "הכזה יהיה צום אבחרו, יום ענות אדם נפשו וגו' הלא זה צום אבחרו פתח חרצובות רשע התר אגודות מוטה ושלח רצוצים חפשי וכל מוטה תנתקו?" עוד קשה: וכי אין תפילה בלי קול, והרי אמרו חז"ל (ברכות כ.) שאפשר להתפלל אפילו על ידי הרהור?

וגם זאת יש להקשות: וכי אין צדקה אלא על ידי נתינת ממון, ומה עם חסד שעושה האדם בגופו עם רעהו - וכי לא לצדקה יתיחשב לו? אלא, ביאר רבה של אנטוורפן, כוונת הקדמונים ים מניחי הסימן היא להורות לנו, שכמו שבצום רגיל מונע האדם את עצמו מאכילה ושתייה, כך צריך האדם בחיי היומיום למנוע את עצמו מחיי מותרות, וזהו "צום" - תשובה אמיתית.

וכן ב"קול", אין הכוונה רק להרבות בתפילה, אלא שעל האדם לשמור על קול דיבורו, להישמר מלשון הרע, רכילות וכדומה, עד שיגיע לדרגה שקולו יהיה "קול נקי", כדי שיוכל להתפלל כראוי. ויש לצרף לזה את דברי הירושלמי (שבת ז, א.) שאמר ר' שמעון בר יוחאי, שאילו היה על הר סיני בעת מתן תורה, היה מבקש מהקב"ה שיברא שני פיות לאדם: האחד שיעסוק בתורה והשני לשאר צרכיו, וכתב רבינו יונה (בפירושו לאבות, פרק א'), שפיו של אדם צריך לשמש ככלי שרת, שאין משתמשים בו לדברים של חול.

וב"ממון" אין הכוונה לנתינת צדקה בלבד, אלא הפירוש הוא שפרנסתו של אדם תהיה נקייה מגניבה, גזילה וכו', כדי שישוּב בתשובה שלימה.

למה שרים את "אשמנו בגדנו"?

מנהג ישראל לשיר את ה"אשמנו בגדנו" ביום הכיפורים, והתמיהה על כך - עתיקה, כי לכאורה היה ראוי שנקונן בעת הוידוי על חטאינו, ולשירה מה זו עושה?

בפירושו למשניות (תענית ד, ח) מיישב זאת הגאון רבי ישראל ליפשיץ, בעל "תפארת ישראל": אלו דברי המשנה: "אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכיפורים, שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין וכו' וחוללות בכרמים, ומה היו אומרות? 'בחר, שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה', 'שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תהלה', ואומר 'תנו לה מפרי ידיה ויהללה בשערים מעשיה' וכן הוא

בדרשה אחרת, בימי החושך של מלחמת רוסיה - יפן, שבה נהרגו חיילים יהודיים רבים בשדות הקרב, ביאר הגר"ר בענגיס: אנו מתאוננים לא רק על "מי ימות", אלא גם על "מי יחיה", כי יש זמנים שבהם החיים כה רעים, עד שבני אדם מחכים למוות - ואיננו...

"מחה" ו"העבר" - הסדר המדויק

על תפילת "אבינו מלכנו מחה והעבר פשעינו וחטאתינו מנגד עיניך", כתב ב"משנה ברורה" (סימן תקפד, סעיף קטן ג'), שצריך לומר "חטאתינו ופשעינו", כי תחילה יש לבקש על הקל, שהוא החטאים שהם בשוגג, ורק אחר כך על הפשעים שהם במזיד. וכתב הגאון רבי חיים קנייבסקי שליט"א, שיש ליישב את גרסתנו על פי דברי הגמרא (יומא פו:): "אמר ריש לקיש: גדולה תשובה, שזדונות נעשות לו כשגגות", ומאחר והזדונות נעשות כשגגות, הרי משמע שעל השגגות הקב"ה מוחל לגמרי כאשר האדם מתפלל ומבקש.

והנה, "מחה" הוא לשון מחיקה, שבכל זאת רישומו ניכר, אבל "העבר" הוא לגמרי עד שלא נשאר שום רושם, וכאן "מחה" מקביל ל"פשעינו", ו"העבר" ל"חטאתינו". ולכן אנו מבקשים תחילה "מחה פשעינו", כלומר: שהמזידים ייפכו לשגגות, ואחר כך אנו מבקשים "העבר חטאתינו", כלומר: שהקב"ה יעביר אותם לגמרי, שהרי כבר נהפכו לשגגות!

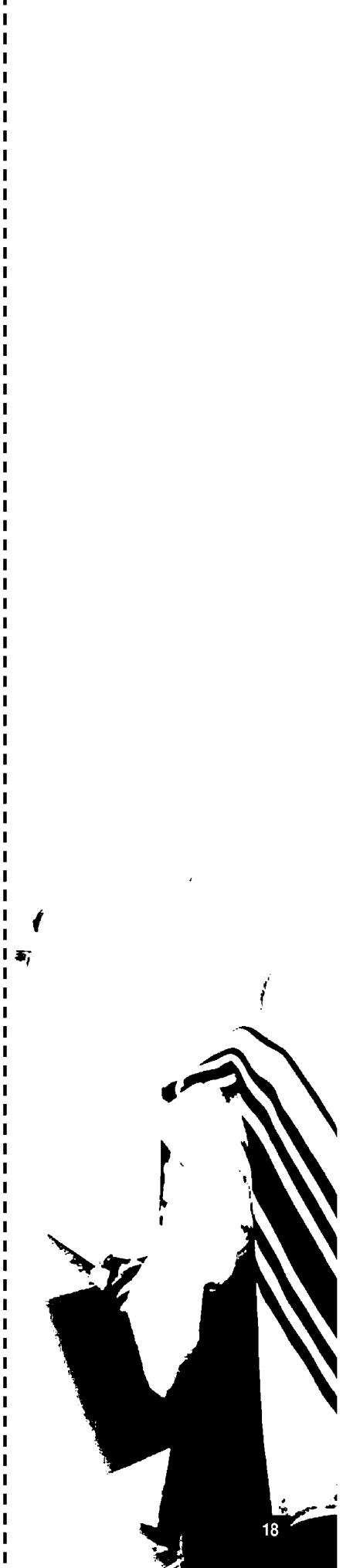
ואם כן, הרי זה מן הקל אל הכבד... בהמשך, בתפילת "אבינו מלכנו מחוק ברחמך הרבים כל שטרי חובותינו", יש להעיר כי בקשה זו - מיותרת היא לכאורה, שהרי כבר ביקשנו "אבינו מלכנו מחה והעבר פשעינו וחטאתינו מנגד עיניך?" וביאר הגאון רבי יצחק אלחנן, אב"ד קובנא, שמכיוון ש"כל ישראל ערבים זה לזה", על כן אנו מבקשים גם שהקב"ה ימחה ויעביר את פשעינו וחטאתינו מנגד עיניו, אך עדיין נשארו לחובותנו שטרי חובותינו, שבהם התחייבנו מכח הערבות על חטאי אחרים, וכלפיהם אנו מוסיפים ומבקשים: "מחוק ברחמך הרבים כל שטרי חובותינו".

באופן אחר ביאר הגאון רבי מרדכי אליהו רבי נוביץ, אב"ד וושלאווא:

לעיתים קורה שאדם נקלע לקשיים כספיים ואינו מסוגל לעמוד בחובותיו, ואז הוא פונה לבעל חובו ומבקש ממנו להתחשב בו ולוותר על החוב, ואם בעל חובו הוא איש חסד - יוותר לו, ובכל זאת ישאיר בידו את שטר החוב, מתוך תקווה שביום מן הימים אולי יתעשר הלווה וישיב לו את כספו.

אבל מהקב"ה, שרחמי רבים מרחמי בשר ודם, מוחה הוא את פשעינו וחטאתינו, אולם אנו לא מסתפקים בכך אלא מבקשים ממנו שגם יקרע את שטרי חובותינו, כדי שלא יישאר שום רושם מחטאתנו, ולמרות שאין זה דרך ארץ לבקש בקשה שכזו, אולם בן יכול לבקש זאת מאביו, והלא הקב"ה הוא "אבינו מלכנו", ולכן נוכל לבקש בקשה שכזו!

הוא אשר אמר רבי עקיבא (יומא פה:): "אמר רבי עקיבא: אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרין ומי מטהר אתכם - אביכם שבשמים, שנאמר 'וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם' וגו'", כי מאחר שאבינו הוא המטהר אותנו, הרי הטהרה היא

אומר: 'צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו' - יום חתונתו זו מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש, שיבנה במהרה בימינו אמן".
לכאורה: וכי יעלה על הדעת שישיראל קדושים יתעסקו ביום הכיפורים הקדוש והנורא - בשיי דוכים?

אלא, ביאר ה"תפארת ישראל", כדי ליישב זאת הביאה המשנה את הפסוק "צאינה וראינה וגו'", כי ביום הכיפורים התכוונו להקב"ה, שנקרא "בחור" בשיר השירים כולו, ואמירת "שא נא עיניך מה אתה בורר לך" כוונתה היא - היכן יש אומה קדושה בעולם כאומה זו. "אל תתן עיניך בנוי", כלומר: אף על פי שחטאו לפניך, "תן עיניך במשפחה" - שהם בני אברהם יצחק ויעקב בניך! "שקר החן" - של אומות העולם, "והבל היופי" - שלהם, כי אפילו כאשר הם עושים מצוות כוונתם היא רק להחניף לך וכו', אבל "אשה יראת ה' היא תתהלל", כי ישראל ביום הכיפורים, גם כתימי חטאיהם הם היום לעדי ולתפארת משום שנהפכו לזכויות!

וה"תפארת ישראל" מסיים: "נראה לי שמהאי טעמא נמי מנהג ישראל לשיר את ה'אשמנו' ביום כיפור, והרי קינה מיבעי ליה? אמנם הוא לרמז שכולם נתהפכו לזכויות וראוי לשורר עליהם כעל זכויות".

איך מפסיקים באמצע פסוק?

ב"סדר העבודה" ביוה"כ אנו אומרים: "וכך היה אומר: אנה ה' וכו', כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה', והכהנים והעם העומדים בעזרה וכו'". והגאון רבי יוחנן סופר שליט"א, גאב"ד ערלוי, כותב כי מזה כמה שנים הוא נבון ותמה: איך אנו מפסיקים כאן באמצע, לפני שמשלימים את סופו של הפסוק - "תטהרו?" מה גם, שה"מגן אברהם" כתב (סימן תרכ"א ס"ק ד'), שמה שאנו אומרים "אנה השם" ו"אנה בשם", הוא מפני שהכהן הגדול היה אומר את השם ככתבו, ואילו מה שאומרים "לפני ה' תטהרו", אנו קוראים את הפסוק, ולכן אומרים את ה' בכינויו. ואם כן, כיון שאנו קוראים את הפסוק, כיצד רשאים אנו לחותכו בסכינא חריפא ולספר באמצע "והכהנים והעם העומדים בעזרה?"

גאב"ד ערלוי שטח את קושייתו במכתב אל הגאון רבי יצחק יעקב וייס זצ"ל, גאב"ד העדה החרדית ובעל שו"ת "מנחת יצחק", כשהוא מסיים את מכתבו: "ונפשי בשאלתי: האם לא טוב לסיים ולומר אף "תטהרו?"

בעל "מנחת יצחק" מקדים לומר, שבדאי אין כוונת השואל להקשות מן הטעם של "כל פסוקא דלא פסקיה משה - אנו לא פסקינו", שכן מצינו פעמים רבות שבהן מפסיקים באמצע פסוק, ויש לכך כמה ישובים, אלא כוונתו להקשות שמכיוון שהמילה "תטהרו" היא סופן של המילים "לפני ה'", הרי אמירת "לפני ה'" בלבד היא כהתחלה בלי מסקנה?

ראיה לחיזוק קושיית השואל, הוא מביא מדברי הגמרא (סוכה לח:): שאין לומר 'ברוך הבא' ורק לאחר הפסק זמן להמשיך ולומר 'בשם ה', ופירש רש"י שהטעם הוא משום שמכיוון שלא אמר את שני החלקים בזמן סמוך, הרי זה נראה כמוציא שם

שמים לבטלה. ואף כאן, לכאורה, כאשר אומר "לפני ה'" ולא מסיים "תטהרו?"
אולם בעל "מנחת יצחק" מיישב את מנהגנו - על פי דברי המהרש"א (יומא פה:):
בגמרא שם הובא: "דרש ר' אלעזר בן עזריה: 'מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו' - עבירות שבין אדם למקום יום הכיפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חבירו. אמר רבי עקיבא: אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרין ומי מטהר אתכם - אביכם שבשמי" ים!"

וכתב המהרש"א בחידושי אגדות, שפירושו של הפסוק: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו", יהיה תלוי בשתי הדרשות שהובאו במשנה: לדרשתו של ר' אלעזר בן עזריה, המילים "לפני ה'" שנאמרו בפסוק, מתייחסות למה שנאמר קודם לכן, כלומר: ביום הזה יכפר עליכם מכל חטאתיכם אשר עשיתם לפני ה' - ולא על מה שחטאתם בין אדם לחבירו. ואילו רבי עקיבא מייחס את המילים "לפני ה'" לסופו של הפסוק, כלומר: "לפני ה' תטהרו", כי הקב"ה בעצמו מטהר את ישראל, ועל כך דרש רבי עקיבא בהתפעלות: אשריכם ישראל!

לאור דברי המהרש"א, כותב ה"מנחת יצחק", יש לומר שהפייטן סבר כר' אלעזר בן עזריה, וכן נפסק להלכה, שיום הכיפורים מכפר רק על עבירות שבין אדם למקום ולא על עבירות שבין אדם לחבירו, ולדבריו, כאמור, המילים "לפני ה'" אינן מתייחסות לסופו של הפסוק - "תטהרו", אלא לתחילתו: "יכפר עליכם מכל חטאתיכם לפני ה'", ואם כן אין כאן הפסק באמצע העניין! (בעל "מנחת יצחק" מאריך לעניין הלכה למעשה - יעויין בדבריו).

מדוע צריך בת-קול?

ולסיים: ב"קיצור שולחן ערוך" (קלג, כט) נאמר: "אוכלים ושותים ושמיים במוצאי יום הכיפורים, דאיתא במדרש: 'במוצאי יום הכיפורים בת קול יוצא ואומר: לך אכול בשמחה לחמך, ושתה בלב טוב יינך, כי כבר רצה אלהים את מעשיך'. ונשאל הגאון רבי יצחק זאב הלוי סולובייצ'יק - הגרי"י: וכי בלעדי הבת-קול היינו סבורים שלאחר שעמדנו כל היום בתשובה ובתפילה ובצום, עלינו להמשיך בצום?"

והשיב הגרי"י, שאם יעשה האדם תשובה אמיתית, ויחשב עם עצמו את כל מה שעולל בכל השנה, אזי מרוב צער לא תהיה לו אפשרות ללכת ולאכול, ומשום כך נדרשת הבת-קול, שלמרות הכל מותר לו לאכול את לחמו...

והוסיף על כך, שזה מה שאמרו חז"ל "כל דפריש ממינות - מיית", ואין הכוונה שצריך להמית את עצמו, אלא שרוב הצער על עבירה זו יכול לגרום לו למיתה, ואף כאן יש להצטער כל כך על עוונותיו עד שלא יהיה לו תיאבון לאכול, ויצטרך לשם כך לבת-קול!

והגאון רבי אליהו הכהן מאיזמיר, בעל "שבט מוסר", כותב (בספרו "מדרש האתמרי"): "כי כבר רצה אלוקים את מעשיך" - היינו בתשובה מאהבה, ואז רצה האלוקים את מעשיך, אפילו הרעים, שהרי נהפכו לזכויות!

כתיבה וחתומה טובה וגמר חתימה טובה.

למען התורה

יצר צד

רבי דוד היה, כאמור, גאון בתחומים מגוונים ביותר. בנוסף גם שלט בשפות רבות (עברית, איטלקית, אנגלית, ספרדית, פורטוגזית, צרפתית, יוונית ולטינית). בקהילתו החדשה, קהילת "שערי שמים", היה עליו לדבר בספרדית ואנגלית. הוא אכן הפליא לדרוש בשפה זו. כשרון נאווה התפרסם הרחק מעבר לקהילתו, והיו אפילו גויים שהסתננו לפעמים לבית הכנסת כדי לשמוע את הנואם המופלג.

אלא שדווקא כשרון הדיבור המדהים שלו היה בעוכריו. אחת מדרשותיו גרמה למחלוקת שהדיה פשטו בכל רחבי אירופה וכמעט פילגה את קהילת לונדון לשניים.

וכך היה סיפור המעשה:

ביום כ"ג כסליו, בשבת פרשת וישב, דרש הרב ניטו בבית הכנסת בהתלהבות רבה כדרכו בקדוש, כשאת דבריו הקדיש להבנת מושג העולם הנברא והבורא. בתוך הדברים ציין שהקב"ה הוא אחד עם הטבע (טבע בגימטריא אלקים). דבריו נאמרו בעמקות ומתוך חקירה נשגבה, כשהוא מבאר את מה שהפילוסופים מכנים טבע שאינו אלא גילוי מלכותו יתברך בעולם.

המחלוקת פרצה החוצה

לא הכול ירדו לעומק דעתו. חלק ממנהיגי הקהילה התקוממו לשמע הדברים. אחרים, כפי שציין היעב"ץ בדבריו תשובתו לקהילת לונדון (מצוטט להלן), היו אויביו של הרב וחיכו להזדמנות להתגולל עליו. הם אמנם הצהירו שבדבריו השמיע הרב דברים הקרובים למינות, אף רמזו בזהירות שרבים התקרב בדבריו לשיטתו המסוכנת של ברוך שפינוזה אשר הוחרם באמסטרדם אך כיובל שנים קודם לכן.

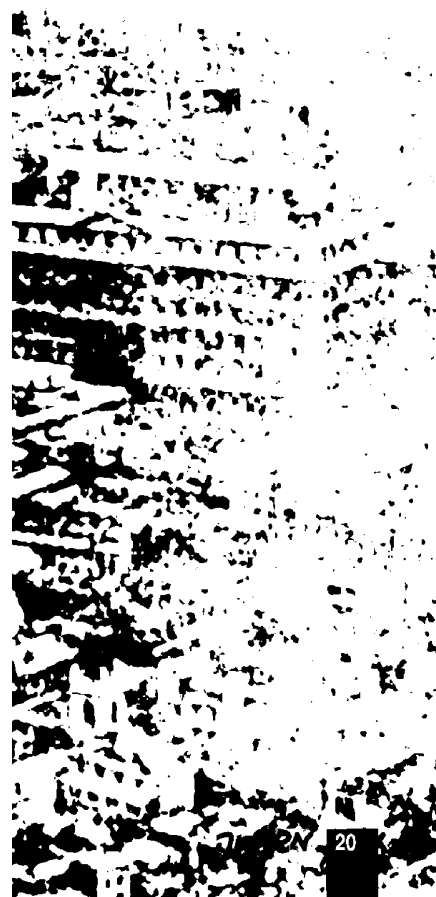
אחד מחברי הקהילה, בשם יהושע צרפתי, סירב להיכנס לביהכ"ס בו עמד הרב ניטו לסדר

רבנו זה נולד בוונציה בכ"ט טבת שנת תי"ד (1654). אביו, ה"משכיל והנבון כבוד הרב פנחס ניטו", התכתב עם הגאון הרב שמואל אבוהב ומופיעות תשובות אליו בספרו "דבר שמואל". הוא היה אפוא ת"ח שחי בוונציה אשר בשלב מסוים עקר לריג'יו, שם קיבל רישיון מדוכס המדינה להקים בית מלאכה ליצור גרביים. אך משהוקם גיטו בעיר, עבר לרומא.

רבנו היה תלמידו המובהק של הגר"ש אבוהב בוונציה, לאחר מכן למד תורה בריג'יו וברומא. את השכלתו הרפואית רכש באוניברסיטת פאדובה, אליה נהרו יהודים מכל ארצות אירופה שבחרו במקצוע הרפואה. יחד עם זאת התרכזו בעיר זו גדולי רבני איטליה שהרביצו בה תורה, והם הסמיכו את רבי דוד ניטו לרבנות.

בתל"ט (1679) סיים את תארייו ברפואה ופילוסופיה. הוא התיישב בליוורנו בה הייתה קהילה גדולה של ספרדים מערביים (לא איטלקים במקור) שחלקם היו מצאצאי האנוסים. בעיר זו שימש כדיין, מגיד וראש ישיבה (ישיבת ראשית חכמה). במקביל שימש גם כרופא הקהל. הוא לא היה רק רופא מן השורה כי אם גם פרופסור ומרצה לרפואה. בין תפקידיהם של הרבנים באיטליה היה גם תפקיד כתיבת שירים להזדמנויות שונות. ואכן, גם אחדים משיריו של רבנו נשמרו עד היום.

בעקבות הגירה יהודית גדולה ללונדון מערים אירופיות שונות, כולל אמסטרדם וליוורנו, הורגש הצורך במיני רב לקהילה מתהווה זו. הוא נבחר לתפקיד הרם גם בגלל הסיכוי שיעליח להלחם בטירוף המשיחיים של השבתאים שקנה מהלכים גם בלונדון. הוא ויתר על עבודתו כרופא, והקדיש את כל מרצו לרבנות. משכורתו הייתה אגדית לימים ההם - מאה לירה שטרלינג לשנה, בתוספת דירה ועוד עשר לירות לחג הפורים. רבי דוד ניטו הגיע ללונדון בערב ראש השנה של שנת תס"ב (1702), בדיוק לחנוכת בית הכנסת המפואר של הקהילה הקיים עד היום.

יורג הרגביזה

הוא היה אחד הגאונים
המרתקים בדורו. איש
האשכולות. כליל השלמות
בתורה ובמדעים כולם.
הוא היה בו זמנית רב
קהילה, ראש ישיבה, דיין,
רופא, פילוסוף, אסטרונום,
משורר, חוקר. במיוחד זכור
הוא לטוב עד ימינו על
מלחמתו התקיפה נגד
השבתאים והכופרים
בתורה שבעל פה. שם
עולם זה קנה לו בזכות
ספרו המונומנטלי והייחודי:
"הכוזרי שני - מטה דין",
שהיה ראשון הספרים שחו-
ברו (בלשון הקודש) כדי
להוכיח את אמיתות
התורה שבעל פה. אכן,
רשימת תארים מפוארת זו
המספיקה לאישים רבים
התרכזה כל כולה באדם
אחד, הוא רבי דוד ניטו,
רבה המפורסם של לונדון.

הרב יהודה אהרן הורוויץ

הרב דוד ניטו: לוחם מלחמות ה' על משמר התורה שבעל פה

למען התורה שבעל פה

ספרו - כדבריו בהקדמתו - דומה לספר הכוזרי שכתב רבי יהודה הלוי. אולם בעוד שרבי יהודה הלוי מבסס בספרו האלמותי את אמיתות התורה שבכתב, הרי ספרו של רבי דוד ניטו, ה"כוזרי שני", עוסק באמיתות התורה שבעל פה ומסורת חז"ל.

הספר מחולק לחמישה ויכוחים:

(א) הוכחה מן המקרא כי התורה שבעל פה הייתה בזמן כתיבת התורה.

(ב) אין אפשרות שחז"ל בדו פירוש התורה והמצוות מלבם.

(ג) המחלוקות בחז"ל הינן תמיד על פירוש הדברים ולא על העיקרים המקובלים.

(ד) חז"ל היו בקיאים בכל החכמות, ויתרונם שהוא גדול על הפילוסופים.

(ה) סוד העיבור, ודרכו הוכחה לאמיתות חז"ל.

בהקדמתו הוא מצהיר כי לא לכבודו ולא לכבוד בית אביו עשה, "כי כל יודעי ומכירי לפני מימי חרפי ועד היום הזה אשר נזרקה בי שיבה, יעידון ויגידון כי מעולם לא גבה לבי ולא רמו עיני אלא לכבוד ה' ותורתו וחכמי ישראל".

העיקר שהכל תלוי בו הוא לדעתו הכלל ש"פירוש חז"ל על התורה והמצוות הוא תורה שבעל פה שקבל משה מסיני... שכל המצוות שניתנו מאת ה' קודם תורת משה היו בעל פה, לדוגמא במצוות לא תעשה: האיסור לרצוח שכבר היה ידוע בזמן קין שאמר על רצח אחיו הבל: "גדול עוני מנשוא".

וכן בדור המבול שהגיע כי "מלאה הארץ חמס". וכי איפה קיבלו הלכות נגד גזל ועושה עד כי הענישם הקב"ה על כך? ודאי שבזה היה בידם תורה שבע"פ. וכן הציווי שלא לאכול אבר מן החי.

ובמצוות עשה: מצינו שקין והבל, נח והאבות, הקריבו קרבנות. והרי אברהם אבינו נצטרך וה גם הוא במצוות רבות כמאמר המקרא: מצותי חוקותי ותורותי".

ירמיהו הנביא מדבר על האיסור של טלטול בשבת: "ואל תשאו משא ביום השבת". והרי לא מצינו מצווה זו בכל התורה הכתובה, וצריך לומר שנשמרה בעל פה. מלאכות השבת גם הן לא נכתבו במפורש בתורה, והנה מצינו שהמקושש נסקל על פי ציווי מן השם. כמו גם איסור המסחר בשבת שלא מופיע בתורה, ומצינו בנחמיה ששמרו את איסור זה.

דבריו יכולים לשמש גם נגד הריפורמים וגרורותיהם השונות. במיוחד בשאלת השאלות, שאלת מיהו יהודי: אמנם על פניו נראה שאין בתורה הוראה מפורשת בנידון, הרי הרב ניטו בהחלט מראה את הסימוכין מדאורייתא לעובדה שילדי הנכריות אינם יהודים. זאת, מתוך פרשת עבד עברי בפרשת משפטים: "אם אדוניו יתן לו (לעבד עברי) אשה וילדה לו בנים או בנות האשה וילדה תהיה לאדוניו והוא יצא בגפו".

הדרשות והסימוכין שחז"ל מוצאים בפסוקים גם לדברים שמדאורייתא אינם אלא אסמכתאות למנהגים שכבר נהגו דורות. ולדוגמא, "פרי עץ הדר" שחז"ל דרשו שהוא אתרוג, וכי יעלה על דעתנו שעד תקופת המשנה והתלמוד לא קיימו ישראל את מצות ד' מינים? וזה נוגע גם לדברים שהם לכאורה תקנות חז"ל ומדרבנן, אבל כבר נהגו בעם ישראל גם בתקופת המקרא.

התשובה שהכתה גלים

וכן לגבי מילה שחז"ל דרשו (ב"ר מו, ד) מהפסוקים שמדובר במקום המילה. והרי אין לומר שימימי אברהם אבינו עד רבי עקיבא לא מלו נכון, אלא ודאי אין הדרשה אלא אסמכתא מן התורה לתורה שבעל פה.

גם יום הכיפורים וכל דיניו נראים כאילו חידשו חז"ל בדרשותיהם, וודאי שכל אלו נהגו כהוגן לפני כן. וכמו גם בהלכות שחיטה וטרפות, והלכות שופר.

בויכוח השלישי הוא מסביר נכוחה את איסור גטילת לולב ותקיעת שופר בשבת בכך שהוא מדמה את זה לעניין פיקוח נפש דוחה שבת. וכן מי שמתו אחיו מחמת מילה, שבגלל סיבה חיצונית דוחים מצווה מדאורייתא.

בסוף חלק זה מתבהרות כל הי"ג מידות שהתורה נדרשת בהן מתוך הכתובים עצמם. בויכוח הרביעי הוא מוכיח שמקור החכמות, גם החיצוניות, הוא ישראל. ולכן לא נמנעו חכמי ישראל מלצטט מספרי חכמי האומות. והאיסור על ספרים חיצוניים הוא לדעתו נגד מינות ופריצות. ולמשל אומנות הכתיבה הספרותית, או בלשוננו: "חכמת השירה והמליצה והמשלים" שהצטיינו בהם היונים והרומאים, מקורם בתורה, כמו שירת הים והבאר ודבורה וכו' שנכתבו לפחות אלף שנה לפני תקופת הקלאסיקה היונית. את עניני הרפואה, ההנדסה והחשבון שבחז"ל הצליח להוכיח מתוך חז"ל עצמם בצורה מבריקה.

גם כנגד אותם יהודים המכבדים את דברי חכמי הנכרים יותר מאשר חז"ל מוצא הרב ניטו בדברי החכם הנוצרי אוגוסטינוס תשובה ניצחת. הנוצרי הזה אומר ש"בשום אופן אין להאמין שהיהודים זייפו הספרים הקדושים, מפני שנראה בלתי אפשר שהסכמו כולם ברצון אחד לרע, כיון שהם מפוזרים בכל רוחות העולם, בלתי שימצא ביניהם קצת מהם שימאנו בעוון הגדול הזה שהוא זיוף דברי הקדש". זהו רפרוף קל על ספר חשוב זה, ואידך זיל גמור.

חופה וקידושין. הוא טען שהרב בגד בעיקרי היהדות. אנשי הקהילה מחו בידו ועמדו על כך שלפחות בית דין חיצוני וניטרלי יברר את הנושא השנוי במחלוקת, ואם טענותיו לא יתקבלו - יחוייב בתשלום של מאה לירות שטרלינג. כאמור, סכום גדול מאוד באותם הימים. לבסוף הורחק הלה וקומץ תומכיו מן הקהילה והוטל עליו חרם למרות שהיה מבין תורמיה הנכבדים של הקהילה.

הדי המחלוקת פרצו החוצה אל הציבור הגויי עד כדי כך שהתובע הכללי התבקש לחוות דעתו על חוקיות מעשה החרמת חבר קהילה באנגליה (דין דומה מתנהל ממש בימים אלו ביוהנסבורג נגד הג"ר משה קורצטג שליט"א ראב"ד בדרום אפריקה שהחרים סרבן מזונות).

הרב דוד ניטו ניסה להסביר את עמדתו בחור ברות שפרסם, אולם בכך רק הוסיף שמן למדורת המחלוקת. עד כי גם אחד מדייני הקהילה, הרב יוסף אבן דנון, הצטרף אל מתקיפי הרב, ופוסר. העניין הובא לפני בית הדין של קהילת אמסטרדם, אך פרנסי קהילת לונדון אסרו לפנות לבית דין חיצוני. הקהילה האשכנזית בלונדון שנוסדה באותם הימים התערבה ביזמתה במחלוקת זו, והפנתה את העניין לחכם צבי בהמבורג שבגרמניה. החכם צבי היה נערץ מאד בכל קהילות האשכנזים והספרדים כאחד בצפון אירופה. והוא ובית דינו פסקו שרבי דוד ניטו בתומו הולך, והוא 'הצדיק את הצדיק' כלשון החכם צבי בשו"ת סי' י"ח: "רואה אני דברי החכם המרומם והנעלה, הרב דוד ניטו, שהן דברי הכוזרי... שהכל בהשגחה מאתו יתברך". ובסוף התשובה אף מוכיח כדברי הרב ניטו מספר השל"ה של הרב "הגדול הגאון הידוע בחכמה ובחסידות... בספרו אשר נתקבל באהבה בכל תפוצות ישראל, באופן שצריכין אנו להחזיק טובה להחכם הכולל המרומם כמהר"ר דוד ניטו ה"י על הדרשה שדרש להזהיר את העם לבל יטו לבבם אחרי דעת הפילוסופים האומרים בטבע, כי ממנו יצאו תקלות רבות, והאיר עיניהם באמונתנו האמיתית שהכול בהשגחה מאתו יתברך, ואמינא ליה יישר כחו וחילו, וכל המהרהר אחרי אחר רואו דברינו אלה חוששני לו מחטאת".

בנו של החכם צבי, הרב יעקב עמדין המכונה היעב"ץ, מציין ("מגילת ספר" עמ' 66) שבעקבות אירוע זה שמעו הספרדים מלונדון על אביו "שדרש החכם ניטו... דרוש על עניין הטבע שהוא השי"ת עצמו ועל דבר זה נתעוררו עליו מדנים, לפי שהיו שם ג"כ שני צדדים חולקים ונפרדים שאנשי הצד האחד היו לו אויבים להחכם ר"ד ניטו ואורבים למצוא לו עוון... ועשו שערורייה ורעש בקהלם על אודות הדרשה הנ"ל, ונתרצו לכתוב לאמ"ה - החכם צבי - שידון ויכריע ביניהם... וכן עשה... ורצו... ספרדים לקבלו לרב עליהם והרבו עליו מוהר ומתן ולא קיבל עליו כי אמר: אשכנזי אנכי! ורוצה שייש- ארו זרעי ויוצאי חלצי גדלים ומונהגים בדרכי אשכ- נזים".

תשובה זו הכתה גלים. היא התפרסמה כחוברת מיוחדת בלונדון בשנת תס"ה (1705). החיד"א, בספרו שם הגדולים (מערכת ספרים מ אות צה), אף מקדיש ערך שלם להרב דוד ניטו, תוך שהוא מציין את תשובת החכ"צ.

הסערה גררה אחריה פרסומים וכתבי פלסתר

לרוב. היא נמשכה כשנתיים ימים עד ששקטה והייתה לדממה. אף השלום חזר לבית הכנסת. הרב ניטו גם הראה את אופיו הקדוש כשביטל את החרם של הקהילה על מתנגדיו החרדיים מאז.

במרים לומדים תורה

בקיאות מדהימה הייתה לו בתכונה ובמתימטיקה. את ספרו שמראה את שגיאות הלוח הנוצרי לעומת הלוח היהודי הדפיס בלונדון, אך כתב שנדפס בקלן בשנת תס"ב (1702), זאת כדי שלא יסתבך עם החוק. הוא חיבר לוחות שנה הכוללים את כל המולדות וליקויי הירח ומועדי הדלקת הנרות ושעות התפילה בלונדון. עד השנים האחרונות נהגו לפי לוח זה שהמשיכוהו בניו ונכ"דיו. אחד מצאצאיו עדיין הוציא בניו יורק לוח למאה שנה בשנת תרס"ב (1902).

גדלותו בתורה לא ניכרת מתוך פעילותו הרבה, אבל הוא הותיר אחריו כתב יד מעין אנציקלופדיה תלמודית הכוללת לפעמים גם את דברי הראשונים. הוא טרח עליה שנים רבות וקרא לה "שער דן". ממנה חיבר ארבעה חלקים. החיבור נערך לפי סדר המסכתות ולפי אלף בית. גם היה בעל כתב יד יפה ביותר וכן - כושר ציור אמנותי.

שמעו יצא גם בקרב אומות העולם. חכמי הגויים ממקומות שונים בעולם שיחרו לפתחו ונהנו ממנו עצה ותושיה, כמו למשל מטיף חצר המלך קרל השביעי משבדיה שאף הנציח ביומנו את ביקורו אצל הרב היהודי. הרב מצידו התעניין אצלו על שבט הלאפים בשבדיה שהיו שטענו שהם מעשרת השבטים.

כמו כן לא מנע הרב מכמרים אלו את ההשתתפות בשיעורי הגמרא שמסר בישיבתו (אולי אחז שזו עת לעשות לה' כדי להוכיח למשכילים שאף הגויים מעריכים את חז"ל).

כמו כן היה אחד מראשוני חכמי אירופה שידעו על מציאות הפלשים בארץ ישראל, כמו גם על יהודי סין ויהודי כורדיסטן ששפתם הנה ארמית.

בעקבות תעמולה רחבה שניהל השבתאי נחמיה חייא חיון (ראה קולמוס גליון...) החלה התעוררות משיחית מחודשת של הטירוף השבתאי לשטוף את יהודי אירופה. המהר"ם חגיז פרסם תשובה חריפה נגד חיון, אך היה צורך בחיבור שיהא מכוון לאנוסים ים ששבו זה מקרוב ליהדות. הללו, בהיותם בורים גדולים ביהדות, היוו טרף קל לתעמולת חסידי שבתי צבי ימ"ש. הרב דוד ניטו נחלץ לעזרתם, ולמענם חיבר את הספר "אש דת" (לונדון תע"ד, 1714) בתוספת תרגום לספרדית. וכמו קודמו ברבנות וראשון רבני קהילת לונדון, הרב יעקב ששפורטש שהדף בזמנו את תורת ש"ץ וחסידיו בספר ציצת נובל צבי, כך גם הרב דוד ניטו מוכיח בספרו שתורתו של חיון הנה מינות וע"ז ברורה. את ספרו ההשקפתי מסיים הרב ניטו בקריאה להישאר נאמנים ל"אמונה הקדושה והאמיתית, שקבלנו מאבותינו הצדיקים, ולבזות ולתעב ולדחות בשאט נפש את האלים החדשים והמנהגים החדשים אשר לא ידענו אנחנו ואבותינו". התעמולה השבתאית הצליחה יותר, כאמור, להשפיע על האנוסים אשר ניסו לחזור ליהדות אך לא ידעו איך. יהודי פורטוגל

שמעו יצא גם בקרב אומות העולם. חכמי הגויים ממקומות שונים בעולם שיחרו לפתחו ונהנו ממנו עצה ותושיה, כמו למשל מטיף חצר המלך קרל השביעי משבדיה שאף הנציח ביומנו את ביקורו אצל הרב היהודי. הרב מצידו התעניין אצלו על שבט הלאפים בשבדיה שהיו שטענו שהם מעשרת השבטים.

בית הכנסת "שער השמים" בלונדון בו היה רב

הביא למלחמות דמים. ואף שהפרושים גברו, עם כל זה "עדיין לחלוחית שלהם קיימת עד שעברו מן העולם.

והנה כשבע מאות שנים מאוחר יותר קמו הפושעים והמורדים, ענן ושואל בנו, להפר ברית עולם התורה שבעל פה, ולולי קמו עליהם הגאונים להכחידם היו שורפים כל מועדי ישראל.

ובכל זאת הם החלישו ופרצו פרץ, ובין דא לדא רבו המצוקות וידל ישראל, ומחמת טרדות הפרנסה לא התעמקו בדברי התורה ובהבנה, כי לולי קבלת חז"ל לא היינו מוצאים ידינו ורגלינו. את מטרת הספר ראה בהכאת הקראים על קדקדם."

ואכן, קנה לו ספר זה מקום חשוב בכותל המזרח של ספרות הוויכוח עם מקעקעי חומות תורת ישראל, והוא עד היום משמש כלי עזר חשוב בהגנה על אמיתות התורה ושלימותה.

שער ספרו המפורסם "כתב הגנה לתורה שבע"פ

רבי דוד נפטר יום לפני יום הולדתו השבעים וארבע, ביום כ"ח בטבת תפ"ח (1728), ומקום קבורתו בבית העלמין הספרדי הישן בלונדון, ועל מצבתו, הקיימת עד היום, חרותים דברים אלו:

מצבת
קבורת החכם השלם הישיש הנכבד
החסיד העניו הדיין המצוין הרופא
המובהק כמוהר"ר דוד ניטו, נתבקש
בישיבה של מעלה ביום מלאת לו
ע"ד שנה יום ש"ק כ"ח לחדש טבת שנת
התפ"ח
ת נ צ ה

מקורות:

מגילת ספר, שו"ת חכם צבי, מטה דן כוזרי שני,
מהדורת מוסד הרב קוק ירושלים תשי"ח.,
תולדותיו על ידי ססיל רות בתרגום גאולה בת יהודה.
Kedurie E. Spain and the Jews

החכם צבי: עמד לצד הרב ניטו

האנוסים, בתקופת הרב ניטו, הרי גדלו ללא מורה ומדריך והתבססו על זיכרונות עמומים של מסורת בית הסבא בצירוף הספר היחיד שהכירו האומללים "התנ"ך. ואז, כאשר כבר הצליחו להימלט ולהגיע לקהילות בלונדון, אמשטרדם ואיטליה, חשבו שאין צורך להיצמד למצוות מעשיות אותן מקיימים היהודים בכל אתר. עבורם חיבר הרב ניטו את ה"כוזרי השני", המוכיח בצורה משכנעת שאין כל ערך לתנ"ך הכתוב ללא תורה שבעל פה, המלווה אותו ממעמד הר סיני.

נגד המתפרצים בעם

הרב ניטו ראה בספרו זה את יצירת חייו. ספר לכל הדורות הבאים. עד ימינו ועד בכלל הוא משמש חוד החנית של המלחמה על ההשקפה הטהורה בנושא תורה שבעל פה. הדפוס החל רק להתפתח בלונדון באותם הימים. היה, אם כן, צורך לצקת אותיות עבריות במיוחד עבור ספר זה. משערים שאת שער הספר צייר הרב ניטו עצמו.

בשנת דעת - תע"ד (1714) הופיע אור גדול זה המשפיע נהרה ומהווה מאז כלי מלחמה וחרב פיפיות לכל הרוצה להתקרב אל מלאכת הקודש של הגנת תמימותה ושלימותה של התורה המאחדת בתוכה את התורה שבכתב עם התורה שבעל פה כשנים שהם אחד.

בהקדמתו כותב המחבר שמיום קבלת התורה במעמד הר סיני, אין פרץ ואין צווחה עד אשר פרח צרעת צדוק ובייתוס בימי בית שני. וזה

הרב ניטו ראה בספרו זה את יצירת חייו. ספר לכל הדורות הבאים. עד ימינו ועד בכלל הוא משמש חוד החנית של המלחמה על ההשקפה הטהורה בנושא תורה שבעל פה.

הדפוס החל רק להתפתח בלונדון באותם הימים. היה, אם כן, צורך לצקת אותיות עבריות במיוחד עבור ספר זה. משערים שאת שער הספר צייר הרב ניטו עצמו.

למה? איך? מתי?

ציור של תפילת כל נדרי. ברקע על הקיר תלויה תפילת כגוונא

הקטע "כגוונא" המופיע בסידורי הנוסח החסידי אחרי קבלת שבת ולפני תפילת ערבית של שבת-אינה בכלל תפילה. הוא מדבר בשבחה של השכינה הקדושה המתעלה בשבת קודש. מדוע אפוא חסידים אומרים אותה בהתלהבות? מי "שולף" אותו מן הווהר הק' וקבע אותו בסידורי החסידים? ואיך קרה שהתהפכו היוצרות והחסידים אומרים אותו בעוד המתנגדים שקבעו ראשונים לאומרו - זנחו אותו. מלבד זאת, מה הקשר בין אמירת לדוד ה' אורי וישעי בחודש אלול /תשרי ואמירת כגוונא בכל ליל שבת.

הסיפור המרתק של תפילת כגוונא שרק לפני שלוש מאות שנה נקבעה בסידור התפילה.

הרבנים: משה אייזיק בלוי ונחום הלוי

השוררת בה באופן מוחלט. כי השלטון היחיד בכל העולמות ביום שבת נתון בידי השכינה הק', ונפרדים ממנה הסיטרא אחרא וכל הדינים ובעלי דינים השוררים על ימי השבוע. בקטע זה מתואר כיצד האור העילאי מעטר את עם ישראל בנשמה יתירה, שעה שהם אומרים בשמחה ובמאור פנים בתפילת ליל שבת: "ברכו את ה' המבורך" אמירת "כגוונא" חידוש גדול הוא. לא מצינו בין הקטעים המוזכרים בסידור או במחזור,

אחת התפילות הייחודיות המופיעה בסידורים בנוסח ספרד בנוסח המקובל בקהילות החסידים היא תפילת סיום קבלת שבת באמירת "כגוונא". מקור קטע הוא בזוהר הקדוש פרשת תרומה (ח"ב דף קל"ה ע"א). מטרתו - להלהיב את לב המתפלל לאהבת השבת. זאת, בפתח תפילת ערבית שהיא התפילה הראשונה מתפילות שבת קודש. כאמור, מהותו של קטע זה היא ביאור סוד השבת ומהותה ובעיקר התכללותה במידת מלכות

שיתקבל מנהג קבוע עבור ההמון כולו לומר קטע מן זוהר הקדוש. הרי ספר זה עוסק כל כולו בעמקי הנסתר של ייחוד המידות העליונות וכו'. גדולי ישראל, למרות שעסקו בתורת הנסתר והיו בעצמם מקובלים לא הרבו לצטטו ואף היו מביניהם שמעולם לא הזכירו בפומבי אמרה מאמרות קדשו. מי לנו גדול מן החתם סופר שהעיד (או"ח סי' קצ"ו) על רבותיו הגדולים: "ראיתי רבותי הגאון ההפלאה ז"ל ומורי החסיד שבכהונה מוה"ר נתן אדלר זצ"ל והגאון מוה"ר זלמן חסיד ז"ל שלא המשיכו עדה. מעיד אני עלי שמימי לא שמעתי מפי קדושי ישראל הנ"ל ספר הזוהר יוצא מפי קדשם בשום דרוש (ותהילה לד' יתברך שמו) לא זזה ידי מתוך ידם", עכ"ל. עובדה זו מלמדת עד כמה נזהרו גדולי ומאורי ישראל שלא יתעסקו המון העם בנסתרות, ולכן נמנעו מלהזכיר ספר הזוהר הקדוש. כי ההצנע נאה לחכמה קדושה, ואין לדרוש בה ברבים. (אמנם מצאנו קטע נוסף מהזוהר הנאמר בציבור בשעת הוצאת ספר תורה מארון הקודש: "ברוך שמיא", אך אין לדמות תפילה זו לאמירת "כגונא". שכן תפילת "ברוך שמיא" הנה תפילה בארמית שאין בה דברים הקשורים לתורת הסוד, וכבר מדברי ה"זוהר" משמע שיש לומר "ברוך שמיא" בשעת הוצאת ספר התורה. בעקבות כך בא האר"י והנהיג כך הלכה למעשה).

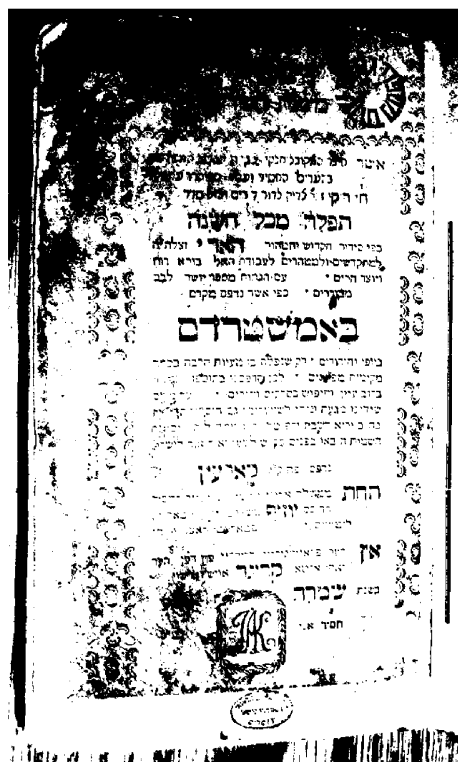
ולכן פלא הוא שקבעו בסודר התפילה קטע שלם מספר הזוהר העוסק בסוד ייחוד המידות העליונות, ("כגונא דאינון מתייחדין לעילא וכו', אייהי אתיחדת וכו'") העוסק בייחוד מידת מלכות. השאלה הנשאלת מאליה היא אם כן, מי ומתי ואיפה נקבע מנהג זה לומר "כגונא" אחרי קבלת שבת ולפני ברכו. מנהג זה לא נזכר בכל ספרי הפוסקים הראשונים והאחרונים, גם לא בנושאי כלי השולחן ערוך כמו גם לא בספרי המנהגים, בספרי האר"י ("תקוני שבת" המפרטים את מנהגי האר"י, ובשאר ספריו) ושאר ספרי הקבלה לדורותיהם. גם לא מצאנו פסקא זו בסדורים שע"פ נוסח אשכנז ולא בסידורי הספרדים, ואף לא באלו שנכתבו על פי סודות הקבלה. כל אלו אומרים דרשני. מפליא ביותר שגם ספר טעמי המנהגים המפרט ומבאר רבים ממנהגי החסידים לא הזכיר מנהג זה. גם בספר "בני יששכר" המבאר מאמר זה (מאמרי השבתות מאמר ד אות ד, ועוד שם) לא הזכיר שנהגו לאמרו כפי שנוהגים בקהילות החסידים.

מי הבנים לסידור

אנו משערים שאכן בתחילה לא נתקן לאומרו. סוף סוף קטע זה אינו תפילה. ככל הנראה הוכנס לתוך הסידור של סדר קבלת שבת בתור קטע של התעוררות לפני תפילת ערבית של שבת. והוא הוכנס על ידי גדולי תורה שעסקו בתורת הקבלה ולא היו קשורים בהכרח לעולם החסידות, ואף קדמו לה במספר שנים. כך נראה על פי המקורות בהם מצאנו איזכור לכגונא.

המקור הראשון המזכיר קטע זה תוך כדי תיאור תפילת ליל שבת ואמירת ברכו בערבית הוא הספר "אור ישראל" לד' ישראל בן אהרן יפה משקלאב, שבחלק השני של ספרו פירש את השו"ע או"ח על פי הסוד עם פירוש על מאמרי הגמרא והזוהר (הספר

ספר משנת
חסידים הודפס
בקאריץ בשנת
תקמ"ה שם
מוזכר פעם
ראשונה אמירת
כגונא ולא רק
ככוונות
התעוררות

השמטת אמירת "במה מדליקין" ע"י קהילות החסידים

חשוב גם לברר מה הוא המקור להשמטת אמירת פרק המשניות (שבת פ"ב) "במה מדליקין" קודם תפילת ערבית. אמירה זו הנה מנהג קדום המובא כבר ע"י רב עמרם גאון, ונפסק בטור ובשו"ע (סי' רע), וכתב שם שטוב לאמרו כמנהג הספרדים קודם תפילת ערבית, וקבלו האשכנזים את דבריו במרוצת הזמן ונהגו לאמרו לפני תפילת ערבית, וכך הכריע הגר"א בביאורו והיעב"ץ בסידורו, והחיד"א כתב שכך נהגו כלל ישראל. ובחתם סופר על התורה (דרוש לראש השנה בסוף פרשת וילך) ביאר את הטעם לאמרה אחר שכבר קיבל נשמה יתירה ש'משנה' אותיות 'נשמה'.

מלבד זאת, גם בספרי חסידים מוזכרת אמירתו כמו ב"אמרי פנחס השלם" (שער ד שבת ומועדים אותיות מגמד בשם ספר חכם הרזים) לרבי פנחס מקוריץ מהדורות הראשונים של גדולי החסידות כתב: "לכך אומרים 'במה מדליקין' בליל שבת, כי 'יכולו' שאומרים אחר התפלה הוא תורה שבכתב, ופרק 'במה מדליקין' כתוב 'ערבתם' שהוא מדרבנן, ונעשה יחוד" ושייב את דבריו: "אלמלא לא נבראתי אלא לומר דבר זה ד'. תלמידו רבי רפאל מברשיד הביא בשמו שאמירת "במה מדליקין" בליל שבת קודש היא סגולה לפרנסה. וא"כ מתחזקת השאלה איך הושמט קטע זה ע"י קהילות החסידים?

ונראה שהמקור הראשון להשמטת פרק זה הוא סידור בעל התניא שהביא רק את הקטע "כגונא", והשמיט את פרק המשניות "במה מדליקין" אף שבשו"ע שלו בסי' ר"ע הביא את הלכות אמירת "במה מדליקין" ולא הביא כלל את המנהג לומר "כגונא". מעניין לציין שבסדור ישועות ישראל הובאו גם "כגונא" לפני מעריב וגם "במה מדליקין" אחר מעריב. כן הוא בעוד סידורים קדומים. ובספר ערוך השולחן (סי' רע סעיף ב) ביאר את המנהג וז"ל: "עכשיו שאין מקדימין כל כך להתפלל ואצלנו קבלת שבת היא במזמור שיר ליום השבת ולכה דודי, א"כ אפילו אם נאמר "במה מדליקין" קודם ברכו, הרי כבר קבלנו עלינו את השבת וא"א לתקן (את הדלקת הנרות אם לא הדליקו אותם בפתיחות או בשמן ראוי), וגם ברוב המקומות היא אחרי השקיעה, ולפיכך לא נהגו לדקדק בכך לומר "במה מדליקין", וכבר כתבנו בסי' רסז שיש אצלנו מי שאין אומרים כלל "במה מדליקין" אלא מאמר זוהר בפרשת תרומה "כגונא" וכו'.

הודפס בשנת תס"ב, לפני כשלוש מאות שנה, עם הסכמות). וכך נכתב שם בהלכות שבת (דף קכג ע"ג): "אחר קבלת שבת מתחילין להתפלל ברכו. איתא במאמר פרשת תרומה עמוד דלט, זה לשונו: "קודשא בריך הוא אחד לעילא לא יתיב על כורסיא דיקריה עד דאתעבידת ברזא דאחד כגונא דיליה למחוי אחד באחד, רזא דשבת איהי שבת, וכו'". ומעתיק שם באריכות מתוך הזוהר את כל הקטע, אף יותר ממה שנהוג לומר ומודפס בסידורים. ראוי לציין שיצאו עוררים על ספר זה ומחברו, על כי כביכול נוטה הוא לשבתאות, דבר שהוכחש נמרצות בספר תפארת ישראל שהודפס בתקל"ד ע"י נכדו שנקרא גם הוא ר' ישראל בן אהרן יפה משקלאב, וכינה את עצמו ישראל זוטא. ובאותו ספר הסכמות רבות של חכמי הזמן שהסכימו שטפלו על סבו עלילות שווא.

כעשרים שנה ויותר לאחר הדפסת הספר "אור ישראל" אנו מוצאים בספרו של המקובל הנודע רבי עמנואל חי ריקי, בספרו "משנת חסידים" (הודפס בשנת תפ"ז) הכותב במסכת ערבית דשבת (פרק א משנה ג): "ובעוד שהקהל אומרים מזמור שיר ליום השבת קודם שיאמרו קדיש דברכו ראשון יכוון שעתה שהוא שבת ממש יורדים הארות מעולות מעולם לעולם" וכו'. ונראה שכוונתו לרמוז למאמר זה בזוהר.

סמוך ונראה לאותו זמן הובא קטע זה ע"י בעל "חמדת ימים" שלא נודע שם מחברו (נדפס בשנת תצ"תצב), וכך כתב בעניין קבלת שבת: "וראוי לכל איש התמים להתלבש בעת ההיא בגילה וברעדה. ובעוד שהש"צ מאריך בניגון "ברכו" יאמר בלחישת: "לב טהור ברא לי אלוקים ורוח נכון חדש בקרבי, השיבה לי ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכני". ובזוהר תרומה (דף קלה): "כדין שירותא דצלוחא לברכא לה בחדא בנהירו דאנפין ולומר ברכו" וכו', ולפיכך צריך לענות בשמחה רבה: "ברוך ה' המבורך". דברים אלו מקבילים כמעט לדברי ה"אור ישראל" שהובאו לעיל. אולם למרות שיש בהם התייחסות לזוהר, עדיין אין בהם אזכור ברור שהמנהג לומר את מאמר הזה, ומשמע מן האמור שיש רק לכוון את דבריו ולא להוציאם בפה. (הפולמוס מסיב לספר זה במאמר נפרד א"ה).

לעין ולא להוציא בפה

ראוי לציין שגם הספר המפורסם "יסוד ושורש העבודה" לרבנו אלכסנדר זיסקינד מהורדנא (הספר נדפס בשנת תקמ"ב) שהתקבל בכלל ישראל, נקט בדרך דומה והביא את מאמר הזוהר כקטע שיש לעין בו כהכנה לאמירת ברכו של ערבית בקבלת שבת. וז"ל: "בתפילת ערבית דשבת יכין האדם עצמו בהכנה גדולה לענות אחר הש"ץ ברוך ה' המבורך לעולם ועד, בשמחה עצומה עד מאד ביתר שאת ויתר עוז מבערבית דחול, כמבואר בזוהר הקדוש פרשת תרומה דף קלה ע"ב, וז"ל: 'כד עייל שבתא וכו' כולהו מתעטרין' וכו'. אך גם כאן הובא קטע זה רק כהתבוננות וראיה לשמחה העצומה שיש בעולמות העליונים בשעה זו וכמקור לדבריו שיש לומר "ברכו את ה' המבורך" בשמחה וכו"ל. ברור אפוא שאין כוונתו שיש לומר קטע זה. נוסף,

שבכל הספרים אותם ציטטנו לא הוזכר הקטע המתחיל במילים "כגונא", כי אם רק המשכו: "קודשא בריך הוא אחד" וכו', או "כדין שירותא" וכו', או "כד עייל שבתא". גם בספר "אור ישראל" וגם ב"יסוד ושורש העבודה" העתיקו בעיקר גם את המשך הקטע שאחרי המילים "בנהירו דאנפין ולומר", קטע שלא נהוג כלל לאמרו. משום מה למרות שהוא גם המשך הנושא של תפילת ערבית של שבת.

ככל הנראה, הואיל והקטע שהוזכר מטרתו להלהיב את לב האדם כמובא בספרים שהזכרנו, הרי היו כאלו שהתחילו לאומרו בתורת תפילה. וכך שולב במשך הזמן לתוך סדר התפילה כמנהג קבוע. זאת, כמו גם פסוקי "אנא בכוח" לפני "לכה דודי"

מאמר זה התבאר ע"י מפרשי הזוהר, אך יש שכתבו פירוש מיוחד לקטע זה, ראה בדברי ר' ישעיה יעקב הלוי (נפטר בתקע"א) בנו של ר' יהודה ליב מחכמי הקלויז בברודי המובאים מכתב ידו בספר בית חכמה (נדפס שנת תרנ"ח). וכ"כ ברבים מגדולי החסידות, ראה בספר אוהב ישראל מהדורת מכון שפתי צבי בליקוטים החדשים עמ' שכ"שכז. ובספר בני יששכר מאמרי השבתות מאמר ד אות ד מאמר ו אות ו מאמר ט אות א, ועוד (ראה גם יושר דברי אמת קונטרס ב אות יט, ובליקוטים יקרים לח ע"א בדרוש שכתבו בענין השבת, ובהוספתו של ר' אהרן הכהן מאפסא אחרי העתקת הדברים בספר כתר שם טוב ח"ב כ' ע"ב: "זו"ש בזוהר רזא דשבת איהו שבת"). וכ"כ ראה במדרש פנחס בפירוש בשם ר' פנחס מקאריץ. ובתפארת שלמה (מועדים ש"ק, ועה"ת פרשת לך ד"ה ולא נשא, ועוד. ושפת אמת ליקוטים פרשת וישב ד"ה נפזר, באר מים חיים בראשית ד"ה ויצא קין, שם משמאל פרשת נצבים שנת תרס"א. ראוי לציין כי הקטע הראשון "כגונא" מתייחס לפי פירוש בעל הסולם ועוד מפרשים לששת החגים והמועדים המוזכרים שם בזוהר בתחילת הקטע ולא לשבת.

קריין בקול ובהתלהבות

בעוד שבכול קהילות ישראל תופס מקום מרכזי אמירת מזמור שיר ליום השבת הנאמר בנעימה ובניגון, משום שבאמירת מזמור זה מקבלים על עצמם תוספת שבת, שונה הוא המנהג בבתי החסידים של קרלין. שם נאמר מזמור שיר ליום השבת דווקא בלחש, לעומת ההתלהבות והרעש הגדול באמירת כגונא. כך תופס אמירת כגונא את המקום המרכזי והי יחודי בכל תפילות שבת קודש, וכמו שהובא במנהגי קארלין (תשכ"ב) "כגונא בקול אדיר וחזק". וסיפר הרה"ק רבי יוחנן ז"ע (מנוחתו כבוד בטבריה) כי כאשר הרה"ק הבית אהרן ז"ע שבת פעם שבתו בכפר מסוים, התלהבו הציבור בשעת אמירת כגונא בקבלת שבת. ומרוב התלהבות לא הרפו מלומר כגונא. עד שמרוב התלהבותם אמרו כגונא שבע פעמים רצופות, פעם אחר פעם (ילקוט מאמרים, הוצאת מכון בית אהרן וישראל, עמוד לז).

עוד תיאור מצאנו בבטאון חסידי "צאנז" (גליון שלה) שהאריך בענין "כגונא", ובין הדברים הביא בשם אחד החסידים "חקוק בעצמותי ולעולם לא אשכח את אותה שבת בקרית צאנז שרבנו ז"ע האריך ב"כגונא" כחצי שעה ויותר, ובהגיעו לתיבות "כד עייל שבתא" חזר וחזר שוב ושוב על התיבות הללו בקול גדול ובניגון ערב כשכולו אש קודש, ותוך כדי אמירה כשהוא מופשט כליל מחיזו דהאי עלמא החל מקיף את שולחנו פעמים רבות, כשירו האחת על הסטנדר הקטן שהיה מונח על השולחן וידו האחת מונת לעילא, וכל בדביקות עילאית בקעו מפי קדשו - כד עייל שבתא - - כד עייל שבתא - - איהי אתייחדת ואתפרשת מסטרא אחרא - - וכל דינין מתעברין מינה ואיהי אשתארת ביחודא דנהירו קדישא - - וכל הקהל סביב שומע את הקולות ורואה את המראות של קבלת פני שבת מלכתא בחדוה ובני הירו עילאה" ראוי להביא כאן את דברי הרה"ק מצאנז ז"ע המתייחס לאמירת כגונא - "בודאי עיקר שבת הוא כשיודע ומבין את מהות השבת קודש, יודע לפרש כל תיבה ותיבה ב"כגונא" ועולה השמימה ומעיד בריאת שמים וארץ, ואינו מסיח דעתו לרעע מקדושת השבת, ובעוד בו שבת קודש כהגאון בעל סדורו של שבת ז"ע ועוד צדיקים, ומזה יש נחת לבויר יתברך שמו". הדברים נאמרו בליל שבת קודש פרשת כי תשא שנת תש"מ ונדפסו ב"דברי תורה" גליון תקסז ב.

מצילום הכתב יד ונכתב ביאמפלא בשנת תק"י ע"י ר' משה ב"ר יוסף מלובמילא, ובעמוד האחרון (לא במקומו) מופיע אמירת כגוונא: "קודם תפלת ערבית של שבת" וכו', אך נשאר שם בצריך עיון אם זו הוספה ממחבר הזה או ממחבר אחר. ואיך אם כן הגיע מנהג זה אל קהילות החסידים?

מסתבר, שסידורו זה של רבי אשר מבראד היה מקובל בחוגי החסידים. בספר "אמרי פנחס", המכיל את תורתו של רבי פנחס מקארין, נאמר (עמ' קעח אות תתקפד): "סידורים שלהם היה סידור האריז"ל דפוס לבוב (סידורו של רבי אשר שנדפס בלבוב בשנת תקמ"ח), ולא רצו להתפלל בסידור אחר, כי גם הרב רבי פנחס התפלל בסידור הנ"ל והיה חשוב מאד אצלו. ושמעתי מרבי"ז שבתחילה כשנדפס סידור (האר"י) דפוס זאלקווא (בשנת תקמ"א) לא חשקו בו ולא יכלו לסובלו כל הצדיקים, וכשנדפס הסידור הנ"ל (של רבי אשר) חיפשוהו כאבן טובה ונחשב אצלם מאד". וכנראה ע"י השפעת סידור זה חדר המנהג אל קהילות החסידים, אף שחכמי הקלויז בברוד היו מראשוני מחרימי החסידים, (עיין במאמר "חכמי הקלויז דבראדי והבעש"ט" בקובץ נחלת צבי גליון י' עמ' סח"פא) פרדוקס היסטורי מעניין.

המקור הקדום ביותר המייחס את אמירתו לקהילות החסידים, הוא ספר "דרכי ישרים" בחלק השני (הנקרא גם "ספר מרבי ישראל בעל שם טוב") לר' מנחם מענדל מפרימסלאן שהוכיחו החוקרים שנדפס לראשונה בשנת תקנ"ד (ראוי לציין שבספר דומה משנת תקמ"א לא הוזכר קטע זה). ולאחר מכן בספר "שומר שבת" (קיצור הלכות שבת) לר' דוד לידא בשנת תקס"ד עם הסכמת המגיד מקוזניץ. ואח"כ בסידורו של בעל התניא (הודפס בשנת תקע"ו). אמנם ידוע שהודפס לראשונה בתקס"ד, תשע שנים לפני פטירתו, במהדורא שאין ממנה עותק היום, ואיננו יודעים אם גם שם הופיע קטע זה). גם בסדור ר' יעקב קאפיל ליפשיץ ממזריטש (נפטר בשנת ת"ק - ע"פ דור דור ודורשיו, ויש להסתפק בדבריו) שעל פי השמועה היה למראה עיני הבעש"ט, הוזכר קטע זה (ח"ב טו ע"א). אלא שלא כתב שם שום כוונה בקשר לקטע זה. נראה שכוונתו שיש לעיין בפיסקא זו כהתעוררות לקראת שבת, ולא לאמרו, שהרי מאמר זה הוכנס אחרי המילים "ומתחיל הש"ץ קדיש ואח"כ ברכו". ויש המשערים שהוכנסו הדברים שם לא מדעת המחבר, שהרי סידור זה נדפס בשנת תקס"ד אחרי פטירת מחברו.

רק בדור השלישי לחסידות

מסקנת הדברים היא, שמנהג זה התקבל ע"י החסידים בדור השלישי לחסידות, הלא הוא דור תלמידי המגיד ממזריטש. ומאז פשט באופן גורף בכל החסידויות. תיאור אמירת קטע זה ע"י החוזה מלובלין מצינו בספר אמרי קודש - קאמרנא לר' יצחק אייזיק יהודה יחיאל סאפרין מקאמרנא (בקובץ הקדמות עמ' קפח) שהעיד "כשהייתי בלובל" ין עם אבי זצ"ל, ילד בן תשע הייתי, וראיתי פניו כלפידים, ובעת שפתח הדלת לומר כגוונא ראיתי אש מלהטות על ראשו ואור נפלא". עם זאת, הדברים לא ברורים. כיון שמצינו מקור קדום המייחס מנהג זה באופן מוגבל לבעש"ט עצמו

שהוזכר בספרי כוונות האר"י כקטע שיש לכוון ב"מזמור לדוד". והנה במרוצת הזמן החלו לאמרו. והשאלה העומדת לפנינו לבירור היא - מתי זה קרה שהשתרש המנהג לומר "כגוונא".

ובכן, בסידורי התפילה שנכתבו ע"פ האר"י משנת ת"כ והלאה, ואף בסידור המפורסם שנכתב ע"פ האר"י ונדפס בזאלקווא בשנת תקמ"א לא הוזכר מנהג זה. מעניין לציין שאף בסידורו של רבי שבתי מראשקוב (במהדורתו המקורית הראשונה משנת תקנ"ד) שטיפל מטעם הבעש"ט בכתביו בקבלה, ומזכיר כמה פעמים בסידור: "אמר מורי הבעש"ט, ואף בסידור כתב ידו ממש של רבי אברהם שמשון מראשקוב, בנו של רבי יעקב יוסף מפולנאה בעל ה"תולדות יעקב יוסף" שנמצא לפני כשלושים שנה, ונכתב בשנים (תקט"ת-תק"כ) סמוך לפטירת הבעש"ט, לא הוזכר מנהג זה. גם בסידור היעב"ץ (עמודי שמים) לא הזכירו, ואין לטעות בסידור בית יעקב שהודפס כביכול בשם היעב"ץ שמוזכר בו קטע זה, שהרי ידוע שבסידור זה התווספו קטעים ע"י המו"ל משה שו"ב ר' מרדכי זאב מזיטומיר.

בפעם הראשונה מופיע מנהג אמירת פסקא זו בסידור שנדפס ע"פ האריז"ל וספר "משנת חסידים" לרבי עמנואל חי ריקי בעיר קארעץ, לפני כמאתים ועשרים שנה בשנת תקמ"ה. סידור זה מזכיר שיש לומר "כגוונא דאינון וכו'" "ורוא דשבת וכו'" ומדגיש בשער שבסידור האר"י שהודפס לפניו בשנת תקכ"ד לא הובא קטע זה ומשמע מדבריו שהוא הראשון שמביא אותו. שלש שנים אחריו כותב ר' אשר מברוד בסידורו שהודפס בשנת תקמ"ח (דף רל"ד): "יש לומר קודם ברכו, מאמר זה הוא בזהר תרומה דף קלה ע"א". ובעקבותיהם הובאו הדברים בסי" דורים שהודפסו אחריו על פי האר"י (סאלוויטא תקפ"ה ותקצ"ב, ועוד).

מן המתנגדים אל החסידים

משום כך יש חוקרים הקובעים כי מנהג זה אין מקורו בתנועת החסידות כי אם הונהג על ידי הקלויז של מקובלי אשכנז בברודי (ראה בקובץ סיני שנת נ"ז כרך ק"ד עמוד ע"ח"פ"ב במאמרו של ר' משה חלמיש שחקר מנהג זה, למען הגילוי הנאות רבים מהדברים המובאים כאן הוזכרו כבר בדבריו). לדעתם התפשט המנהג על ידם בעיר ברוד וסביבותיה תוך תקופה קצרה של כארבעים שנה, כמובא בספרו של הג"ד אפרים זלמן מרגליות מברודי (נפטר בתקפ"ח) בספרו מטה אפרים בהלכות ראש השנה סי' תקפ"ב ס"ק ב': "אם חל (ראש השנה) בשבת וכו', והנוהגין לומר בשבת קודם תפילת ערבית כגוונא וכו', גם עכשיו יאמרו אותו". ובהלכות סוכה סי' תרכ"ה ס"ק מ"א "אם חל יום ראשון של סוכות בשבת וכו', והנוהגים לומר קודם ברכו כגוונא אינם אומרים אותו היום. וב"אלף למטה" שם מסביר את הטעם שלפי שנאמר "כד עיל שבתא וכו' וכל שולטין רוגזין וכו'", וזה קצת זלזול בקדושת יו"ט, דהא גם מחמת יו"ט אין שולטין רוגזין", ולכן אין לאמרו, כשחל יו"ט בשבת וכ"ש בשבת חול המועד. ויש שנהגו שלא לאמרו אף בראש השנה שחל בשבת, וחלקו על המטה אפרים ע"ש בהל' ראש השנה ב"אלף למגן". בחוברת היכל הבעש"ט (גליון ב שנה ב (ו) עמ' מז) כתב שמצא את הדברים גם בסידור האריז"ל שנדפס

קצת תהלים וקצת זוהר

מסופר על הרה"ק ר' שלום מבעלזא זי"ע שנקלע באחד מגדודיו לעיר זאלקווא בערב שבת, וביום השביעי שבת וינפש באותה עיר. ובהתקדש היום אחרי שהכין את עצמו לכבוד היום, הלך להתפלל בבית המדרש שם, ורצה מאד להתפלל במנהגיו הק' ולא לשנות את נוסח התפילה. כיון שידע שהמתפללים שמתפללים בנוסח אשכנז לא יניחו לו מרצונם הטוב להתנהג במנהג החסידים לומר "הודו" ו"כגו" ונא" בקבלת שבת, נתחכם הרה"ק מבעלזא וביקש מהגב"אים רשות לומר קפיטאל תהילים אחד לפני מנחה וקצת זוהר לפני ערבית ... ולזאת הסכימו הגבאים, וכך עלה בידו לומר "הודו" ו"כגוונא" בדרכי שלום ושלוחה. (י"ג אורות ח"ב מערכת בעלזא פרק ה' ממנהגי הרה"ק ר' שלום).

דרכי ישראל

**שער הספר דרכי
ישרים דפוס תקנ"ד
הפעם הראשונה
שתפילת כ"גוונא"
מוזכרת בסידור חסידי**

בספר ילקוט אוהב ישראל (חלק המנהגים בהגה"ה לאות נ"ג) מובא מה שנמסר ע"י הרה"ק רבי אברהם שמעון הלוי הורוויץ מזעליחוב זיע"א, שהרה"ק המגיד הגדול ממערזיטש זיע"א (נפטר בתקל"ב), חילק את אמירת "כגוונא" בעש"ק ואמירת "לדוד ה' אורי" בחודש אלול בין תלמידיו. לחלק מהם צויה לומר "כגוונא", שהרה"ק בעל נועם אלימלך מליעזנסק זיע"א לא היה אומר "כגוונא" והיה אומר "לדוד ה' אורי", והרה"ג בעל אוהב ישראל מאפטא זיע"א היה אומר "כגוונא" ולא "לדוד", ובמשך הזמן נשתרבה המנהג ברוב המקומות שאומרים שניהם, עכ"ל. וכן סיפר הרה"ק רבי יצחק מסטיטשין זיע"א, שפעם אחת שבת הרה"ק בעל נועם אלימלך מלאנצהוט כשהרה"ק החוזה מלובלין זיע"א עדיין התגורר שם, ומנהגו שלא אמר "כגוונא", והחוזה מלובלין נהג לומר, וחכך הרבי מלובלין בדעתו האם לומר בפני רבו, ולבסוף החליט שמסתאם אם יאמר יסיכם רבו עמו, ואכן הסכימה דעת רבו עמו. עכ"ל ספר החכמה מא"ן (עמ' נ"ט).

גירסא דומה הובאה ב"עולם החסידות" (אלול תשס"ב עמוד 27 בשם ספר י"ג אורות לבית צאנז) בשם הרה"ק רבי אברהם שמעון הלוי הורוויץ מזעליחוב זיע"א, שקיימת מסורת מהבב"ש שמנהג אמירת לדוד ד' אורי בחודש אלול, ומנהג אמירת כגונא. תוקנו ונקבע לאומרים על ידי רבי אליהו בעל שם, ומפני מעשה שהיה נאלץ להשתמש ב"שמות" (קבלה מעשית) ומשמים ענשוהו שיבוטלו ב' התפילות שתיקן. אחת היא אמירת כגונא בליל שבת, והשנית אמירת לדוד ד' אורי בחודש אלול. וכן הרבי ר' אלימלך מליזנסק לא אמר כגונא, והרה"ק האהוב ישראל מאפטא לא אמר לדוד ד' אורי בחודש אלול.

סיפור זה בשתי נוסחאותיו לא ברור. כי מנהג אמירת לדוד אורי בחדש אלול לא נקבע והונהג ע"י רבי אליהו בעל שם ולא ע"י הרה"ק המגיד ממעזריטש ז"ע. שהרי הוא מנהג קדום ביותר, שהובא כבר בספר שם טוב קטן שיצא לאור כבר בשנת תס"ו, עוד קשה להניח שהיו חצרות חסידים שאמרו רק "כגוונא" והיו שאמרו רק "לדוד" וכו' בחדש אלול, ולא היו שאמרו את שתי התפילות. עניין זה נראה מופרך על פי סידורו של בעל התניא שהיה מגדולי תלמידי המגיד ממזריטש, ובו מובאות שתי התפילות.

ראוי לציין שבסידורים שהוזכרו לעיל משמע שבציבור הקטע מסתיים במילים "בנהירו דאנפין", בלי התיבה "ולומר", שנוהגים להוסיף בזמננו ברוב החסידויות לפני "ברכו"

ראה במנהגי הרש"ח מקוידנוב (במנהגים)
שבסוף סידור תפלת חנוך ובמנהגי בעלזא (עיין
בלוח דבר יום ביומו), מנהג סלונים (ע"פ סידור מגן
אברהם), מנהג קאמרנא (עיין בסידור היכל ברכה),
ומנהג ההר"ק בעל שומרי אמונים (סידור ברכה
ותהלה). ובליקוטי מהר"ח (סדר קבלת שבת ד"ה
כגונא) מביא בשם ספר עיון תפילה שהקהל לא
יאמר "ולומר" אבל החזן יאמר. אבל יש קהילות
סדירות שלא אומרים "ולומר לא הקהל ולא החזן
- ראה "בדרכי חיים ושלום ממונקאטש (סדר ליל
שבת אות שעז), וכן נוהגים בצאנז, ראה בבטאון
צאנז גליון שלה עמ' 37.

ויהא רעוא כי יקובלו תפילותינו באהבה, ויהיו רחמיו מתגוללים על עם קדשו המפארים אותו על ידי שבת קדשו.

[illegible]

גדרות אין בליטת אין גלגלון בעצמיותו חים ילידינו חזק חזק
בעצמיותו קיומיתו העומד על דברו (אין גלגלון) יחידה אב : 1

1971-1972
 1973-1974
 1975-1976
 1977-1978
 1979-1980
 1981-1982
 1983-1984
 1985-1986
 1987-1988
 1989-1990
 1991-1992
 1993-1994
 1995-1996
 1997-1998
 1999-2000
 2001-2002
 2003-2004
 2005-2006
 2007-2008
 2009-2010
 2011-2012
 2013-2014
 2015-2016
 2017-2018
 2019-2020
 2021-2022
 2023-2024
 2025-2026
 2027-2028
 2029-2030
 2031-2032
 2033-2034
 2035-2036
 2037-2038
 2039-2040
 2041-2042
 2043-2044
 2045-2046
 2047-2048
 2049-2050
 2051-2052
 2053-2054
 2055-2056
 2057-2058
 2059-2060
 2061-2062
 2063-2064
 2065-2066
 2067-2068
 2069-2070
 2071-2072
 2073-2074
 2075-2076
 2077-2078
 2079-2080
 2081-2082
 2083-2084
 2085-2086
 2087-2088
 2089-2090
 2091-2092
 2093-2094
 2095-2096
 2097-2098
 2099-2100
 2101-2102
 2103-2104
 2105-2106
 2107-2108
 2109-2110
 2111-2112
 2113-2114
 2115-2116
 2117-2118
 2119-2120
 2121-2122
 2123-2124
 2125-2126
 2127-2128
 2129-2130
 2131-2132
 2133-2134
 2135-2136
 2137-2138
 2139-2140
 2141-2142
 2143-2144
 2145-2146
 2147-2148
 2149-2150
 2151-2152
 2153-2154
 2155-2156
 2157-2158
 2159-2160
 2161-2162
 2163-2164
 2165-2166
 2167-2168
 2169-2170
 2171-2172
 2173-2174
 2175-2176
 2177-2178
 2179-2180
 2181-2182
 2183-2184
 2185-2186
 2187-2188
 2189-2190
 2191-2192
 2193-2194
 2195-2196
 2197-2198
 2199-2200
 2201-2202
 2203-2204
 2205-2206
 2207-2208
 2209-2210
 2211-2212
 2213-2214
 2215-2216
 2217-2218
 2219-2220
 2221-2222
 2223-2224
 2225-2226
 2227-2228
 2229-2230
 2231-2232
 2233-2234
 2235-2236
 2237-2238
 2239-2240
 2241-2242
 2243-2244
 2245-2246
 2247-2248
 2249-2250
 2251-2252
 2253-2254
 2255-2256
 2257-2258
 2259-2260
 2261-2262
 2263-2264
 2265-2266
 2267-2268
 2269-2270
 2271-2272
 2273-2274
 2275-2276
 2277-2278
 2279-2280
 2281-2282
 2283-2284
 2285-2286
 2287-2288
 2289-2290
 2291-2292
 2293-2294
 2295-2296
 2297-2298
 2299-2300
 2301-2302
 2303-2304
 2305-2306
 2307-2308
 2309-2310
 2311-2312
 2313-2314
 2315-2316
 2317-2318
 2319-2320
 2321-2322
 2323-2324
 2325-2326
 2327-2328
 2329-2330
 2331-2332
 2333-2334
 2335-2336
 2337-2338
 2339-2340
 2341-2342
 2343-2344
 2345-2346
 2347-2348
 2349-2350
 2351-2352
 2353-2354
 2355-2356
 2357-2358
 2359-2360
 2361-2362
 2363-2364
 2365-2366
 2367-2368
 2369-2370
 2371-2372
 2373-2374
 2375-2376
 2377-2378
 2379-2380
 2381-2382
 2383-2384
 2385-2386
 2387-2388
 2389-2390
 2391-2392
 2393-2394
 2395-2396
 2397-2398
 2399-2400
 2401-2402
 2403-2404
 2405-2406
 2407-2408
 2409-2410
 2411-2412
 2413-2414
 2415-2416
 2417-2418
 2419-2420
 2421-2422
 2423-2424
 2425-2426
 2427-2428
 2429-2430
 2431-2432
 2433-2434
 2435-2436
 2437-2438
 2439-2440
 2441-2442
 2443-2444
 2445-2446
 2447-2448
 2449-2450
 2451-2452
 2453-2454
 2455-2456
 2457-2458
 2459-2460
 2461-2462
 2463-2464
 2465-2466
 2467-2468
 2469-2470
 2471-2472
 2473-2474
 2475-2476
 2477-2478
 2479-2480
 2481-2482
 2483-2484
 2485-2486
 2487-2488
 2489-2490
 2491-2492
 2493-2494
 2495-2496
 2497-2498
 2499-2500
 2501-2502
 2503-2504
 2505-2506
 2507-2508
 2509-2510
 2511-2512
 2513-2514
 2515-2516
 2517-2518
 2519-2520
 2521-2522
 2523-2524
 2525-2526
 2527-2528
 2529-2530
 2531-2532
 2533-2534
 2535-2536
 2537-2538
 2539-2540
 2541-2542
 2543-2544
 2545-2546
 2547-2548
 2549-2550
 2551-2552
 2553-2554
 255

1. **התאחדות העובדים** (התאחדות העובדים הכללית) – התאחדות העובדים הכללית הישראלית, שהוקמה בשנת 1946, היא התאחדות העובדים הגדולה ביותר בישראל. היא מייצגת עובדים מכל תחומי העבודה, ופועלת למען זכויות העובדים, לרבות קביעת תנאי עבודה, ניהול משא ומתן קולקטיבי, ויישום חוקי העבודה.

בסלאווים

הנהגתו של המלך אלכסנדר הראשון, שהיה ממוצא סלאבי, הייתה מכוונת להגשמת האידיאלים הסלאביים. הוא רצה להפוך את סרביה לממלכה סלאבית טהורה, ולכן הוא נאם על "האידאליזם הסלאבי" ו"האידאליזם הסלאבי" ו"האידאליזם הסלאבי".

בשעת ראית חמזה קיה יבס יבג קיה קיה ביה לפיק

מוסר והלכה - מושגים

מה'נעשה ונשמע'. עליו להשתלם קודם במידותיו ובתכונות האדם, ששם אדם יהיה נקרא גם עליו, שגם הוא ממקבלי התורה, וגם בו אשתעי קרא". ומסיים מאמרו במילים: "דרך ארץ אמנם קדמה לתורה, כי זה כל האדם". גם מאמר זה שבילקוט שמעוני והביאור שבו - מלמדים אותנו שישנם שני מושגים המשלימים זה את זה בסדר מסויים. תורת המידות הינה תורה המשלימה את תורת החוקים והמצוות, ואף קודמת לה. המוסריות אינה חלק מבסיס התורה החוקית, וכל תפקידה הוא להביא את האדם הישראלי לכדי שלמות מוחלטת.

מהו "מוסר"?

לאחר שלמדנו את המסקנה העולה מדוגמאות אלו, נעלה את השאלה המתבקשת - האמנם? האם נכון יהיה לומר שיש עדיין חלל ריק בתורתנו הקדושה שיש מקום להשלימו במוסריות האדם?

תשובה על כך לא נוכל לקבל טרם נברר מהותו של המושג "מוסר" - מה טיבו ומהיכן הוא נובע. ונראה לומר שמלאכת הגדרת מושג זה אינה פשוטה כלל ועיקר, וכבר שנויה הגדרה זו במחלוקת קדומה במפרשים. עוד יתכן לומר דשאלת הפתיחה לדעיל: 'חכמה ומוסר' - מושגים זהים או משלימים? היא היא מחלוקת המפרשים הנ"ל.

פעמים רבות מצוי המושג "מוסר" בספר משלי, פעמים על דרך יסורין ותוכחה ופעמים על דרך עבודה עצמית. המושג הנוגע לדיון דידן הוא השני שבמבין השניים. בשורות דלהלן נתייחס לשני אזוריים של המושג "מוסר" המופיעים בפתחת ספר משלי, ובהם בולטת מחלוקת רש"י והמלבי"ם מהו משמעותו של מושג זה.

כבר בפתחת ספר משלי מוצאים אנו מושג זה, ושם נאמר: "משלי שלמה בן דוד מלך ישראל. לדעת חכמה ומוסר, להבין אימרי בינה".

מבאר שם רש"י: "לדעת חכמה ומוסר - המשלים הללו אמר להודיע לבריות שיהיו עמלים בתורה, שהיא חכמה, מוסר ובינה". מדברי רש"י נמצאנו למדים בפשטות שהבנתו את המושג "מוסר" היא - תורה. התורה היא חכמה, מוסר ובינה, כהגדרתו.

ואולם המעיין בפירוש המלבי"ם שם ימצא פירוש שונה בתכלית. וז"ל המלבי"ם שם: "לדעת חכמה ומוסר - ר"ל באשר חוקי החכמה הם מתנגדות אל טבע לב האדם, כי מטבע הלב להעלות על לבו ציורים הפך מצויירי החכמה וכו', לכן צריך הוא למוסר וכו', ומה הוא המוסר? יבואר לקמן, יראת ה' מוסר חכמה, שכח היראה הנטוע בנפש מסתעף ממנו סעיף אחד שהוא יראת ה' וכו', וא"כ ע"י המוסר שהוא יראת ה' שהודיע והורה חוקי החכמה וכו' ע"י כן תיקבע החכמה בלב האנשים כדבר ברור וכו'".

הגדרתו של המלבי"ם הינה חדה וברורה - מוסר הינו יראת ה', ועל ידי המוסר תיקבע חכמת התורה בלבו ולא יסור ממנה. המוסר הינו הצלע המשלימה את ביסוסה של התורה הקדושה בלבו של האדם.

מחלוקת זו שביניהם בהגדרת המושג "מוסר", אינה חד פעמית. את מחלוקת רש"י והמלבי"ם הנ"ל מצאנו גם בפסוק נוסף:

וזהו לשונו של פסוק י"ג שבפרק ד': "החזק במוסר אל

להלן נביא כמה דוגמאות המושתתות על מאמרים מוכרים, מהן נמצאים אנו למדים שאין להגדיר את המוסר ודרך ההלכה כמושגים זהים, דוגמאות אשר מהן נראה לכאורה שלא כל המותר על פי ההלכה הצרופה - אכן כך ראוי לאדם לנהוג.

דוגמא א': נבל ברשות התורה. דברי הרמב"ן בריש פרשת קדושים ידועים לכל, וכך כותב: "לפי דעתי אין הפרישות הזו לפרוש מן העריות כדברי הרב, אבל הפרישות היא המוזכרת בכל מקום בתלמוד, שבעליה נקראים פרושי ים. והענין, כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלים האסורים והתירה הביאה איש באשתו ואכילת הבשר והיין. א"כ ימצא בעל התאווה מקום להיות שטוף בזימת אשתו או נשוי הרבות, ולהיות בסובאי יין בזוללי בשר למו וכו', שלא הזכיר איסור זה בתורה, והנה נבל ברשות התורה. לפיכך בא הכתוב וכו' וצווה בדבר כללי שנהיה פרושים מן המותרות וכו'". הרמב"ן מתאר מיהו אותו נבל ברשות התורה - אדם אשר אינו עושה שום מעשה המנוגד לחוקי התורה.

המסקנה המתבקשת מדבריו של הרמב"ן היא, שלא נכון יהיה לומר שכל דבר שהתורה התירה הרי שאין עשייתו נוגדת את המוסר ואת הראוי, שהרי ישנם דברים שאינם אסורים, ובכ"ז העושה אותם יכונה נבל ברשות התורה.

דוגמא ב': בגמרא בבבא מציעא ל ע"ב מובא: "אמר ר' יוחנן, לא חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דבריהם על דין תורה", ותממה הגמרא: "אלא דיני דמגזיתא לדיינו (שלא ע"פ ד"ת)?" ומבארת הגמרא: "אלא אימא שהעמידו דיניהם על דין תורה, ולא עבדו לפני משורת הדין".

מסוגיה זו נמצאנו למדים שישנם שני מושגים שאינם זהים אך משלימים זה את זה - דין תורה ולפנים משורת הדין. יתכן וינהג אדם על פי דין תורה הצרופ אך עדיין לא מקיים לפני משורת הדין. בכדי להשלים את מוסריות נפשו לא די לו שיקיים רק את הדין, אלא יש לו לנהוג לטובת חברו גם מעבר לדין, וזהו המכונה לפני משורת הדין. ואם לא די כך, יתכן גם מצב שאם לא ינהג לטובת חברו מעבר לדין - אף יענש על כך, כפי שמצינו בחורבן ירושלים המוזכר בגמרא שם (אגב, ישנם מהפוסקים הסוברים שאף כופין אדם לקיים לפני משורת הדין, כמובא ברמ"א חושן משפט סימן יב סעיף ב').

דוגמא ג': מאמר זה המובא בילקוט שמעוני בבראשית סוף פרק ג מוכר לכל: "דרך ארץ - קדמה לתורה". ושם מבואר: "שנאמר לשמור את דרך עץ החיים" - דרך, זה דרך ארץ, ואחר כך עץ החיים, זה תורה".

וכן מתוארת מימרה זו במאמרו של הרב זלמן אסבס-קי (אב"ד דויליאמפל, ליטא, בספר מאמרים לזכר הסבא מסלבודקה): "ישנה תורה שלמה בשלמות האדם הקודמת לכל התורה כולה וכו'. דרך ארץ וכל הטוב שבאדם הוא מציאות השלימות של האדם שלפני החטא, מה שהיה אז בהכרח מציאותו, תורה היא לנו. אנו מחוייבים ליגע ולעמול בה, להשתדל לרוכשה ולהשתלם בה, לפני שאנו נכנסים לטרקלין של תורה".

בהמשך מאמרו מבאר את ההשלמה שבין התורה והדרך ארץ, וכך כותב: "לאדם ניתנה התורה, באדם מישתעי קרא, וכל מה שחסר בו ממציאיותו נגרע מכלל מקבלי התורה. אם חסר בו מה'נעשה אדם' וכו' - חסר בו

מאמר זה

המובא בימי

ההתעוררות

המוסרית יעסוק

בחקר השאלה -

האם נכונה

ההנחה שכל דין

או הנהגה

שנפסקו בהלכה

הצרופה הינם

בהכרח במעלת

השלמות

המוסרית, או

שמא יש לומר

שדין תורה

החתוך והמוחלט

הוא ההנהגה

הראויה, אך יש

מקום לאדם

המוסרי

להתעלות על

עצמו ולשאוף

לחרוג מגבולות

ההלכה כדי

להשלים את

מוסריות נפשו

הרב יצחק צבי אושינסקי

ואולם גם מכאן אין ללמוד שהמוסריות הינה שלב מעבר להלכות התורה, שהרי מי אלו שמביאים מושג זה כדי ללמדנו להיות מוסריים? חז"ל! נמצא אם כן שבתורת חז"ל כבר מצוי הציווי "היה מוסרי!" המוסריות הינה חלק מהתורה, המורכבת גם מהוראות חז"ל לאדם הישראלי.

מסכת אבות - מוסריות מסיני

בהקשר זה ראוי לציין את דברי ר"ע מברטנורא המדגיש את העיקרון הנ"ל, שגם תורת המוסר, בסיסה ותוקפה הוא מהצווים שקבלנו מסיני.

וז"ל שם בתחילת מסכת אבות (א, א): "משה קיבל תורה מסיני - ואומר אני, לפי שמסכת זו אינה מיוסדת על פירוש מצווה ממצוות התורה כשאר מסכתות שבמשנה, אלא כולה מוסרים ומידות, וחכמי אומות העולם ג"כ חיברו ספרים כמו שברו מליבם בדרכי המוסר כיצד ינהג האדם עם חברו, לפיכך התחיל התנא במסכת זו 'משה קיבל תורה מסיני', לומר שהמידות והמוסרים שברו המסכתא לא ברו אותם חכמי המשנה מליבם, אלא אף אלו נאמרו מסיני".

ואמנם רבות יש להאריך בענין זה, ואולם נסתפק במילותיו הברורות של החזון איש בספרו אמונה וביטחון, ריש פרק ג, שם כותב: "חובות המוסריות המה לפעמים גוף אחד עם פסקי ההלכה, וההלכה היא המכרעת את האסור ואת המותר של תורת המוסר".

ומסיים שם החזון איש בהקשר לאחת הראיות שהביא: "וכשאמרו בגמרא בב"ב שם ומורה ר"ה במקרי דרדקי דלא מצי מעכב, נכלל בהלכה זו הרבה הלכות מוסריות אשר תפגשנה מתוצאות ההלכה". את העיקרון הנ"ל מבטא החזון איש גם בהמשך דבריו באותו פרק, וכך כותב שם בסוף סעיף י אודות משפטי הגזל: "וכל שהוא נגד הדין הוא גזל, אף שאין בני אדם מסכימים עליהם בבחינת הרגש, וכל מעשה שהוא בדין הוא קיום משפט, אף שזה נגד דעת האנושיות".

תורה בלא יראת שמים - חסרה היא

תוספת ביאור לדבר נוכל למצוא במאמרו של הרב מאיר חדש זצ"ל (בספר "הסבא מסלבודקה - תורותיו, שיטותיו ומאמריו") הצולל לעומק בשיטתו המוסרית של הסבא מסלבודקה, וכך כותב: "רבינו הסבא זצ"ל לימדנו כי בית המדרש אינו אמצעי ללימוד, אלא אמצעי לדעת וללמוד כיצד ואיך ללמוד. וביהמ"ד אינו ללמוד כיצד ללמוד למדנות אלא ללמוד אורחות חיים. את כל המהלך בחיים, מה צריך, ואיך צריך לחיות". לשיטתו, גם הלמדנות וגם אורחות החיים הינם שלימות אחת הממלאות את חלל בית המדרש.

וכך ממשיך שם: "תורה בלא יראת שמים, חסר בתורה. דכל האומר אין לי אלא תורה - אף תורה אין לו וכו'". ומסכם שם דבריו: "מכל זה רואים עד כמה תלוי וקשור ומשלים כל אחד מג' העמודים אחד את רעהו, וכל אחד כשלעצמו ללא השלמת החלקים הנותנים אינו כלום גם בבחינת עצמו, וחסר הוא". מילותיו אלו מקבילות למסקנה שהוצגה כבר לעיל, ישנה תורה הלכתית וישנה תורת המוסר. כל אחת תורה נפרדת היא. ואולם לא התורה ההלכתית ולא התורה המוסרית לא נחשבות כשלימות מבלעדי החיבור והשילוב שביניהן (דברים דומים מובאים גם בספר הכוזרי מאמר שני, מח).

בענין ההשלמה והתלות ההדדית שבין השתיים, בין המוסריות והתורה ההלכתית, מעניין לציין את דבריו של אבי תנועת המוסר, ר' ישראל מסלנט, וכך כותב באיגרת המוסר: "היצר הרע הוא שני דברים, גשמי ורוחני, תאוה וטמטום, ויש שני אמצעים לזה, גופני - שהוא לימוד המוסר, ורוחני - הוא התורה לשמה". רק שלימות זאת בכוחה לגבור על היצר הרע.

תנף, ניצרה כי היא חי"ק". גם שם מבאר רש"י שכוונת המושג "מוסר" היא לתורה. וז"ל שם: "החזק במוסר אל תנף - אחוז בתורה וכו'". ואולם, לעומתו, ע"י במלבי"ם שם, המבאר כוונת המושג ע"פ דרכו דלעיל, וז"ל: "אמנם אחר שיצרי האדם הם מתנגדים לחוקי החכמה וכו', צריך הוא למוסר, שבו יאסור כוחות נפשו וכו'. וכבר ביארתי בתחילת הספר שמוסר הזה הוא יראת ה', כמ"ש יראת ה' מוסר חכמה, שע"י יראת ה' יירא מלעבור על חוקי החכמה אשר מאתו נתנו וכו', לכן אמר החזק במוסר וכו'".

נראה אפוא שמחלוקת זו שבין רש"י והמלבי"ם הינה שיטתית, כאשר לרש"י המוסר הוא התורה, ולמלבי"ם משמש המוסר כהשלמה לאדם השלם, שילובה של יראת ה' בחכמת התורה של האדם הישראלי.

מוסר - יחידה הכוללת בציוו התורה

ונראה שהפתרון לשאלה שהצבנו בראשית המאמר טמון בתוך דרכו המוסרית הייחודית של ה"סבא מסלבודקה", הלא הוא הרב נתן צבי פינקל זצ"ל.

הרבה כבר נכתב אודות הדרך המוסרית החדשה שעיצב ה"סבא", ואולם בשורות אלו נביא מעט מזעיר מדרך זו, חלקה זו של הדרך הנוגע לשאלה דנן.

וכך כותב הרב יעקב משה לעסין (בספר "הסבא מסלבודקה - תולדותיו, שיטותיו ומאמריו") במאמרו המאלף והמצא אודות שיטת ה"סבא": "במחור הגאונים הוא יצר את שיטתו, שהיא מזיגה נפלאה של עיונים דקים גם במקצוע ההלכה ומסקנות מוסר חודרות לפני ולפני ים של הנשמה הישראלית".

וכך ממשיך לאחר מכן בתיאורו הנאה: "אחרי שרוח המוסר אין זה שיטה מיוחדת או איזו תנועה חדשה ודבר טפל כלפי תורתנו הקדושה ודברי חז"ל, כי אם מאור התורה ותמצית נאמנה של דברי חז"ל, ואחוז הוא בהם כשלהבת בגחלת, ואי אפשר להפריד ביניהם בשום פנים, כי הלא התורה וחז"ל הם הם יוצרי המוסר, ועל ידי האחרון נוצרים ובאים לגופו של היהודי, השמועה הצרופה, הראיה הברורה, עמקות המחשבה וזוך השכל, כדי להשכיל ולהבין את סתרי התורה ונשמתה. ומכיוון שהתורה והמוסר הם היינו הך, מסתבר ממילא שחכמת המוסר מצריכה את אותו הכישרון ואותה ההבנה העמוקה ממש כמו העיון בחכמת התורה, ובגישה טיפוסית זו אל המוסר נטל הסבא זצ"ל חלק בראש".

בדבריו הרהוטים והחדים מתאר לנו הכותב את היחס שבין המוסר וההלכה, ע"פ שיטת ה"סבא", ותמצית מסקנת דבריו ברורה להפליא - התורה והמוסר, היינו הך הם. ואולם "התורה וחז"ל הם הם יוצרי המוסר", כהגדרתו, וממילא נקל להבין את הענין. המוסר אמנם הינו יחידה נפרדת מעצמותה של ההלכה הצרופה, ואולם התורה וחז"ל הם אלו שציוו על המוסריות. ממילא עולה שגם המוסר הינו חלק מתורתנו הקדושה.

כשנקבל הנחה זו, נוכל להבין ביתר קלות את המקורות שהבאנו בתחילת המאמר, מהם משתמע כביכול שהמוסריות הינה חלק נפרד מהתורה וההלכה, והינה כיחידה משלימה לראשונות.

וכך נאמר: אכן ישנו מושג של "נבל ברשות התורה", ועל האדם מוטל להילחם בו ולהיות מוסרי בהנהגותיו, ואולם אין להוכיח מכאן שהמוסריות הינה חלק נפרד מהתורה, משום שגם ציווי זה שלא להיות נבל ברשות התורה כתוב בתורה עצמה! במילים "קדושים תהיו" מצווה התורה על המוסריות, להיות מוסרי מעבר להלכה הצרופה המשתמעת משאר פסוקי התורה.

כן נאמר גם אודות הדוגמה השנייה שהבאנו לעיל. אכן ישנו מושג של "לא נחריה ירושלים אלא על שהעמידו דבריהם על דין תורה",